

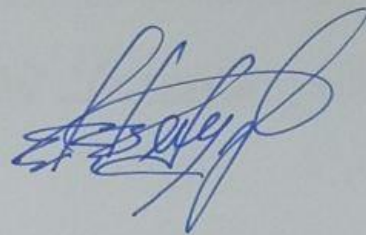
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА»

ФАКУЛЬТЕТ БІЗНЕСУ ТА СФЕРИ ОБСЛУГОВУВАННЯ

КАФЕДРА ФІНАНСІВ ТА ЦИФРОВОЇ ЕКОНОМІКИ

МУЗИЧУК Катерина Василівна

(студентка групи ЗЕП-22-М)

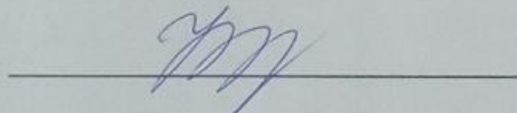
Б-2.2
21.12.2023

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

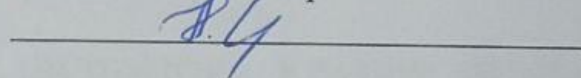
ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ ІННОВАЦІЙНОГО
РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

(представлена на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»
спеціальності 051 «Економіка»
освітньо-професійна програма «Економіка»)

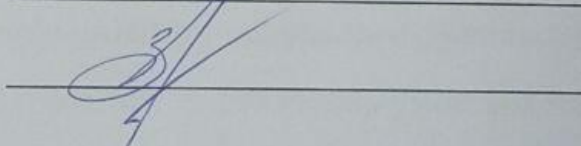
Допущено до захисту
Протокол № 14
від 11 грудня 2023р.
Зав.кафедри фінансів
та цифрової економіки,
д.е.н., проф. Н.Г.Виговська

Науковий керівник
к.е.н., доц. Овандер Н.Л.

Рецензент
PhD Заварський М.О.

Житомир, 2023р.

АНОТАЦІЯ

Музичук К.В. Пріоритетні напрями інноваційного розвитку України. – Рукопис.

Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня «магістр» за спеціальністю 051 «Економіка». – Державний університет «Житомирська політехніка», Житомир, 2023.

У кваліфікаційній магістерській роботі розкриті питання необхідності сучасних підприємств України функціонувати у досить складних політико-економічних та воєнних умовах. Досліджені причини необхідності винести на перший план інноваційну діяльність, яка спрямована на оновлення матеріально-технічної бази, розширення асортименту товарів, зниження витрат через залучення ресурсозберігаючих технологій тощо. Розглянуті підстави активного здійснення інноваційної діяльності підприємства. Запропоновані заходи, які спрямовані на підвищення змоги успішного конкурувати та функціонувати на ринку.

Ключові слова: інноваційний розвиток, інноваційна діяльність, інвестиційна діяльність.

ANNOTATION

Muzychuk K.V. Priority areas of innovative development of Ukraine. - Manuscript.

Qualifying master's thesis for obtaining a master's degree in specialty 051 "Economics". – Zhytomyr Polytechnic State University, Zhytomyr, 2023.

The qualifying master's thesis revealed the need for modern enterprises of Ukraine to function in rather difficult political, economic and military conditions. The researched reasons for the need to bring innovative activities to the fore, which are aimed at updating the material and technical base, expanding the range of goods, reducing costs through the use of resource-saving technologies, etc. The reasons for

the active implementation of innovative activities of the enterprise are considered. Proposed measures aimed at increasing the ability to successfully compete and function on the market.

Keywords: innovative development, innovative activity, investment activity.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ВПЛИВ ВОЄННОГО СТАНУ НА ІННОВАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В КРАЇНІ.....	7
1.1. Місце і роль інноваційної компоненти під час забезпечення сталого та безпечного розвитку економіки.....	7
1.2. Роль інновацій у відновленні економіки України після війни.....	26
1.3. Прогнозування інноваційно-інвестиційного співробітництва України та ЄС та деякі проблемні питання такого співробітництва.	33
Висновки до розділу 1.....	39
РОЗДІЛ 2. ПОВОЄННА ВІДБУДОВА КРАЇНИ: ВИЗНАЧЕННЯ НАПРЯМІВ РУХУ.....	40
2.1. Реорганізація пріоритетів розвитку повоєнного суспільства.....	40
2.2. Забезпечення безпеки громадян та створення умов для повернення біженців та переміщених осіб.....	48
2.3. Відновлення житлового фонду.....	58
Висновки до розділу 2.....	67
РОЗДІЛ 3. КЛЮЧОВІ ПРІОРИТЕТИ РЕФОРМ ДЛЯ ПІСЛЯВОЄННОЇ ФІНАНСОВОЇ ВІДБУДОВИ УКРАЇНИ.....	69
3.1. Відновлення та розширення інфраструктури як основний фактор впливу на відновлення економічної активності.....	69
3.2. Основні напрями повоєнного розвитку фінансового сектору.....	84
3.3. Стимулювання економіки через міжнародну торгівлю та прямі іноземні інвестиції.....	97
Висновки до розділу 3.....	106
ВИСНОВКИ.....	111
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	115

ВСТУП

Актуальність теми. Сьогодні українська економіка стикнулася з небаченим за всю свою історію шоком. Повномасштабне військове вторгнення північних сусідів завдало потужного удару по всіх ланках економічної системи нашої держави. Знизилося виробництво основних видів продукції, зокрема тієї, що становить основу експортного потенціалу України. Крім того, заблоковані порти, а відтак і лівовий часток зовнішньої торгівлі. Нищиться транспортно-логістична, соціальна, маркетингова та інженерна інфраструктура цілих регіонів. Відбувається відтік кадрів за кордон та їх часткова передислокація на захід держави, що тимчасово викидає з активного економічного життя сотні тисяч, або й мільйони людей.

Все це ставить під загрозу можливість надійного та довготривалого закріплення успіхів Збройних сил України на фронтах нинішньої війни. Адже загальновідомим є той факт, що без надійного економічного тилу досягати військових перемог доволі складно, а забезпечити стійке повоєнне зростання – фактично неможливо. Тому сьогодні вітчизняна економіка дедалі очевидніше стає одним з пріоритетних фронтів, який визначатиме як подальший перебіг військових дій, так і спроможність нашої держави успішно відбудовуватись після їх закінчення

Сучасні підприємства потребують пошуку шляхів підвищення ефективності своєї діяльності, адаптації до умов ведення бізнесу в умовах воєнного часу. Як показує досвід передових іноземних компаній забезпечити стабільне функціонування може лише активна інноваційна діяльність, яка спрямована на підвищення ефективності виробництва, автоматизацію бізнес-процесів, раціоналізацію використання ресурсів тощо.

Метою роботи є теоретичне обґрунтування, вироблення науково-методичних засад і практичних пропозицій, спрямованих на розвиток міжнародного економічного співробітництва для післявоєнної України, як чинника відновлення економічних і логістичних ланцюжків України в умовах

післявоєнної відбудови і стрімкого повернення економіки України в міжнародну економічну діяльність на засадах вагомого торгівельного партнера для держав світу.

Завдання роботи:

- вивчити поняття та сутність післявоєнної відбудови, основні теоретичні методів та концепції післявоєнного відновлення ;
- проаналізувати втрати економіки України, виклики, проблеми відбудови;
- провести аналіз передумов та потенціалу післявоєнної відбудови економіки України;
- проаналізувати та оцінити ресурсне забезпечення післявоєнного відновлення економіки України;
- розробити можливий варіант національної стратегії відбудови;
- оцінити можливості співпраці України з європейськими країнами та міжнародними організаціями.
- обґрунтувати стратегічні напрями післявоєнної відбудови України.

Об'єктом дослідження є механізми післявоєнного відновлення економіки.

Предмет дослідження – теоретичні, методологічні та прикладні засади розвитку інновацій для післявоєнної відбудови України.

Методи дослідження. Для досягнення мети дослідження будуть використані аналітичний, порівняльний та системний методи, а також вивчення наукової літератури, статистичних даних та офіційних документів.

Інформаційна база дослідження – наукова література, статті у профільних виданнях, нормативно-правові акти щодо використання інновацій.

Практичне значення одержаних результатів. Сформульовані та обґрунтовані в магістерській дисертації наукові положення можуть бути використані для реалізації міжнародного співробітництва між країнами з метою організації конкретних заходів для відбудови економіки держави, яка

зазнала військових дій на її території. А також в перспективі подальшого використання виведених у роботі теоретико-методологічних настанов при вивченні міжнародної взаємодії у сфері відбудови для повоєнних країн, які не стали предметом даного дослідження.

Наукова новизна одержаних результатів. Результати дослідження дозволять виявити нові можливості для оптимізації ролі держави в післявоєнній відбудові України, а також можуть стати основою для розробки конкретних рекомендацій щодо державної політики у цьому напрямку.

Структура та обсяг роботи. Кваліфікаційна магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Обсяг роботи налічує 111 сторінок друкованого тексту, у тому числі: 2 таблиці; 6 ілюстрацій; список використаних джерел – 34 найменування на 4 сторінках.

РОЗДІЛ 1. ВПЛИВ ВОЄННОГО СТАНУ НА ІННОВАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В КРАЇНІ

1.1. Місце і роль інноваційної компоненти під час забезпечення сталого та безпечного розвитку економіки

Питання післявоєнного відновлення тісно пов'язані із забезпеченням безпеки та сталого розвитку. «Жодна держава не досягне сталого розвитку без миру та відчуття безпеки», – наголосив Президент України Володимир Зеленський у ході участі у Діалозі лідерів на Саміті ООН з питань Цілей сталого розвитку у рамках 74-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН у Нью-Йорку (США).

Аналіз поточної та майбутньої ситуації у процесі здійснення спроб переходу до моделі сталого розвитку показує необхідність розроблення цілісного, науково обґрунтованого плану дій, засобів, етапів здійснення, узгодження колективних дій суспільства та розроблення реально діючих ефективних механізмів забезпечення реалізації концепції сталого розвитку (Завдання географії у впровадженні в Україні парадигми сталого розвитку і цілей 2030).

У доповіді ООН зустрічається теза, що «немає безпеки без розвитку, як і розвитку без безпеки».

Загалом питання динаміки рівня безпеки та її впливу на всі сторони соціально-економічного розвитку держави, а також взаємообумовлений зв'язок цих двох визначальних складових, є актуальним питанням сучасного наукового дискурсу та важливим аспектом змістовного наповнення стратегій повоєнного відновлення.

Проблема безпеки є головною зі списку пріоритетів стратегічного розвитку України. Вона охоплює складність трансформаційних процесів на початку XXI ст. і є умовою та метою політики розвитку, оскільки потребує

зосередження всіх сил і ресурсів на вирішенні проблем повоєнного відновлення. Їх відвертання на нейтралізацію поточних загроз ускладнює, а іноді й робить неможливим успішну реалізацію стратегії розвитку.

У найбільш загальному вигляді зв'язка «безпека – розвиток» (security-development nexus) покликана описати ситуацію, за якої з погляду довгострокових інтересів безпеки референтного об'єкта в процесі визначення його цілей та їх практичної реалізації недоцільно розділяти питання розвитку й безпеки, коли їх у принципі неможливо розглядати окремо один від одного.

Якщо аналізувати публікації українських та іноземних учених, автор дослідження «Економічна безпека та інноваційний розвиток промислового підприємства: сутність та взаємозв'язок як об'єктів управління» (Волощук, 2014) доходить висновку, що у визначенні безпеки, зокрема економічної, вчені поєднують дві раніше розповсюджені концепції: концепцію економічної безпеки як форми розвитку та концепцію економічної безпеки як протистояння загрозам.

На основі проведених досліджень, базуючись еволюції концепт-зв'язки «розвиток – безпека», можемо зробити висновок, що у сукупності вказані тенденції визначили новий специфічний зміст зв'язки, де безпека і розвиток виступають як взаємообумовлені цілі та способи їх досягнення.

У дослідженні В. І. Бартенева (2015) на підставі аналізу статистики наукових публікацій визначено, що відбулось багатократне зростання досліджень, в яких згадувалась зв'язка «розвиток – безпека», зокрема й у межах спеціальних випусків провідних наукових видань. Також зауважується, що виникла ціла низка науково-дослідних центрів, що займаються вивченням вказаної проблематики. У низці провідних університетів світу, зокрема в Університеті імені Джорджа Вашингтона і Джорджтаунському університеті, викладаються профільні курси.

Наявність двох головних і тісно взаємозалежних функцій держави – сприяння соціально-економічному розвитку та забезпечення національної безпеки – ставить питання про них у більш тісному об'єднанні в єдиній

функціональній системі «розвиток – безпека» у процесі переходу до сталого розвитку як основи безпеки. У межах цієї системи на території держави має створене певне безпечно стале середовище.

Отже, цю функціональну систему пропонуємо уявити у вигляді національної системи «сталий розвиток – безпека».

У таблиці 1 подано порівняльний аналіз традиційних та інноваційних безпекових підходів, що ілюструє значення саме національного рівня формування політики розбудови системи «сталий розвиток – безпека».

Таблиця 1.1

Порівняльний аналіз традиційних та інноваційних безпекових підходів

Тип безпеки	Фокус	Зміст	Загрози/вразливості	Відповіді
1	2	3	4	5
Традиційна безпека	Держава	Суверенітет і територіальна цілісність	Виклики інших держав та недержавних суб'єктів	Дипломатичне втручання Відповідь на економічну кризу Військове втручання Гуманітарна підтримка
Екологічна безпека	Екосистема	Захист природної інфраструктури	Дефіцит ресурсів / виснаження Деградація ресурсів – забруднення / відходи Демографічні зміни Екологічні шоки – природні, рукотворні	Багатонаціональне управління Запобігання конфліктам Вирішення конфліктів
Людська безпека	Людина	Свобода від страху	Особиста безпека – насильство, небезпеки Політична безпека – репресивна держава Економічна безпека – бідність Продовольча безпека – голод, забруднення Безпека здоров'я – захворювання Безпека громади – культурна цілісність Екологічна безпека – дефіцит, достаток, відходи	Превентивна дипломатія Прогнозування катастроф Гуманітарна підтримка Фінансова допомога
Стала безпека	Якість життя поколінь	Глобальний з деталізацією впливів на національному рівні	Нестійка екологічна, соціальна, економічна та інституційна системи Несправедливий розподіл ресурсів Маргіналізація	Розвиток інститутів Реформа сектору безпеки Військовий захист Ефективність енергетичного сектору

1	2	3	4	5
			Незапланований розвиток / урбанізація Неадаптивні та нерезистентні системи	Економічні інвестиції Адаптивне управління природними ресурсами

Порівняльний аналіз надає можливість зробити висновок, що політики сталого розвитку та безпеки мають низку спільних рис, що дає змогу формувати науково-методологічні підходи до розбудови інтегрованої системи «сталий розвиток – безпека». У межах парадигматичного зсуву у сучасних підходах до взаємозв'язку розвитку та безпеки, проаналізованих зокрема, акцент також робиться на місцевих факторах і на різних рівнях концептуалізації, проєктування, впровадження, моніторингу й оцінювання з метою посилення синергії між пріоритетами та потребами.

Для концептуалізації зв'язку між сталим розвитком та безпекою, зокрема у межах Цілей сталого розвитку (ЦСР), а також з метою вироблення відповідної політики необхідно знайти найбільш ефективні інструменти управління, одним з яких, як показало дослідження, є інноваційна політика. Відповідно до дослідження National Security Strategy Formulation кожна безпекова стратегія на національному рівні має враховувати фактори технологічних інновацій (кадри, інфраструктура, інвестиції, підтримка). Важливим питанням є визначення рівня розбудови цієї системи: який він – глобальний, міжнародний, національний чи локальний. Завдання ЦСР визначено у порядку денному на період до 2030 р. як «амбіційні й глобальні», які «кожна держава адаптує з урахуванням власних національних завдань і показників, керуючись глобальними амбіціями, але з урахуванням національних особливостей».

У доповіді Комітету з розвитку та інтелектуальної власності Всесвітньої організації інтелектуальної власності зауважується, що «Порядок денний на період до 2030 р. є універсальним планом, що охоплює усі країни – як розвинені, так і ті, що розвиваються, – з урахуванням різних національних

реалій, можливостей, стратегій та пріоритетів». Водночас деякі дослідники підкреслюють важливість для сталості створення безпечного глобального середовища. Це зумовлює необхідність активної роботи національних держав, неурядових та міжнародних організацій за умов зростання ролі недержавних структур (ТНК, регіональних та міжнародних організацій, міжнародних форумів, неурядових організацій та мереж навчальних та науково-дослідних організацій).

У дослідженні С. Каграма та ін. термін «стала безпека» («sustainable security») запропоновано вживати для демонстрації критичного значення інтеграції національної, людської та екологічної безпеки й для вирішення трьох основ сталого розвитку: суспільства, економіки та природи. Під час аналізу «сталості безпеки» у дослідженні Дж. Гартмана для її досягнення пропонується використовувати довгострокове стале управління (long-range sustainable management), що охоплює широкий спектр завдань, які мають бути реалізовані на державному рівні. Національний (макро) рівень визнано базовим для реалізації стратегій «людський розвиток – людська безпека» у дослідженні Л. ван Лангенхова. У дослідженні С. Каграма із співавторами на підставі розгляду концепту «сталості безпеки» й вивчення відповідних можливостей та загроз підкреслено, що багато з них виникають унаслідок взаємодії людини та природи не на глобальному чи локальному рівнях, а на проміжних масштабах, що робить актуальним управління саме на національному рівні.

Необхідність розгляду на національному рівні та розроблення відповідних політик можемо підтвердити емпіричними дослідженнями проблеми врахування взаємодії між 17 ЦСР та/або відповідними підцілями, що напрям взаємодії (взаємне підсилення або протиріччя) між ними в кожній країні є різним.

Аналогічний висновок можна знайти і у дослідженні Strategic and Quantitative Analysis Centre, що діє під егідою Institute for Global Environmental Strategies, у межах якого було розроблено аналітичний інструмент SDG

Interlinkages Analysis & Visualisation Tool (V3.0), використання якого дало здобувачу змогу зробити висновок, що для кожної країни характер та сила зв'язку між 17 ЦСР та/або відповідними підцілями є різними. Ґрунтуючись на визначеному контекстуальному аспекті сталого розвитку, безпеки та відповідних політик корисним буде науково-методичний підхід до оцінювання економічної безпеки держави, що базується на трьох групах показників, які мають описувати [] (Козаченко, Погорелов, Герасименко, 2020):

- можливість національної економіки зберігати стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз;
- забезпечувати високу конкурентоспроможність у світовому економічному середовищі;
- забезпечувати здатність національної економіки до сталого та збалансованого зростання.

На основі цього авторами визначено конструкти для оцінювання економічної безпеки держави (Козаченко, Погорелов, Герасименко, 2020) []:

Конструкт 1. Задоволення економічних інтересів держави;

Конструкт 2. Забезпечення достойних умов життя населення країни;

Конструкт 3. Стійкість національної економіки.

ЦСР залежать від розроблення й поширення інноваційних технологій. Із цього погляду інновації і творчість самі по собі є не цілями, а засобами та інструментами створення рішень для проблем розвитку й, будучи в центрі системи, впливають на багато ЦСР.

У цьому контексті значущість інновацій у формуванні системи сталого розвитку у межах дослідження О. М. Козакової та І. С. Федосєєвої розглянуто на основі таких функцій []:

- інновації сприяють реалізації закону пропорційності, за якого структура відтворення найбільш точно відповідає рівню наявних потреб суспільства;

- інновації надають можливість розширити спектр вироблених товарів і послуг, що сприяє реалізації закону зростання потреб;
- завдяки інноваціям виробництво нової продукції здійснюється з меншими витратами ресурсів;
- інновації як засіб втілення в життя досягнень людського інтелекту призводять до інтелектуалізації діяльності та підвищення її наукоємності, що сприяє реалізації законів зростання продуктивності суспільної праці та підвищення ефективності виробництва.

На підставі вищевикладеного для розбудови національної системи «сталий розвиток – безпека» у повоєнний період варто розглядати інноваційну політику як сукупність інструментів управління цілеспрямованим впровадженням інновацій, що сприятимуть сталому розвитку. Необхідність аналізу інноваційного виміру національної системи «сталий розвиток – безпека» обумовлюється тим, що звуження національної безпеки до військово-політичного аспекту в прив'язці до національних інтересів у сфері безпеки та оборони є в сучасних умовах помилковим підходом. У цьому контексті інноваційна безпека може бути тим компонентом, що пов'язує напрями досліджень в інтересах забезпечення як національної безпеки, так і її якісного соціально-економічного розвитку. На рівні міжнародних організацій існує чітке розуміння впливу інновацій на сталий розвиток. Зокрема, метою Всесвітньої організації інтелектуальної власності як однієї зі спеціалізованих установ ООН задекларовано внесок у досягнення ЦСР шляхом надання державам-членам конкретних послуг, що надають їм можливість використовувати систему інтелектуальної власності для стимулювання інновацій, конкурентоспроможності та творчості, необхідних для реалізації цих ЦСР.

Узагальнення висновків окремих міжнародних резолюцій надає можливість підтвердити розуміння ролі інновацій для сталого розвитку у межах публічної політики. Аналіз зазначених позицій, зокрема Резолюції Парламентської асамблеї ОБСЄ «Стратегічне прогнозування в галузі науки,

техніки й інновацій в інтересах сталого розвитку», надає можливість виділити основні завдання з управління інноваційним компонентом у контексті сталого розвитку та повоєнного відновлення: ,

- використання нових технологій, цифрової економіки і науки у вирішенні проблем відновлення;

- використання нових технологій як інструменту створення нових робочих місць та можливостей розвитку, що збільшують попит на цифрові навички та знання, що, в свою чергу, формує необхідність оволодіння цифровими навичками та знаннями для того, щоб суспільства могли адаптуватися та одержувати вигоду від технологічних змін;

- стратегічне прогнозування для забезпечення відповідності технологій запитам і потребам у різних галузях;

- заходи зі стратегічного прогнозування та оцінювання мають допомагати директивним органам і зацікавленим сторонам у здійсненні Порядку денного в галузі сталого розвитку на період до 2030 р. завдяки виявленню труднощів і можливостей, які можуть бути розглянуті зі стратегічного погляду, і що тенденції в галузі розвитку інновацій слід аналізувати з урахуванням більш широких соціально-економічних умов.

У дослідженні О.В. Бондаря □ державна інноваційна політика розглядається як «комплекс заходів щодо розвитку національної інноваційної системи; інструмент реалізації інноваційної моделі розвитку економіки та сталого розвитку країни, а також складова частина загальної політики держави, яка має систематично порівнюватися з інноваційною політикою технологічно розвинених країн, створюючи національне мистецтво управління інноваціями».

Роль інноваційно-технологічної складової у сталому розвитку можемо визначити на основі відомої в дослідженнях з природокористування формули «ІРАТ», що стверджує, що вплив на навколишнє середовище (І) є продуктом населення (Р), темпів споживання на душу населення (А) та використовуваних технологій для виробництва товарів (послуг), що споживаються (Т). Навіть

якщо збільшиться кількість населення та споживання, загальний вплив на навколишнє середовище та задоволення попиту можна зменшити шляхом застосування кращих технологій (фактор винахідливості за Homer-Dixon).

У дослідженні І. В. Тараненко [1] зауважується, що наявна концепція сталого розвитку не враховує інноваційну компоненту, яка на сучасному етапі визначає вектор еволюції глобалізованого суспільства. Визначення інноваційних факторів сталого розвитку та обґрунтування концепції «сталого інноваційного розвитку» має стратегічне значення для формування інноваційної моделі економік країн світу. Автор підтверджує цю тезу розрахунком кореляційної залежності між індексами сталого розвитку та індексу інноваційного розвитку (коефіцієнт кореляції становить 0,87), що показує наявність сильного позитивного зв'язку між показниками інноваційності та сталого розвитку.

Отже, щоб досягти сталого розвитку, необхідно передбачити наявність потенціалу для можливого зростання та подальшого розвитку.

У контексті досягнення ЦСР варто також урахувувати результати аналізу інноваційної політики, розглянуті у дослідженні С. Мако та М. Ілессі [2], які, як показало дослідження, відповідають також реаліям і потребам України:

1) політика інноваційного розвитку має ґрунтуватися на більш широкому визначенні інновацій, визнаючи важливість організаційних і соціальних інновацій та інновацій у державному управлінні, однак наразі вона залишається орієнтованою переважно на технології; те ж саме стосується наявної інноваційної моделі, яка переважно відображає лінійний спосіб інновацій, перебільшуючи важливість науково-дослідної діяльності порівняно із повсякденною практикою діяльності фірм;

2) політика має визнавати важливість залучення зацікавлених сторін до інноваційного процесу та намагатися визначити широке коло акторів і вибудувати ефективне партнерство навколо важливих тем;

3) внутрішньоорганізаційну динаміку погано розглянуто в інноваційній політиці, частково через її технологічну спрямованість та лінійну модель інновацій;

4) політика досить часто являє собою підхід «зверху вниз» (top-down approach) і взаємопов'язаний характер гравців і процесів на мікро-, мезо- та макрорівні погано визначається.

У дослідженні Spear та Williams на підставі міждисциплінарного аналізу двох предметних галузей – досліджень у галузі безпеки (security studies) і в галузі розвитку (development studies) здійснено вибір семи традиційних для досліджень розвитку, але не типових для безпекового аналізу сфер: сприяння розвитку, гуманітарні аспекти, управління, охорона здоров'я, подолання бідності, торгівля / ресурси і демографія.

У дослідженні «Індустрія 4.0: напрямки залучення інвестицій з урахуванням інтересів вітчизняних виробників» встановлено, що Україна майже втратила індустріальну платформу, на якій може розвиватися економіка інноваційного типу, а промислові регіони успадкували основні структурні проблеми, сучасний стан економіки яких визначено як катастрофу, яка має соціальний, економічний, екологічний та науково-технічний виміри.

Підкреслимо важливість системної інноваційної політики, що передбачає розроблення та впровадження системи пріоритетних напрямів розвитку науки та інновацій, орієнтованої на досягнення ЦСР за деталізацією за технологіями або вимірами сталого розвитку. В умовах військових дій та обмежених ресурсів необхідно ранжувати різні типи інновацій за пріоритетністю. Це завдання пропонується вирішити шляхом концептуалізації зв'язку між сталим розвитком та безпекою, за результатами чого можна шляхом оцінювання поточного стану та прогнозування визначити найбільш проблемні складові (поточні, очікувані) національної системи «сталий розвиток – безпека». Розглянемо наступні типи інновацій: енергоефективні технології, технології «зеленої» енергії, ресурсоефективність та поводження з відходами, технології водокористування.

Сучасні підходи до побудови різних політик розвитку є спробою оперативного, ручного управління без заздалегідь заданої траєкторії та без чіткої моделі. Є низка точкових стратегій, фактично не пов'язаних ні між із собою, ні з остаточним результатом – підвищенням рівня життя громадян та сталим розвитком країни.

Необхідність використання диверсифікованого підходу до інновацій чітко проявилась в умовах пандемії COVID-19, коли з'явилися серйозні проблеми в управлінні низкою сфер у контексті сталого розвитку та безпеки. Це, зокрема, пов'язано з недостатніми інвестиціями в охорону здоров'я та продовольчу безпеку.

Деякі експерти зауважують, що COVID-19 показав, що уряди можуть діяти найбільш ефективно, коли вони забезпечують основні централізовані функції поряд із забезпеченням ресурсами та координацією дій на регіональному та місцевому рівнях.

Узагальнення аналізу законодавчих актів щодо розвитку промисловості як країн ЄС, так і низки країн СНД (Арменія, Грузія), подане у дослідженні І. Зубрицької (2018), підтверджує глибоке розуміння державними інститутами технологічних можливостей, а також актуальності переходу до проривних інновацій та водночас глобальних проблем збереження соціально-економічної й інформаційної безпеки.

У 2011 р. Федеральний уряд США запровадив правило, яке вимагає від федеральних відомств «сприяти розвитку ринків сталих технологій, матеріалів, продуктів і послуг» . Концептуально поєднує проаналізовані нормативні документи визнання важливості модернізації традиційних промислових галузей національної економіки й усвідомлення недостатності протягом останніх декількох років інвестування в технічне переозброєння виробництва, у розвиток інноваційних технологій для діючого промислового комплексу – важливої стратегічної платформи зосередження фізичного капіталу, одного з головних джерел розширеного відтворення в економіці країни. У цих умовах визнані у світі інструменти інноваційної політики,

зокрема четвертої промислової революції, слід дослідити й адаптувати для застосування в Україні з урахуванням ЦСР. Важливим аспектом інноваційної політики є розроблення техніко-технологічних та організаційно-економічних механізмів цифрової трансформації наявної системи виробництва доданої вартості національної економіки для підвищення її конкурентоспроможності й у підсумку – поліпшення якості життя населення країни.

На підставі дослідження А. О. Вилегжаніної [1] можна визначити наступні напрями вдосконалення інноваційної політики, що стосуються проблематики сталого розвитку:

1. Переосмислення цілей та завдань розвитку інноваційної системи суспільства в цілому, ролі інновацій у системі соціально-економічного розвитку суспільства, методичних підходів до оцінювання ефективності та результативності наукових досліджень, виходячи з ЦСР.

2. Завдання гармонізації інноваційних систем і ЦСР – одне з найбільш актуальних у сучасних умовах. Саме інноваційна система є «енергетичним центром» суспільства, від якого залежить його подальший прогрес. Зміни соціокультурних цінностей суспільства, парадигми його подальшого прогресу у відповідності до концепції зі сталого розвитку мають супроводжувати відповідні зміни в пріоритетах розвитку його інноваційної системи, поглядах на її ефективність і результативність.

Указані зміни вимагають відповідного відображення у системі моніторингу інноваційної системи, метою якої слід визнати відповіді на запитання:

- наскільки наявна інноваційна система є адекватною ЦСР;
- яким є внесок інноваційного розвитку за певний період у вирішення проблем сталого розвитку суспільства;
- якою є ефективність інноваційної системи з погляду використання ресурсів для досягнення ЦСР.

2. Удосконалення наявних або розроблення нових методик оцінювання ефективності національних інноваційних систем, виходячи з цілей сталого

розвитку країни (регіону). Наявні популярні стандартизовані методики оцінювання національних (регіональних) інноваційних систем не можуть задовольнити потребу в адекватному їх оцінюванні з погляду сталого розвитку. Вони містять лише окремі показники, пов'язані з концепцією сталого розвитку прямо й побічно, але в цілому не дають уявлення про потенціал, ефективність та рівні відповідності інноваційної системи ЦСР.

3. Подолання обмежень наявної системи збору інформації про інновації, виходячи з потреб моніторингу інноваційної активності, що прямо сприяє досягненню ЦСР. Технології моніторингу розвитку інноваційних систем не враховують соціальні, відкриті й неформальні інновації та не оцінюють інновації за рівнем їх соціально-економічної значимості та внеском у вирішення значущих проблем сталого розвитку (економіки, екології, соціуму).

Інноваційний розвиток у сучасних державах розглядається як шлях прискорення зростання і трансформації економіки, а також як спосіб забезпечення системної конкурентоспроможності економіки. Також саме інноваційна система дає змогу країні зайняти певну нішу в системі міжнародного поділу праці та набути ваги на міжнародній арені.

З урахуванням постійних технологічних змін постійно змінюється і державна інноваційна та промислова політика. У розвинених країнах пріоритетними є розвиток фундаментальної і прикладної науки, державно-приватне партнерство в інноваційно-технологічних секторах, створення умов інтеграції науки, освіти та бізнесу. Також активно проводяться системні дослідження для вирішення стратегічних завдань державної і суспільної безпеки та сталого розвитку країни завдяки інноваційним проектам, зокрема й на міжнародному рівні.

У цьому контексті необхідно постійно й системно виявляти та відстежувати наявні фактори ризику у сфері безпеки, розробляти та впроваджувати ефективні та адекватні заходи щодо їх усунення. Також постає завдання щодо визначення методологічних засад забезпечення національної безпеки на основі інновацій у стратегічній перспективі.

Досвід розвинених країн свідчить, що інноваційна складова є головним драйвером не лише економічного зростання, але й економічного добробуту в цілому. З іншого боку, технологічна залежність багатьох країн, що розвиваються, від розвинених країн є серйозною загрозою національній безпеці, що, в свою чергу, згодом втілюється у низці економічних та соціальних проблем.

Перспективність проблематики також підкреслюється висновками дослідження М. Воркмана [1], проведеного на прикладі ТНК на основі теорії поведінкових рішень та рандомізованого дослідження (randomized longitudinal study). У ньому акцентується увага на тенденції скорочення бюджетів стратегічного розвитку та безпеки й зосередження більшої уваги на рішеннях з огляду на поточний економічний стан чи політичну кон'юнктуру. Отже, як у державному секторі, так і в умовах бізнес-сектору є всі підстави вважати, що ініціативи із забезпечення стратегічної безпеки досить часто стають другорядними.

Усунути стратегічні загрози можна за наявності інформаційно-аналітичного забезпечення, що надасть можливість вчасно контролювати індикатори розвитку для ухвалення рішень, що підвищують стійкість та здатність розроблення ефективної стратегії.

Значення інновацій для національної безпеки можемо проілюструвати через технологічну динаміку та системно-еволюційний підхід. На підставі цього можемо підкреслити необхідність постійної адаптації економічної системи до нових технологій. У разі відсутності адаптації національна економіка може стикнутися з низкою проблем.

У дослідженні С. Фрімена (Freeman, 1982) нова техніко-економічна парадигма (технологічний уклад) призводить до значних соціальних та економічних трансформацій, які, в свою чергу, можуть призводити до технологічних шоків. Указані трансформації можна охарактеризувати такими групами взаємозалежних технологічних інновацій, які супроводжуються

іншими групами інновацій у різних сферах (від зміни організаційних структур управління до змін у трудових відносинах) [1]:

- нові напрями інновацій та нові форми організації виробництва;
- зміна профілю трудових навичок та відповідного розподілу доходів в економіці;
- нові продуктові асортименти зі збільшенням частки технологічної продукції;
- зміна інвестиційної політики на національному та міжнародному рівнях відповідно до того, як нові інноваційні фактори змінюють порівняльні переваги;
- нова хвиля підприємництва та розвитку малого бізнесу, що ґрунтується на нових технологіях та ринках;
- тенденція великих фірм до концентрації на нових факторах та нових моделях бізнесу (мережі);
- нові моделі споживання продуктів (послуг) та нові моделі поведінки споживачів.

Визнаючи обмеження в категоризації різних підходів до інноваційної політики та ускладнення, що виникають унаслідок неоднозначного використання термінів, нові інноваційні підходи обговорюються у дослідженні «New innovation approaches to support the implementation of the sustainable development goals» на основі таких широких стратегій:

- інновації, орієнтовані на місію (mission-oriented innovation) передбачають реалізацію мережових програм досліджень на національному та міжнародному рівнях, а також створення спеціальних організаційних структур, які можуть спрямовувати інновації на досягнення конкретних ЦСР;
- інновації для низьким рівнем бідності та інклюзивності (Pro-poor and inclusive innovation): розширення переваг інновацій та побудова на ідеях інновацій для нижньої частини піраміди потреб через нові концепції, недорогої робочої сили й великі масштаби виробництва;

- низові інновації (grass-roots innovation): розширення кола суб'єктів інноваційного процесу для залучення низових інноваційних рухів; цей підхід спрямовано на практику інновацій як у галузі технологій, так і в наданні послуг;

- соціальні інновації: перехід від технологічних до соціальних інновацій, що зосереджується на організаційних інноваціях та нових соціальних практиках, спрямованих на покращення добробуту (наприклад, у бізнес-моделях, виробничій практиці та фінансах та наданні державних послуг);

- відкриті та спільні інновації з цифровою підтримкою: сприяння відкритій цифровій співпраці; такі інноваційні підходи поглинають і рекомбінують численні джерела та форми знань, особливо завдяки цифровій підтримці відкритої співпраці.

У результаті розуміння значення ЦСР виник науково-практичний підхід до узгодженості політики для сталого розвитку (Policy coherence for sustainable development, PCSD). Експерти OECD визначають PCSD як «підхід та інструмент систематичної інтеграції економічного, соціального та екологічного аспектів сталого розвитку на всіх етапах вироблення внутрішньої та міжнародної політики» (Policy Coherence for Sustainable Development, 2019). Основними цілями PCSD є такі:

- сприяння синергії в усіх сферах економічної, соціальної та екологічної політики;

- визначення компромісів та узгодження цілей внутрішньої політики з міжнародними цілями;

- усунення негативних наслідків унутрішньої політики для ЦСР.

З урахуванням значення інноваційного розвитку, а також національних особливостей залежності між ним та ЦСР доцільно розглянути методологію узгодженості інноваційної політики для сталого розвитку (innovation policy coherence for sustainable development, IPCSD).

Для реалізації політики IPCSD важливою є аналітична компонента, що пов'язуватиме ЦСР та індикатори інноваційної системи як основу їх досягнення.

В умовах України додатковим завданням є врахування специфіки національної системи статистики, що дає досить обмежені знання про інноваційні процеси в економіці порівняно зі статистикою ЄС.

Отже, значення методологічних основ інноваційної безпеки можна розглядати з погляду стратегії розвитку країни, яка має адаптаційно враховувати згадані інноваційні (innovation-based) трансформації. За класичним визначенням, стратегія – це узагальнена модель майбутнього стану економіки й комплексупланових дій з її досягнення. З погляду змін, стратегія встановлює основні напрями, цілі та пріоритети діяльності, визначає критичні ресурси та необхідні інновації, охоплює засоби реалізації пріоритетів та індикатори досягнення запланованих результатів.

Під час вивчення експоненціального зростання технологій та їх наслідків зрозумілим є те, що еволюція технологій, як і біологічна еволюція, не є лінійною. Швидкість упровадження нових технологій подвоюється кожні десятиліття (Raza).

Інший погляд пов'язано зі зростанням кількості інформації. За оцінками чітко видно, що 90 % усіх даних, накопичених у світі, було створено за останні 2 роки, і згідно із прогнозами обсяг даних щорічно збільшуватиметься на 40%.

Найважливіших даних, необхідних для розроблення ефективної політики досягнення ЦСР на глобальному, регіональному та національному рівнях, як і раніше, не вистачає. Багато урядів, зокрема й України, дотепер навіть не мають доступу до повноцінних даних щодо населення своїх країн. Експерти Незалежної експертної консультативної групи Генерального секретаря ООН з питань революції у сфері даних в інтересах сталого розвитку сформулювали рекомендації про те, як вирішити ці проблеми і використовувати плоди революції в галузі даних для досягнення цілей у

напрямі сталого розвитку, які в контексті цього дослідження можемо сформулювати таким чином:

- інноваційні підходи для ліквідації розриву в доступі до даних, зокрема в контексті аналітики публічного управління та прогнозування розвитку інновацій та їх наслідків;
- мобілізація ресурсів для подолання нерівності між розвиненими державами й країнами, що розвиваються, а також суспільствами, що мають доступ до даних і не мають такого доступу;
- провідна роль координаційних зусиль у контексті забезпечення використання плодів революції в галузі для ЦСР.

Для практичного аспекту пропонуємо розглянути основні положення концепції управління стратегічною безпекою (SSM), пов'язаної з розробленням ефективних програм безпеки, включно з їх впровадженням, управлінням та оцінюванням. Підкреслимо, що наразі в Україні на макрорівні SSM системно практично не розглядають як учені, так і публічні управлінці й практики, у межах підходів, що використовуються в розвинених країнах.

Необхідність розгляду стратегічного концепту інноваційної безпеки ґрунтується на технологічній динаміці та відповідній еволюції організаційно-економічних форм її реалізації.

У дослідженні Р. Гарвіна та ін. [1] наводиться приклад кіберзагроз, актуальних для США. У сучасних умовах вони є вкрай серйозними через колосальну залежність суспільства та економіки від ІТ-інновацій і необхідність їх використання навіть у тих процесах, що можуть реалізовуватися без ІКТ-інтерфейсу. На думку авторів вказаного дослідження, цей аспект особливо ускладнюється у зв'язку з швидким розширенням Інтернету речей (IoT) у межах Індустрії 4.0, що змінює традиційну парадигму бізнес-процесів і формує новий спектр як безпекових загроз, так і загроз інноваційної природи (ризик технологічного відставання) на різних рівнях.

Отже, перед країнами в сучасних умовах постає завдання визначення особливостей впливу інноваційного процесу на національну безпеку в

стратегічній перспективі. У подальшому виявлені загрози та можливості слід покласти у підгрунтя інноваційної політики.

1.2. Роль інновацій у відновленні економіки України після війни

В умовах сьогодення тема інновацій у відновленні економіки України після війни може досліджувати роль інноваційної діяльності у створенні нових робочих місць, підвищенні продуктивності праці та конкурентоспроможності підприємств, збільшенні обсягів експорту, а також у поліпшенні життєвого рівня всього населення. Дослідження можуть включати аналіз інноваційних проектів, які були реалізовані у різних галузях економіки України, таких як інформаційні технології, виробництво енергоефективних матеріалів, медичні технології та інші. Дослідники також могли б вивчати роль державної політики щодо підтримки інноваційної діяльності та стимулювання розвитку інноваційних підприємств, а також співпрацю з іноземними компаніями та інвесторами.

Загалом, дослідження інноваційної діяльності як фактору світової інтеграції та повоєнного відновлення України, може виявитися корисним для розвитку стратегій підтримки інноваційних підприємств та державної політики в майбутньому. Інновації можуть стати ключовим фактором відновлення економіки України після війни.

Саме розвиток нових технологій, продуктів та послуг допоможе підприємствам збільшити продуктивність та підвищити конкурентоспроможність, що в свою чергу призведе до зростання виробництва та підвищення рівня життя населення. Інноваційна діяльність могла б стати стимулом для розвитку підприємництва та залучення інвестицій до України. Нові технології та продукти привертатимуть увагу іноземних інвесторів та стануть чинником залучення нових інвестицій до економіки країни. Інноваційні проекти можуть стати інструментом укріплення

економічної безпеки України. Розвиток нових технологій та продуктів зменшить залежність від імпорту та збільшить обсяги експорту, що позитивно вплине на торговельний баланс країни.

Стати чинником сприяння розвитку інноваційних підприємств та збільшення їх ефективності може саме державна підтримка інноваційної діяльності. Відповідна державна політика допоможе підвищити рівень кваліфікації фахівців, забезпечить фінансування інноваційних проєктів, а також створить сприятливі умови для впровадження нових технологій та продуктів. Розвиток інноваційної діяльності може стати інструментом укріплення співпраці з іншими країнами та входу України до глобальної інноваційної спільноти. Участь у міжнародних інноваційних програмах, проєктах та конференціях сприятиме обміну досвідом та технологіями між країнами, а також залученню іноземних інвесторів до України. Співпраця між державою, бізнесом та науково-дослідними установами стане основою для створення інноваційної екосистеми в Україні. Ефективне використання ресурсів та потенціалу країни, залучення талановитих фахівців та стартапів, що допоможе розвитку економіки та підвищенню рівня життя населення, забезпечить створення сприятливого середовища для інноваційної діяльності.

На шляху до інноваційного розвитку України стоять виклики та перешкоди, які потрібно долати. Серед них можна виділити: недостатнє фінансування інноваційних проєктів, відсутність сприятливого законодавства, низький рівень кваліфікації фахівців та інфраструктури для інноваційної діяльності.

Отже, інноваційна діяльність може стати ключовим чинником відновлення економіки України після війни. Для досягнення успіху в цій галузі необхідно створити привабливі умови для інноваційної діяльності, залучати інвестиції, розвивати співпрацю між державою, бізнесом та науково-дослідними установами, а також долати виклики та перешкоди, які стоять на шляху до інноваційного розвитку.

Інноваційна політика держави у повоєнний період – це комплексна реалізація стратегічних пріоритетів інноваційного відновлення та розвитку економіки країни у секторах та регіонах, збалансованого з інтелектуальним потенціалом та виробничими ресурсами регіонів на базі знань та інновацій.

Так, глобальний інноваційний індекс (GII), який ранжує світові економіку відповідно до їх інноваційних можливостей, складається близько з 80 показників, згрупованих за входами та результатами інновацій, GII спрямований на те, щоб охопити багатовимірні аспекти інновацій. У 2021 році трійка лідерів серед інноваційних економік за рівнем доходів має наступний вигляд:

- з високими доходами – Швейцарія, Швеція, Сполучені Штати Америки;
- із доходом вище середнього – Китай, Болгарія, Малайзія;
- із доходом нижче середнього – В'єтнам, Індія, Україна;
- малозабезпечені – Руанда, Таджикистан, Малаві.

Україна посідає 49-те місце серед 132 економік, 76-е місце по запровадженню інновацій, що нижче, ніж торік, але вище, ніж у 2019 р. 37 місце за результатами інноваційної діяльності. Ця позиція така ж, як у минулому році, але нижча, ніж у 2019 році. Виходячи із вище наведеного можна зазначити, що інноваційний розвиток України у повоєнний період, сприяє форсуванню нових і креативних ідей, які матимуть вирішальне значення для забезпечення економічного зростання країни, відновлення інфраструктури та бути конкурентоспроможними на світовому рівні.

У післявоєнний період інноваційна політика повинна здійснюватися з метою досягнення довгострокових соціально-економічних цілей та завдань відтворення високоякісного основного капіталу шляхом обґрунтування цільового прогнозу науково-технологічного розвитку і застосування комплексної методології розробки державних програм, інвестиційних та інноваційних проєктів та програм, у системній єдності з ринковими економічними механізмами формування сприятливого інноваційного клімату

країни та державного стимулювання інвестиційних процесів у різних секторах, з урахуванням потреб ринку та безпеки країни.

Представники влади у післявоєнний період повинні оптимізувати структуру інноваційної системи і прогресивні форми розвитку ринкових інститутів та формування фондового ринку для трансформації фінансових засобів в інвестиції з метою розвитку регіональної інноваційної інфраструктури, що забезпечує реалізацію механізмів ринкової інноваційної діяльності у регіонах країни. Державна і регіональна політика країни у повоєнний період має створювати рамкові умови функціонування економіки задля забезпечення інноваційного розвитку. Це стосується питань оподаткування, державних закупівель високотехнологічної продукції, технічного регулювання, захисту інтелектуальної власності, механізму створення військової безпеки країни.

Головною метою державної політики у післявоєнний період з розвитку інноваційної діяльності є формування економічних умов для виведення на ринок конкурентоспроможної інноваційної продукції на користь реалізації стратегічних державних пріоритетів, з урахуванням специфіки розвитку регіонів та з перспективою впровадження / реалізації їх на світовому рівні. Таким чином, у якості системи довгострокових соціально-економічних цілей інноваційного розвитку у післявоєнний період України можна виокремити наступні:

- підвищення якості життя населення та формування соціально-наукової спільноти;
- забезпечення економічного зростання та формування інформаційно-інноваційного типу економіки;
- розвиток інтелектуального середовища, фундаментальної науки, освіти, культури;
- створення сприятливої законодавчоправової системи та інноваційного клімату;

- підтримка масового інноваційного ентузіазму при впровадженні та реалізації стартапів;
- формування нового рівня державно-приватного партнерства на основі взаємовигідних умов;
- забезпечення оборони та безпеки інноваційного розвитку країни.

Для реалізації соціально-економічних цілей інноваційного розвитку, у довгостроковому прогнозуванні слід сформувати стабільну систему цілепокладання, підсистему завдань для кожної мети з механізмами її вирішення, дорожні картки за термінами досягнення конкретних результатів та очікуваного ефекту як за обсягами комерційної прибутковості та конкурентоспроможності, так і за параметрами загальнодержавної, бюджетної та соціально-економічної ефективності.

Таким чином, реалізація цих цілей сприяє формуванню збалансованості довгострокових комплексних прогнозів науково-технічного прогресу та соціально-економічного розвитку з наявними в Україні інтелектуальними, фінансовими, природними, технічними ресурсами та зовнішніми взаєминами. Реалізація стратегічних цільових прогнозів та програмних розробок інноваційної політики з метою здійснення відновлення української економіки у повоєнний період розглядається у системній та узгодженій єдності з виділенням провідних напрямів та досягненням збалансованості економіки країни. У рамках цього напряму належить розробити збалансовану інвестиційну стратегію відновлення економіки у післявоєнний період на інноваційний шлях розвитку та визначити інвестиційні пріоритети диверсифікації промисловості у галузевому та регіональному розрізах на базі досвіду та інновацій. Ця стратегія не повинна суперечити стратегії розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року, а буди удосконаленою відповідно до положення повоєнних дій. Основними цілями даної інвестиційної стратегії у повоєнний період мають бути:

- формування пріоритетних напрямів щодо безпеки країни й розвитку регіонів та створення пріоритетних ринків;

- модернізація взаємовідносин між наукою та економікою, з рахуванням обмеженості регіональних ресурсів та світових стандартів;
- удосконалення інструментів рамкових умов для інновацій, які забезпечують стимул для здійснення інноваторства, дозволяючи отримувати вигоду зі своїх інновацій та перешкоджають незаконному поширенню ідей.

У повоєнний період необхідно здійснити перехід до інноваційного типу структурного відтворення в секторах реальної економіки на основі інтеграції наукового та інноваційного потенціалів, що зберігся, відновлення промисловості країни. Таким чином, необхідно формувати інноваційні стратегії структурної трансформації промисловості та реалізацію довгострокової структурної політики на базі пріоритетного розвитку наукомістких виробництв. Головна мета якої є пріоритетний розвиток вітчизняної наукомісткої промисловості, здатної забезпечувати випуск конкурентоспроможної продукції для реалізації на світовому ринку.

Завданнями вищих навчальних закладів у воєнний та післявоєнний період є не лише підготовка кадрів, що відповідають вимогам часу, а й «інкубатор» для проведення фундаментальних та прикладних досліджень і розробок, а також місце для реалізації ідей ініціативних осіб у вигляді стартапів.

У процес розробки та реалізації інноваційної політики у повоєнний період мають бути залучені практично всі міністерства країни, які мають виробити загальну стратегічну концепцію інноваційного розвитку країни, а також формування цільових програм національної безпеки та розвитку країни. Таким чином, державна політика країни сприяє створенню сприятливого середовища для інноваційного розвитку шляхом:

- підтримки реформ вищих навчальних закладів з метою їхньої орієнтації на інновації;
- створення інкубаторів та підтримка ініціативних осіб щодо створення стартапів спільно з компаніями та науково-дослідними інститутами, роблячи їх більш орієнтованими на попит національного та міжнародного ринків;

- зниження податків та соціальних виплат з метою зменшення навантаження на компанії, які бажають взяти на себе (інноваційні) ризики;
- зниження бар'єрів виходу на ринки з високим потенціалом для інновацій;
- забезпечення доступу до венчурного капіталу, особливо для стартапів;
- удосконалення механізму захисту прав на інтелектуальну власність.

Слід зазначити, що у повоєнний період розвиток підприємницької діяльності у різних регіонах України буде нерівномірним, що пов'язано з воєнними діями (наприклад, Буча, Ізюм, Ірпінь, Маріуполь, Миколаїв).

Така нерівномірність сприяє створенню інноваційних кластерів, які є цілісною системою підприємств і організацій з виробництва й споживання готового інноваційного продукту, що включає в себе весь інноваційний ланцюжок від розвитку фундаментальної наукової ідеї до виробництва та дистрибуції готової продукції, а також систему тісних зв'язків між фірмами, їх постачальниками і клієнтами, інститутами знань, що сприяють появі інновацій.

Інноваційний кластер формує певну систему поширення нових знань і технологій, забезпечує прискорення процесу трансформації винаходів в інновації, а інновацій у конкурентні переваги, розвиток якісних стійких зв'язків між всіма його учасниками .

У регіонах, що сильно постраждали, є передумова створення кластерів, з урахуванням його потенціалу. Так, наприклад, у Херсонській області є передумови щодо формування інноваційного територіального кластера за такими напрямками як енергія та навколишнє середовище, інформація та комунікації, авіація, виробництво та інженерія, транспорт та мобільність.

1.3. Прогнозування інноваційно-інвестиційного співробітництва України та ЄС та деякі проблемні питання такого співробітництва

Інвестування в інноваційну діяльність в Україні несе високий ступінь ризику через відсутність належної інфраструктури для сприяння розвитку економіки як на національному, так і на регіональному рівнях. Тому вкрай важливо створити сучасну інфраструктуру, яка відповідає сучасним потребам економіки, оскільки це підвищить ефективність інвестування в інноваційну діяльність. Одним із підходів є створення спеціалізованих фондів, які забезпечують фінансову підтримку інноваційного процесу, використовуючи ресурси приватних інвесторів і бюджети всіх рівнів. Успішні системи венчурних фондів у розвинених країнах демонструють ефективність створення необхідних умов для процвітання інноваційно активного бізнесу.

Необхідно створити механізм для сприяння інвестиційному процесу для інноваційних починань. Це передбачає вибір проектів, які мають потенціал для значного прибутку. Основним джерелом таких проектів мають бути вищі навчальні заклади, які володіють значним інноваційним потенціалом і можуть мотивувати своїх співробітників і студентів брати участь у таких ініціативах.

Для того, щоб забезпечити довгострокову стабільність економіки країни, важливо створити структуру, засновану на відновлюваних ресурсах і передових технологіях. Це вимагає розвитку національної інноваційної системи з потужною інфраструктурою та ефективним державним регулюванням і підтримкою. Інноваційна стратегія економічного розвитку передбачає скоординовані зусилля великих корпорацій, малого бізнесу, навчальних закладів та інфраструктурних організацій для сприяння сталому зростанню шляхом створення конкурентоспроможних індустрій, заснованих на знаннях, та інноваційного середовища, яке надає пріоритет новим технологіям і знанням.

Уряд України офіційно затвердив розпорядження № 526-р, яке визначає комплексну стратегію розвитку інноваційної діяльності в державі до 2030

року. Кінцевою метою цієї стратегії є створення національної інноваційної екосистеми, яка ефективно координує та сприяє розробці нових технологій та рішень. Досягнувши цієї мети, Україна сподівається стимулювати швидке економічне зростання та забезпечити успішне впровадження передових інновацій по всій країні. Виконання Стратегії забезпечить підйом:

- Кількості людей і компаній, які беруть участь у створенні нових речей, проведенні практичних досліджень і розвитку науки та технологій, переважно не пов'язаних з державними організаціями.

- Значно зросла кількість організацій, які пропонують послуги з підтримки процесу виведення на ринок технологічних інновацій.

- Одним із основних джерел надходжень є реалізація та використання, в першу чергу за рахунок експорту, об'єктів інтелектуальної власності та наукоємної продукції. Ці продукти включають результати наукових досліджень, а також експериментальні розробки та програмне забезпечення, на додаток до ноу-хау та інших інтелектуальних послуг.

- Обсяги фінансування поза межами державного бюджету на наукові дослідження та експериментальні розробки в галузі науки і техніки. Частка капітальних інвестицій, що розподіляються на нематеріальні активи.

- Вищі навчальні заклади можуть отримувати частину прибутку, отриманого від власних об'єктів інтелектуальної власності, яку можна використовувати для фінансування своєї діяльності та продажу. Дедалі більшим попитом користуються інвестиції в малий та інноваційний бізнес.

Різні країни активно використовують податкову політику як ефективний інструмент стимулювання соціально-економічного розвитку. Податкові стимули, такі як інвестиційні податкові кредити, податкові знижки, прискорена амортизація та знижені норми прибутку, впроваджуються для створення привабливого середовища для інновацій. США, Китай і Японія є одними зі світових лідерів за інвестиціями в інновації. Проте Україна відчуває

повільну інституційну підтримку інноваційного розвитку, що призводить до зниження науково-технічної діяльності та невідповідності світовим стандартам продукції. Для вирішення цього питання проводяться дослідження, спрямовані на розробку та обґрунтування підходу до запровадження податкових пільг на НДДКР в Україні з використанням сучасного економіко-математичного інструментарію. Мета – підвищення інноваційної активності промислових підприємств та стимулювання економічного зростання в країні.

У сучасних економічних умовах успішна реалізація інноваційних ідей потребує значних вкладень різноманітних ресурсів. Це підкреслює важливість ефективного та добре спланованого підходу до інновацій, особливо в умовах невизначеності щодо зовнішніх і внутрішніх факторів, які можуть вплинути на фінансові результати. Імітаційна модель необхідна для ефективного управління інвестиційним процесом і забезпечення прискореного зростання національної економіки в умовах гострої конкуренції як на локальному, так і на глобальному ринках. Це дозволить оптимально використовувати економічний потенціал України.

Іноземні інвестиції можуть значно вплинути на економічний розвиток шляхом запровадження нових можливостей працевлаштування, передових технологій і методів управління, а також прискорення науково-технічного прогресу серед інших позитивних ефектів. Обов'язком уряду є встановлення ефективної інвестиційної політики, яка сприяє створенню сприятливого середовища для мобілізації інвестицій, сприяючи створенню сприятливого інвестиційного клімату, який залучатиме іноземні інвестиції в економіку країни. Для ґрунтовної модернізації української економіки шляхом інноваційного розвитку вкрай важливо мати сприятливий інвестиційний клімат, який стимулюватиме як вітчизняних, так і іноземних інвесторів робити внесок у розвиток різних регіонів і створювати сприятливі для інвестицій умови.

Створення сприятливого інвестиційного середовища, яке сприятиме

Європейському Союзу (ЄС) в Україні, є ключовим елементом у залученні інвестицій для структурної реорганізації економіки, інноваційного розвитку, збільшення основних фондів підприємств, підвищення рівня життя населення та прискорення економічного зростання держави.

Таблиця 1.2

Прямі інвестиції в Україну: в розрізі країн Європейського союзу за 2020-2022 року, млн.дол.США.

Країна	2020	2021	2022
Австрія	117,6	42,5	45,6
Кіпр	2506,1	– 1009,5	83,0
Люксембург	179,7	214,4	37,8
Нідерланди	725,9	– 266,3	922,8
Німеччина	90,1	– 299,4	242,9
Польща	210,3	125,5	41,4
Франція	161,4	112,6	32,4
Естонія	81,1	16,0	7,9

Джерело: дані НБУ

Експерти по-різному трактують інвестиційний клімат. Хоча багато хто розглядає це як засіб оптимізації капіталу інвестора, ми вважаємо, що такий вузький підхід є хибним і може зрештою призвести до негативних наслідків як для інвесторів, так і для суспільства в цілому. Тому вкрай важливо враховувати інтереси обох сторін, щоб створити сприятливий інвестиційний клімат, який принесе користь усім учасникам. Інвестиційний клімат охоплює комплексний набір факторів, які визначають привабливість певного місця чи країни для ведення бізнесу. Важливо враховувати характеристики інвестиційного клімату, щоб оцінити потенційні ризики та прогнозовану віддачу від інвестицій. Без урахування унікальних нюансів інвестиційного клімату практично неможливо точно оцінити доцільність інвестиційної можливості.

Держава відіграє вирішальну роль у створенні сприятливого інвестиційного клімату для ЄС, використовуючи різні фінансові інструменти та встановлюючи необхідні правила. Однак отримати об'єктивну та

справедливу оцінку інвестиційного клімату в конкретній галузі, регіоні чи країні може бути складно. Існує кілька методів оцінки інвестиційного клімату країни, включаючи аналіз таких факторів, як вартість капіталу, обмінні курси національних валют, рівні оподаткування, зрозумілість і передбачуваність податкової системи, обсяги іноземних і внутрішніх інвестицій, відтік і приплив капіталу, рівень корупції та її вплив на інвестиційні угоди, справедливність правосуддя та захист прав інвесторів.

Інвестиційний клімат в Україні погіршується через різноманітні системні фактори, такі як правова, економічна, науково-технічна, фінансова складові. Серед цих факторів – високий рівень корупції та недосконала судова система. Крім того, політична нестабільність, спричинена триваючою війною в Україні, непрозорість дозвільної системи, слабкий захист прав інвесторів та неефективність судової системи негативно впливають на динаміку залучення іноземних інвестицій до країни. Крім того, поширеність рейдерських захоплень є причиною конфліктів між іноземними інвесторами та регіональними елітами, органами виконавчої влади та місцевого самоврядування. Лише у 2021 році в Україні зафіксовано 466 нових рейдерських атак, причому щодня відбувається по два рейдерських захоплення. Крім того, бракує якісних інвестиційних пропозицій від органів місцевого самоврядування та національних бізнес-структур.

Інвестиційний процес країн ЄС в Україні обмежений кількома факторами.

Викликає занепокоєння неналежний стан комунальної та транспортної інфраструктури. Нинішній стан цих об'єктів неналежний і потребує негайної уваги. Є кілька проблем, які необхідно вирішити, наприклад, погане обслуговування, відсутність модернізації, недостатні ресурси та застаріле обладнання. Ці проблеми призвели до незручностей і дискомфорту для широкої громадськості, спричиняючи негативний вплив на їх повсякденне життя. Влада має вжити необхідних заходів для покращення ситуації та підвищення якості життя громадян.

Неготовність земельних ділянок до забезпечення належного рівня їх технічної інфраструктури. Йдеться про недостатню підготовку земельних ділянок до забезпечення необхідних технічних характеристик.

Однією з головних проблем, з якою стикаються інвестори на регіональному рівні, є недостатнє інформаційне забезпечення та неякісний супровід інвестиційних проектів. Відсутність інформації та підтримки може призвести до труднощів у прийнятті обґрунтованих інвестиційних рішень і призвести до того, що проекти не зможуть повністю розкрити свій потенціал. Регіональна влада має зосередитись на покращенні якості інформації, що надається інвесторам, та наданні кращої підтримки для забезпечення успіху інвестиційних проектів на своїй території.

Рівень інвестиційної конкурентоспроможності в Україні різний між регіонами, лише окремі території, зокрема ті, що розташовані поблизу кордонів з країнами Європейського Союзу, зберігають значний інвестиційний ресурс.

Україна повинна зосередитися на налагодженні свого партнерства з ЄС для посилення їхнього впливу на посилення матеріальних сегментів економіки. Це не лише зміцнить економічну та політичну незалежність України, але й забезпечить її автономію.

Для того, щоб покращити інвестиційне середовище під час співпраці України з ЄС, вкрай важливо зробити пріоритетом модернізацію економіки країни до міжнародних стандартів. Для цього необхідно впроваджувати інноваційні стратегії для комплексного покращення інвестиційного клімату в Україні.

Висновки до розділу 1

Уважно досліджуючи ідеї аналізу інноваційної та інвестиційної діяльності, можна зробити висновок, що інвестиційна діяльність є основою успішного функціонування економіки будь-якої країни. Він об'єднує інтереси

та ресурси громадян, бізнесу та влади для досягнення ефективного соціально-економічного розвитку. У сучасному світі в управлінні інвестиційною діяльністю слід віддавати пріоритет інноваціям, оскільки вони мають вирішальне значення для конкурентоспроможності на ринку. Цей процес управління має бути комплексним, охоплювати вибір інвестиційних цілей, визначення напрямів інвестування та джерел фінансування, а також створення збалансованої інвестиційної програми на основі обраних критеріїв. Цей процес має бути спрямований на сприяння інноваційному розвитку та забезпечення успішної реалізації інвестиційної та інноваційної стратегій.

Україна пропонує дуже динамічний і привабливий ринок для інвесторів з ЄС. Численні сектори, зокрема сільське господарство, енергетика, ІТ, інфраструктура та роздрібна торгівля, потребують значних фінансових інвестицій. Проте в умовах глобальної інвестиційної конкуренції український уряд має створити привабливі умови для залучення іноземних інвесторів. Це вимагатиме значних зусиль у наступні роки для досягнення цієї амбітної мети. Впроваджуючи описані вище стратегії сприяння сприятливому інвестиційному клімату в Україні, країна може залучити іноземні інвестиції та сприяти переходу до інноваційної моделі економічного розвитку. А отже, це створить ефективні умови для інвестування та стимулюватиме економічне зростання.

РОЗДІЛ 2. ПОВОЄННА ВІДБУДОВА КРАЇНИ: ВИЗНАЧЕННЯ НАПРЯМІВ РУХУ

2.1. Реорганізація пріоритетів розвитку повоєнного суспільства

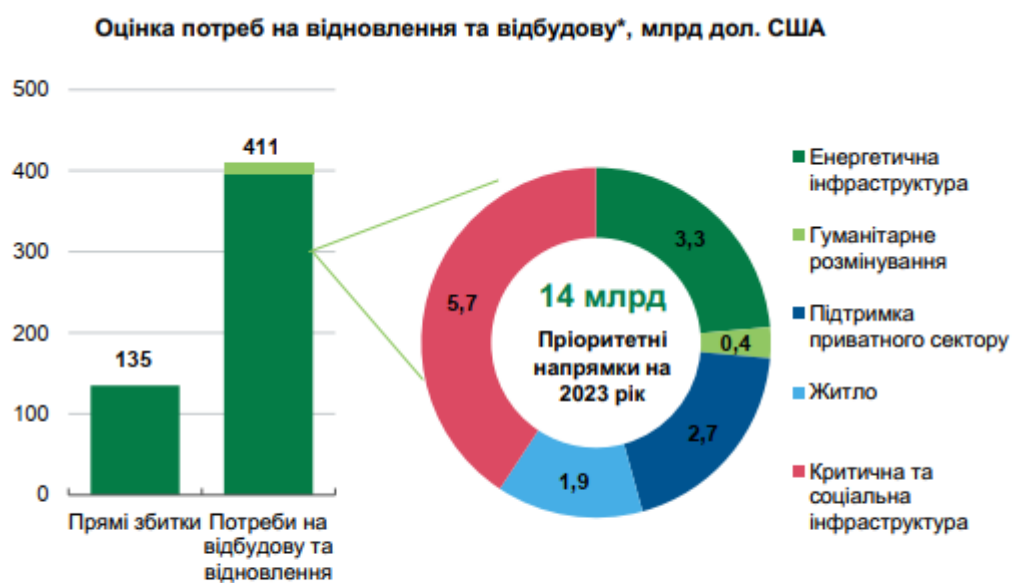
24 лютого 2022 року Російська Федерація здійснила неспровокований і руйнівний напад на сусідню державу Україну, європейську демократичну країну з населенням 44 мільйони осіб. Охоплена війною вже протягом восьми років у східних областях (Луганська і Донецька), сьогодні Україна виборює свій шлях у найбільшому конфлікті на європейському континенті з часів Другої світової війни. Ситуація, що постійно змінюється, ускладнює спроби достовірно оцінити загальні людські, економічні та соціальні втрати. Але вже сьогодні зрозуміло, що конфлікт матиме величезні наслідки. Він спричинить значні матеріальні та нематеріальні збитки, а це означає, що у післявоєнний період перед Україною постануть зовсім інші пріоритети, які виникнуть через загострення довоєнних викликів і виникнення численних нових труднощів. За повідомленнями Агенції ООН у справах біженців, війна вже викликала найбільшу кризу біженців у Європі з часів Другої світової.

Як бачимо на рис. 2.1 економічні втрати, спричинені війною, є величезними.

Після виходу з конфлікту перед Україною постануть виклики відновлення масово зруйнованої фізичної інфраструктури та об'єктів, особливо в окремих регіонах країни, подолання психологічних наслідків війни, недопущення сталої втрати людського та інтелектуального капіталу. Ці виклики будуть визначальними факторами будь-якого постконфліктного сценарію, який з'явиться після завершення війни.

Стратегії відновлення та відбудови в більшості випадків є складними. Постконфліктні регіони часто стикаються з низкою дуже специфічних проблем, серед яких:

- необхідність координації між численними місцевими, національними та міжнародними діючими особами;
- високий рівень терміновості, що вимагає від стейкхолдерів швидкого реагування;
- брак ресурсів, які потрібно ефективно використовувати; та
- обмежені кадрові ресурси в результаті «відпливу інтелекту» через конфлікт.

* Станом на 24 лютого 2023 року.

Джерело: Швидка оцінка завданої шкоди та потреб на відновлення (Світовий банк, Європейська комісія, ООН, КМУ).

Рис. 2.1 Оцінка потреб України на відновлення та відбудову

Вирішити такі проблеми досить непросто, враховуючи складність і динамічність ситуації у постконфліктних регіонах.

Оцінка місцевих умов відіграє важливу роль у формуванні успішних стратегій місцевого розвитку та політик відновлення. Для тих стратегій, які мають на меті інтегрувати територіальний вимір у розробку і реалізацію заходів розвитку, дуже важливо приділити достатньо часу та ресурсів для ретельного визначення джерел місцевих конкурентних переваг. У післякризовий період оцінка потреб у відновленні і відбудові на місцях, як правило, є першим кроком ефективного стратегічного планування. Здійснені

раніше широкомасштабні заходи з оцінювання потреб, наприклад, ті, що були вжиті Європейською комісією після землетрусу в Албанії у 2019 році, можуть забезпечити міцний фундамент для здійснення аналогічного аналізу в контексті післявоєнного відновлення в Україні. Для уникнення використання універсальних або готових типів інтервенцій, ретельна оцінка місцевих умов має забезпечити

- Розуміння політичного контексту та наявних інституційних механізмів;
- Картографування внутрішніх партнерів та їхніх спроможностей;
- Оцінку впливу кадрів та потреб внутрішньо переміщених осіб (ВПО);
- Оцінку масштабів руйнувань інфраструктури та виробничого сектору;
- Аналіз контекстуальних ризиків, у тому числі безпекових, економічних та соціальних.

Така оцінка лежить в основі ефективного визначення пріоритетів та реалізації стратегій, які відповідають місцевим потребам і обмеженням. Понад те, інституційні стосунки, які розвинулися в результаті реформи децентралізації в Україні, надають відповідний контекст, у рамках якого центральні та місцеві органи влади зможуть об'єднати зусилля для здійснення оцінки потреб.

Міцна політична та громадська підтримка заради успіху територіально-орієнтованих політик розвитку гратиме ключову роль у зусиллях із відновлення. Залучення місцевих партнерів часто вважається неодмінною умовою успішної реалізації політик, глибоко укорінених у місцевий контекст. Очевидно, підтримка з боку місцевих і регіональних стейкхолдерів набуває все більшого значення в процесах відновлення й відбудови у післявоєнний час. Найкращі практики відновлення після стихійних лих різних країн світу підкреслюють важливість визначення потреб і пріоритетів постраждалих громад через розвиток процесів участі, які допомагають залучити громади до ухвалення рішень, надання послуг та відновлення.

Корисливі інтереси та корупція є одними з головних перешкод на шляху соціально-економічного розвитку навіть у “звичайний” час. У післявоєнному і посткризовому контекстах поєднання надходження більшої кількості коштів та ситуації, коли установи часто не можуть виконувати свої функції, може створити благодатний ґрунт для розвитку корупції.

Тому стримування і обмеження корисливих інтересів, блокування клієнтелізму та корупції будуть важливими для успішної реалізації програм відновлення місцевими органами влади після завершення війни. Існує багато сфер, які потребують втручання з боку місцевої влади. По-перше, необхідно зробити корупцію практикою, що має високий ризик і низький зиск, через застосування заходів ефективного виявлення, розслідування та кримінального переслідування. По-друге, важливо мобілізувати недержавний сектор для того, щоб закласти міцні підвалини антикорупційних реформ, оскільки громадянське суспільство зазвичай відіграє найактивнішу роль у моніторингу і просуванні антикорупційних реформ у постконфліктних умовах.

Розробка ефективних стратегій місцевого розвитку вимагає ретельного балансування їхньої складності – а саме кількості і різноманітності окремих елементів або заходів, з яких складається загальний стратегічний підхід – та широти стратегічного охоплення, під яким розуміється обмеженість результатів або цілей розвитку, визначеними певною стратегією. Ймовірно, це стосується й ситуації післявоєнного відновлення.

Стратегії відновлення мають враховувати такі основні потреби населення, як належна охорона здоров'я, транспортна інфраструктура та відновлення освітніх закладів. Проте території, які зазнали менших руйнувань у результаті конфлікту, можуть отримати більше користі від вузькоспрямованих стратегій, які враховують більш складні аспекти постконфліктного відновлення, як-от повернення кадрів та відбудова промислової екосистеми. Застосування матриці «складність-широта охоплення» як одного з етапів процесу відновлення має ґрунтуватись на

ретельній оцінці місцевих умов і доповнюватись антикорупційними заходами для стримування корисливих інтересів.

Важливість інклюзивних, локально адаптованих та ефективних систем моніторингу неодноразово підкреслювалась у літературі, присвяченій розвитку. Навіть за нормальних умов надійні системи моніторингу можуть допомогти забезпечити інформацію про політику як для місцевих органів влади, так і для стейкхолдерів, удосконалити комунікацію щодо реалізації політики, а також сприяти підзвітності та прозорості вжитих заходів. Зважаючи на зниження інституційної спроможності після війни, зміцнення систем моніторингу та підвищення прозорості стає надзвичайно важливим, щоб постраждалі громадяни могли вимагати відповідальності уряду та місцевих органів влади за результати відновлення.

Систематичне вивчення громадської думки та проблем також є важливим компонентом системи моніторингу разом зі створенням ефективних міжсекторальних та міжвідомчих баз даних для відстеження руху коштів. Все це має доповнювати сильна політична воля та підтримка вищого політичного керівництва.

Навіть в умовах відсутності конфлікту ухвалення територіально-орієнтованих стратегій не означає, що центральний уряд не відіграє жодної ролі. Діяльність українського уряду буде ефективнішою, якщо він виконуватиме наглядову та координаційну функцію у цій сфері. Центральний уряд та міжнародні організації можуть підтримати місцеві органи влади, у яких не вистачатиме інституційної спроможності для виконання складних проектів.

Зокрема, розвиток спроможності місцевого самоврядування в Україні в післявоєнний період має передбачати такі виміри, як :

- миротворчий потенціал;
- спроможність до розбудови держави;
- спроможність до розвитку.

Посередницька роль інституцій, коли йдеться про ефект від будь-якої діяльності з розвитку та відновлення, означає, що на результати політики буде сильно впливати здатність стратегій включати заходи з інституційної розбудови. У цьому сенсі створення національним урядом спеціальних офісів, які матимуть певну місію і мету надавати технічну інституційну допомогу – можливо у співпраці з зовнішніми агенціями, залученими до процесів відбудови в Україні, – органам місцевого самоврядування дозволить розробити і реалізувати набагато стійкіші та більш життєздатні плани з місцевого відновлення по всій Україні.

У контексті діяльності з розвитку уряди субнаціонального рівня часто залучаються до «перегонів униз» і стикаються з дилемою в'язня: хоча вони могли би отримати користь від співпраці на регіональному рівні, вони діють у своїх власних інтересах, намагаючись запропонувати найкращі стимули, зсуваючи «правила гри» у бік нижчих екологічних, соціальних та управлінських критеріїв в надії перевершити регіональних конкурентів. Така згубна динаміка у постконфліктних умовах може загострюватись. Значне надходження коштів, велика кількість донорів і акторів, які, як правило, з'являються після надзвичайних ситуацій, можуть призвести до підвищення ризику конкуренції “з нульовою сумою” серед українських громад, які змагатимуться за додаткові кошти від уряду і міжнародних донорів.

Отже, національний уряд має виступати гарантом однакових правил гри. Однакові правила нададуть кожній українській громаді можливість отримати необхідні кошти для реконструкції та розвитку, водночас уникаючи дублювання зусиль та марнування ресурсів. Рішення про нові інфраструктурні проекти, такі як будівництво аеропортів, мають бути централізовані, щоб скористатися перевагами певних регіонів та максимізувати зиск від інвестицій. У цьому плані досвід ЄС показує низьку віддачу інфраструктурних проектів, які або дублюють один одного або не враховують географічні переваги. До того ж, буде необхідно забезпечити гармонізацію та регулювання надання фіскальних стимулів для повоєнної реконструкції на рівні країни.

Відновлення передбачає безліч різних видів діяльності. Успішні заходи з відновлення вимагають відмінної міжсекторальної координації на різних рівнях управління. У надзвичайних та постконфліктних умовах за національним урядом зберігається роль сприяння координації зусиль із відновлення на місцевому рівні та розширення спроможності місцевого керівництва взаємодіяти з національними та профільними міністерствами і з міжнародними партнерами.

З цією метою може бути створене спеціальне агентство, яке буде сприяти вертикальній і горизонтальній координації. В інших посткризових контекстах така стратегія виявилася успішною. Так було, наприклад, у випадку з Індонезією, де після цунамі 2004 року уряд узяв на себе керівництво заходами з відновлення і створив спеціальну Агенцію з реабілітації та реконструкції, яка мало конкретну місію, строком на чотири роки. Вона наглядала за скоординованою програмою реконструкції із залученням громад. Ця програма забезпечувала мінімізацію дублювань і активну координацію стейкхолдерів. В Україні створення аналогічних координаційних агенцій із конкретними місіями – адаптованими до місцевих особливостей після конфлікту – варто розглядати як спосіб створення належних платформ для сприяння скоординованому відновленню.

До вторгнення різні групи українських регіонів та/або громад мали однакові виклики. Багато з них можна було розділити на «клуби розвитку», для яких потрібні однакові принципи політики. З огляду на обмежену інституційну спроможність місцевої влади, визначення “клубів розвитку” або територій/регіонів зі схожими соціально-економічними характеристиками, перешкодами та/або потенціалом та значущістю руйнувань спричинених війною, ключове для втілення територіально-орієнтованих стратегій. Згодом ці клуби розвитку можуть розробити загальні принципи політики, що спираються на економічну теорію.

У післявоєнний період формулювання принципів політики для груп регіонального розвитку може бути корисним для України з різних причин. По-

перше, це дозволить відносно швидко та ефективно розробити політику відновлення, і органам місцевого самоврядування не потрібно буде розробляти стратегії «з нуля». По-друге, клуби регіонального розвитку можуть допомогти визначити регіони та/або громади, у яких однакові рівні довоєнного соціально-економічного та інституційного розвитку, а також схожі ступені руйнувань, спричинених війною. По-третє, розподіл територій за клубами розвитку дозволить відносно просто застосувати матрицю «складність-широта» у динамічний і порівняльний спосіб: коли громади та/або регіони досягають вищого рівня розвитку порівняно з минулим та іншими територіями, та усувають руйнування, спричинені конфліктом, політики розвитку та відновлення для таких громад/регіонів можуть включати складніші і більш таргетовані заходи.

Нарешті, в той час як органи місцевого самоврядування мають зосереджувати свої зусилля на проєктному плануванні відповідно до вимог громад, за національним урядом зберігається завдання управління та координації загальним процесом відновлення. Зокрема, серед багатьох завдань і повноважень центрального уряду – координація зусиль, спрямованих на запобігання невідповідності стратегічних рішень, ухвалених місцевими органами влади, місцевим можливостям.

Ризик неузгодженості політики та невідповідності пріоритетів відновлення місцевим умовам необхідно розглядати на центральному рівні. Для цього вище керівництво країни має ширше використовувати такі фільтри та критерії, як здійсненність та широка підтримка, що значно зменшить обсяг таких невідповідностей. Досвід інших країн, які опинилися у посткризовій ситуації, свідчить, що фокус на узгодженості політики по всій країні переважно є радше теоретичним, ніж реальним. Нарешті, національний уряд має більше можливостей отримати чітку картину того, як сильні сторони громад доповнюють одна одну, і, відповідно, як можна вирішити місцеві проблеми через широку синергію громад і регіонів. Співпраця і поєднання

зусиль будуть вирішальними в забезпеченні ефективного визначення пріоритетів і гармонізації зусиль з відновлення у повоєнній Україні.

2.2. Забезпечення безпеки громадян та створення умов для повернення біженців та переміщених осіб

Повернення громадян – головне завдання політики відновлення України. Сьогодні дискусії з проблеми повернення до України українців, які тимчасово перебувають за кордоном, набирають обертів. Хоча проблема повернення українських трудових мігрантів була однією з центральних ще у передвиборчій програмі Президента В. Зеленського у 2019 р. , який пообіцяв створити умови, щоб українці, які роз'їхались світом, мали бажання повернутись додому. Про проблему повернення/неповернення заговорили вже через кілька місяців від початку широкомасштабної російської агресії, коли стали зрозумілими колосальні обсяги міграційних втрат України внаслідок війни.

Зараз дискусії щодо перспектив повернення/неповернення громадян України інтенсифікувались. Обговорення питання «хто відновлюватиме країну після війни» (разом з демографічною проблематикою), не зникає з порядку денного та порушується останнім часом досить активно. Дискусія обумовлена тим, що в Україні стрімко наростають тенденції до депопуляції, яка є серйозною загрозою для країни, і вирішувати цю проблему треба негайно. Задля прискореного зростання економіки та відновлення країни необхідно суттєво збільшити кількість населення, зокрема його економічно активну частину. Саме збільшення кількості населення, передусім працездатного віку, відіграє ключову роль у зростанні економіки. Адже, на думку аналітиків, близько 70% у структурі формування ВВП припадає на споживчу складову.

Депопуляція – перепона на шляху відновлення. Оцінити точні масштаби втрат людського капіталу наразі ще вкрай складно через обмеженість доступних даних та вкрай невизначені, швидко мінливі обставини, що впливають на ситуацію в Україні. Відповідно до Пояснювальної записки до проєктів бюджету на 2022 р. та на 2023 р. чисельність наявного населення, станом на 1 січня 2022 р., складала 34,5 млн осіб. Саме за цими даними велися розрахунки основних макроекономічних показників України як на 2022 р. так і на 2023 р. The Wall Street Journal звертає увагу на те, що народжуваність в Україні за перше півріччя 2023 р. впала на 28% порівняно з аналогічним періодом до повномасштабної війни. Зокрема, зазначається, що до повномасштабного вторгнення рівень народжуваності в Україні був одним із найнижчих у ЄС, але тепер він може стати найнижчим у цілому світі. Це рекордне падіння за весь час незалежності України. Серед причин, які призвели до цього, відносять вимушений виїзд мільйонів жінок із дітьми за межі країни та заборона виїзду для чоловіків віком від 18 до 60 років. Крім того, ситуацію погіршило фізичне розділення партнерів та відкладання народження дітей. Яка реальна чисельність населення України наразі перебуває за межами країни також остаточно назвати не можна. У грудні 2022 р. Уповноважений Верховної Ради з прав людини Д. Лубинець повідомляв, що з початком повномасштабного вторгнення з України виїхало понад 14,5 млн українців. Відповідно до офіційних даних Управління Верховного комісара ООН у правах біженців, за схемою тимчасового захисту станом на травень 2023 р., в країнах ЄС перебувають 4 019 815 громадян України. Наразі за неофіційними даними чисельність українських громадян, що перебувають за межами країни оцінюється у межах від 7-8 до 10 млн осіб. За розрахунками EasyBusines, до України може повернутися близько третини вимушених мігрантів.

Кількість мігрантів за кордоном поступово зростає, збільшується частка тих, хто не планує повертатися (рис. 2.2).

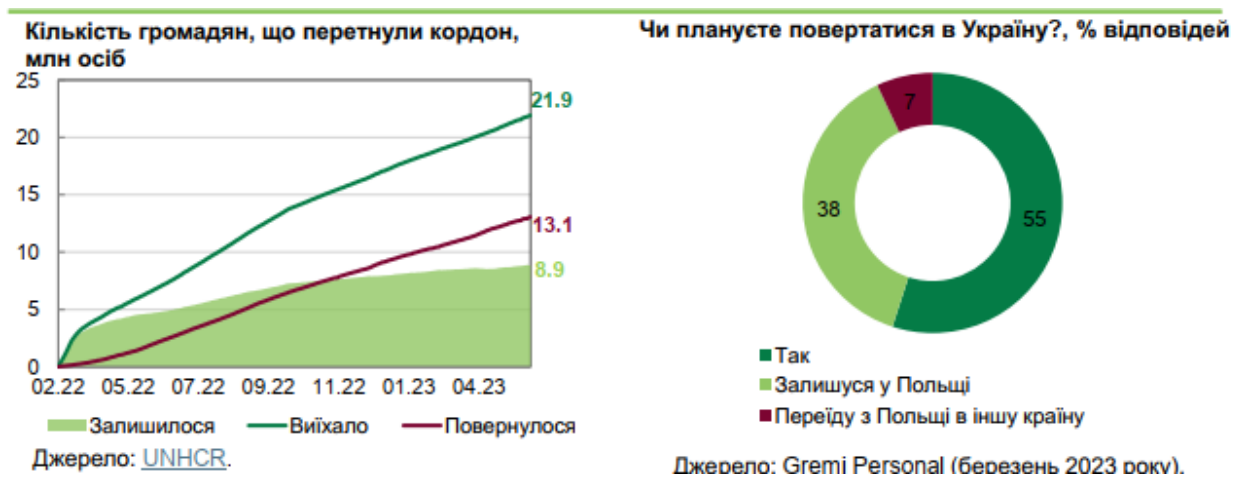

Рис. 2.2 Динаміка чисельності громадян, які перетнули кордон України у 2022-2023 рр.

Після стрімкого зростання на початку повномасштабного вторгнення, кількість біженців стабілізувалася. Так, за даними ООН, поза межами України станом на травень 2023 року перебуває близько 9 млн осіб, з них 5 млн мають статус тимчасового захисту в ЄС. За даними МОМ, в Україні наразі близько 5 млн ВПО, серед них переважають мешканці сходу. Все більше українців успішно адаптуються до життя за кордоном: за опитуванням ООН, частка мігрантів, які працюють, зросла з 32% (у серпні-вересні 2022 року) до 40% (у грудні 2022 року – січні 2023 року), частка тих, хто орендує житло, збільшилася з 27% до 45%, а частка безробітних скоротилася з 33% до 19%. Тому схильність мігрантів до повернення, на жаль, знижується: у березні 2023 року 45% опитаних мігрантів у Польщі (17% у жовтні 2022 року) не планували повертатися, а серед тих, хто планує, більшість (82%) повернуться лише після війни.

Отже, ризики від нестачі робочої сили для повоєнного відновлення суттєво посилюються (за оцінками Мінекономіки, Україна потребуватиме 4.5 млн осіб додаткової робочої сили).

Головні загрози неповернення

Як зазначалося, скорочення чисельності громадян України, зміна її демографічної структури, міграція та неповернення створюють численні ризики для економіки та безпеки країни. Численні дослідження, що

оприлюднюються останнім часом доводять, що у разі неповернення громадян України ускладнюються повоєнне відновлення країни. За майже однастайними оцінками, якщо біженці з України не повернуться, ситуація може стати незворотною. Оцінки наразі дають різні, проте всі вони однастайні. Наприклад, відповідно до розрахунків, проведених громадянським об'єднанням EasyBusines та Центром економічного відновлення за підтримки Міністерства економіки України, неповернення вимушених мігрантів на Батьківщину коштуватиме Україні \$113 млрд недоотриманого ВВП за 10 років (у цінах 2021 р.), що також може означати недоотримання близько \$45 млрд податкових надходжень. Видання The Wall Street Journal¹³ вважає, що кожен 100 тис. українців, які виїхали за кордон, знижують ВВП країни на 0,5%. Якщо не вдасться переконати громадян працездатного віку повернутися, за оцінками Bloomberg Economics, це коштуватиме Україні 10% її річного довоєнного валового внутрішнього продукту¹⁴. А це — до \$20 млрд на рік. І ця втрата є суттєво більшою від допомоги, яку запропонував Україні Європейський Союз — чотирирічний пакет вартістю €12,5 млрд на рік. Міністерство економіки заявляє, що Україні для того, щоб зростати з темпом 7% на рік, до 2032 р. потрібно залучити від 3,1 до 4,5 млн осіб робочої сили. І навіть така ситуація, за оцінками, є станом лише «на зараз». При тому, що багато українських біженців все ще працюють на українських роботодавців віддалено, деякі повертаються. Але після того, як ці зв'язки розірвуться, цифра кадрового дефіциту може зрости в рази.

Зрозуміло, без ефективної державної політики у сфері повернення мігрантів, а також імпорту з інших країн робочої сили, процеси відновлення України затягуватимуться.

Чинники та головні причини повернення/неповернення

Суттєвим чинником повернення/неповернення є міграційні наміри, які є різними та залежатимуть від величезної низки факторів. Наведемо певний перелік факторів, що впливають на міграційну мотивацію, хоча перелік звісно не є повним:

- 1) тривалість війни (чим довше триває війна, тим менша вірогідністю повернення людей);
- 2) масштаби руйнувань, зокрема, втрата житла в Україні (що вищий рівень руйнувань, тим менше шансів у людей повернутися);
- 3) політична ситуація в Україні (які частини будуть окуповані та управлятися Росією, а які — вільні) (люди повертатимуться в Україну на вільні території, а які — ні, імовірно, що люди з меншою вірогідністю повернуться на окуповану територію);
- 4) валовий регіональний продукт (ВРП) вільних або звільнених регіонів (це сприяє здатності до абсорбції ВПО);
- 5) економічні перспективи України, включаючи зусилля щодо відновлення та їх швидкість (люди з меншою ймовірністю повернуться у бідність і з більшою ймовірністю повернуться, якщо буде бум відновлення, наприклад, подібний до Плану Маршалла для України);
- 6) сімейний стан та місцезнаходження інших членів сім'ї, зокрема, вимушена розлука з членами сім'ї, втрата близьких членів сім'ї під час війни, таких як чоловік, дружина, діти, батьки тощо (люди менш схильні повертатися, якщо вони втратили основних членів сім'ї, зокрема, чоловіків, дружин та батьків);
- 7) етнічна приналежність (етнічні українці рідше повертаються на окуповану або контрольовану іншою державою територію, не в останню чергу через страх переслідування);
- 8) тривалість перебування в ЄС (що довше люди перебуватимуть у ЄС, тим менша ймовірність того, що повернення буде реальним варіантом);
- 9) правовий статус мігрантів у ЄС та пов'язана з ним політична ситуація (чим менш стабільний їхній статус, тим вища ймовірність повернення);
- 10) інтеграція в приймаючу спільноту, місто та країну, особливо щодо ринку праці, ринку житла, системи освіти та опанування мовою (чим краще інтегровані люди та їхні діти, тим вища ймовірність повернення);

11) потреба у грошових переказах для членів сім'ї, які залишилися в Україні (що більша потреба у грошових переказах для тих, хто залишився в Україні, тим менша ймовірність їх повернення);

12) сприйняття міграції та сприйняття України до війни (чим критичніше сприйняття України, тим менша ймовірність повернення);

13) сприйняття України після війни (чим критичніше їх сприйняття України після війни, тим менша ймовірність повернення);

14) сприйняття життя в ЄС (що більш позитивно вони оцінюють життя в країні, що приймає, тим більша ймовірність того, що вони залишаться).

У соціальному плані можливі три варіанти:

1. залишитися у країні перебування, що включає можливе возз'єднання з членами сім'ї, які все ще перебувають в Україні;

2. повернення та реінтеграція в країну походження;

3. переселення до третьої країни в межах ЄС або за його межами.

Причини (мотиви) повернення.

Перша причина, через яку цілком реально рано чи пізно чекати потужної хвилі повернення, полягає в тому, що самі біженці, вочевидь, хочуть повернутися додому. Інформаційна цінність соціологічних опитувань, які вивчають плани біженців, можливо, і обмежена, але точно вселяє оптимізм. Як головна причина повернення на Батьківщину називається возз'єднання з сім'єю. Повертаються здебільшого ті, у кого виникли проблеми із працевлаштуванням та пошуком житла за кордоном, а також українці, у яких вдома залишилися літні родичі. Як перепона при працевлаштуванні існує мовний бар'єр, який не дозволяє громадянам України отримувати кваліфіковану роботу за своїм фахом. Переважно пропозиції існують некваліфікованої роботи в сфері послуг. При цьому переважна чисельність як жінок, так і чоловіків мають вищу освіту та навряд чи готові погоджуватися на будь-яку роботу. Ті, хто був мотивований як трудовий мігрант — вже мали відповідну роботу ще до початку активних бойових дій. Окрім того, численні соціологічні дослідження показують, що для вимушених мігрантів головною

проблемою є питання безпеки. Люди із зони бойових дій найбільше готові повертатися з-за кордону, але в безпечніші регіони, за умови надання допомоги з житлом, працевлаштування та фінансової підтримки. При цьому люди, які вже повернулися, вказують на складні умови у місцях повернення. Припинення війни, розвиток економіки та відновлення інфраструктури та житла є основними чинниками, які сприятимуть поверненню українців додому. При цьому чинник обмеження перебування з боку країн-реципієнтів стоїть відразу після безпеки за рівнем важливості для переміщених осіб там. Ще одним показником того, що українські біженці сприймають свою міграцію як тимчасову, є, наприклад, надання переваги багатьма українськими батьками варіанту продовження навчання своїх дітей через Інтернет в українських школах. Наприкінці 2022 р. в Чехії таким чином навчалось 40% українських учнів початкової школи та половина учнів середньої школи. У Польщі, законодавство якої розглядає онлайн-навчання в українській школі як рівну альтернативу фізичному відвідуванню школи, кількість дітей-біженців у місцевих школах не перевищує однієї третини, а 28% продовжували навчатися онлайн в українських школах. Потужним стимулом для повернення є той факт, що двері до України будуть широко відчинені. На відміну від багатьох біженців у сучасному світі, українці не втекли від диктатури чи внутрішнього конфлікту. Тому, якщо вони вирішать повернутися, то повернуться в демократичну державу з національно-компактним громадянським суспільством, яке здатне мислити інклюзивно. Водночас необхідними є і певні застереження. Останнім часом у публічному просторі обговорюються теми закриття кордонів для виїзду чоловіків за кордон ще на три роки після закінчення війни, створення «юридичних проблем» для громадян, які «ховаються від війни за кордоном» після їх повернення, судового переслідування втікачів, які перетнули кордон за підробними документами та ін. Зрозуміло, що такі перспективи не будуть мотивувати відповідні категорії громадян до повернення.

При цьому в суспільстві відкрито обговорюється перспектива завезення мігрантів – дуже неоднозначний захід, без якого Україні буде практично неможливо пережити «демографічну яму», яка формується через війну.

Зрештою, ще одним потужним фактором, що спонукає багатьох повернутися, є обмежений за часом правовий статус перебування за кордоном. Статус тимчасового захисту подовжується, але у будь-якому випадку цей статус не гарантує право на довгострокове перебування, на відміну від випадків із більш «традиційними» біженцями.

Причини (мотиви) не повернення.

Існує і кілька цілком обґрунтованих контраргументів проти повернення. Численні дослідження, що проводяться, наразі показують, що мотивація до подальшої імміграції поки ще не знижується.

Одним з головних мотивів щодо не повернення є масштаби руйнувань, завданих війною. За останніми оцінками Світового банку, на післявоєнне відновлення України потрібно не менше \$411 млрд, що приблизно в 2,5 рази перевищує довоєнний ВВП країни. Крім того, багатьом біженцям просто немає куди повертатися. За попередніми оцінками, вже зруйновано не менше 140 тис. житлових будинків, у т. ч. близько 18 тис. багатоповерхівок та до сотні квартир. Міста та селища з десятками тисяч мешканців на Сході України, були практично повністю, або повністю стерті з лиця землі. Крім житлового фонду, сильно постраждала й соціальна інфраструктура – внаслідок війни було зруйновано чи сильно пошкоджено сотні лікарень та тисячі шкіл по всій Україні. Коли люди виїжджали з України, головним був безпековий чинник, але коли розглядається питання про повернення, то долучається ще й економічний чинник — зарплата, рівень і якість життя тощо. В даному разі перспективи повернення безпосередньо пов'язуються з успішністю процесу повоєнного відновлення, зокрема, вищезазначеним його складовим. А поки процес відновлення ще не розпочався, а війна триває, то на міграційні настрої можуть впливати на оприлюднювані деякими експертами та науковими установами прогнози і бачення майбутнього країни. Неможливість

самореалізації для більшості тих, хто виїхав у післявоєнній Україні. До війни економіка країни мала складну структуру і характеризувалася вищим рівнем поділу праці, ніж матиме безпосередньо після її закінчення. Яка буде структура економіки та, відповідно, які фахівці будуть затребувані після закінчення конфлікту також невідомо. В даному випадку є і негативні, і позитивні тренди, але фактор невизначеності в даний час «грає» скоріше проти повернення громадян. Різниця в доходах та рівнях життя. Об'єктивно більшість населення України вже зараз живе бідно. Середні зарплати в країні не дають змоги підтримувати спосіб життя, який ведуть українські мігранти в Європі, навіть попри те, що там їм доводиться винаймати житло. Питання благоустрою міст, рівня медицини та освіти для дітей також має велике значення. Скорочення фінансування сфери освіти та медицини не дозволяє робити оптимістичні прогнози. Руйнування шлюбу внаслідок тривалого життя окремо один від одного. За даними Державної служби статистики, до війни в країні розпадалося 60% шлюбів. Після початку війни в сім'ях, в яких один із подружжя (як правило, жінка) виїхав за кордон, цей показник виріс ще більше.

Інтеграція.

Ще однією серйозною перешкодою на шляху повернення біженців стане їхня адаптація до життя за кордоном. Визначальним чинником є умови в тій країні, що надає притулок. А вирішальним чинником є рівень інтеграції біженців. Так, українці поступово інтегруються в європейське співтовариство, а спрощення посвідки на проживання може стати ще одним аргументом, щоб залишитися в Європі надовго, навіть після війни. Як і у випадку з руйнуваннями, викликаними війною, вирішальну роль відіграватиме час. У цьому контексті є небезпечним сигналом факт, що багато країн уже полегшили, наприклад, визнання українських дипломів, оскільки така зміна політики може означати, що все більше країн розглядають присутність українських біженців як постійну. А такий крок, хоч і сприятливий для самих біженців, робить їхнє повернення менш ймовірним.

Після війни, скоріше за все, підстав для продовження статусу тимчасового захисту українцям у ЄС уже формально не буде. Кожен випадок розглядатимуть індивідуально, залежно від того, чи є в людини робота, які доходи тощо. Тому для тих, хто планує залишитися в Європі, постане питання отримання статусу законного перебування, і спрощення щодо ПМП якраз зіграють їм на руку. Це дійсно може стати аргументом залишитися для багатьох наших співгромадян. Хоча, можна сказати, що українські біженці перебувають у так званій «дилемі очікування» між своїм новим притулком та Україною. А це ускладнює ухвалення рішення розпочати вивчення нової мови, почати більш серйозні програми навчання чи освіти або інтегрувати дітей у систему освіти приймаючої країни. Тому компанії також не наважуються інвестувати в українців, оскільки вони можуть ухвалити рішення щодо повернення у найкоротший термін. За будь-якого сценарію значна кількість українських переселенців — мінімум від 1,65 млн до максимум більш ніж 21 млн осіб, залишиться в ЄС на більш-менш постійне місце проживання. Цифра в 2,5-3,5 млн українців, включаючи 400-600 тис. членів сімей, що приєднається, видається цілком реалістичною. Однак, незнання мови, тривалий час при облаштуванні житла та практичні проблеми з виходом на ринок праці, а також складності культурної інтеграції стимулюватимуть значну поворотну міграцію. Водночас нинішні моделі мобільності, що полегшуються доступністю транспорту та легкістю перетину кордонів, дозволяють припустити, що міграція між Україною та ЄС зростатиме. Більшість факторів вимушеної міграції, перерахованих вище, можуть бути усунені за допомогою політичних заходів, таких як активна інтеграція на ринку праці, відновлення України чи стимулювання повернення. Виходячи з цього можна розраховувати і, відповідно, сценарії післявоєнного відновлення України, яка потребуватиме значної чисельності робочої сили.

2.3. Відновлення житлового фонду

Сьогодні одним із ключових завдань є відновлення та створення якісно нового житла за допомогою захисних, стійких та інклюзивних рішень.

Станом на вересень 2022 року загальна сума прямого задокументованого збитку об'єктам житлової та нежитлової нерухомості та іншій інфраструктурі в Україні становила понад 127 мільярдів доларів США. На житлові фонди припадала найбільша частка, а саме 39,7% або 50,5 мільярда доларів США загальних збитків. Порівняно з початком червня 2022 року ця сума зросла на 11,2 мільярдів доларів США. За останніми даними, всього пошкоджено та зруйновано 135,8 тис. приватних та житлових будинків, з них: 119,9 тис. – приватні (індивідуальні) будинки; 15,6 тис. – багатоквартирні будинки; 0,2 тис. – гуртожитки. Порівняно з початком червня 2022 року кількість пошкоджених будівель зросла на 15 тис., а загальна площа пошкоджених або зруйнованих об'єктів за останніми даними становить 74,1 млн. квадратних метрів, що дорівнює 7,3% від загального житлового фонду країни.

Варто зауважити, що питання відбудови житлового фонду в Україні слід розглядати в тому ж ракурсі, що й створення державного механізму будівництва нового сучасного екологічного житла та «лояльного» механізму відновлення нерухомості в первинній ланці ринку, відшкодування збитків компаніям-забудовникам, надання пільгових кредитів забудовникам та громадянам, які уклали договір купівлі-продажу житла від забудовника.

Основні показники, які необхідно оцінити при визначенні збитку, завданого через руйнування житла це :

- 1) вартість зруйнованого та пошкодженого будинку, який потребує відновлення;
- 2) фактичні витрати на відновлення пошкоджених будинків, об'єктів житлово-комунального господарства;

3) фактична вартість надання грошової компенсації постраждалим внаслідок руйнування житлових будинків (квартир) через війну, спричинену збройною агресією ворога;

4) вартість зруйнованих і пошкоджених об'єктів та їх частин, що належать до малоповерхового житлового будівництва, у тому числі державного та фермерського типу;

5) вартість зруйнованих та пошкоджених об'єктів незавершеного житлового будівництва.

У IV кварталі 2023р. індикатор ділової впевненості в будівництві підвищився порівняно із III кварталом 2023р. на 2,2 в.п. і становить мінус 42,6% (рис. 2.3)

Рис. 2.3 Динаміка показників ділової впевненості у сфері будівництва
Джерело: Державна служба статистики www.ukrstat.gov.ua

Складові для розрахунку цього індикатора мають такі сезонно скориговані значення балансів:

- оцінка поточного обсягу замовлень становить мінус 59% (рис. 2.4)

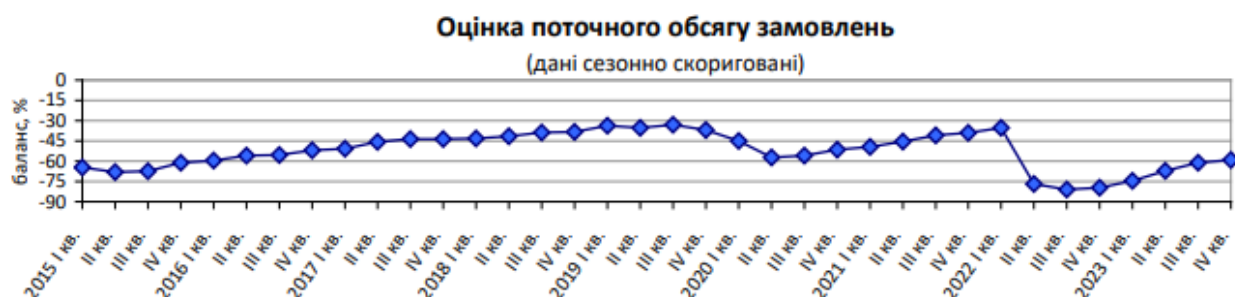

Рис. 2.4 Динаміка поточного обсягу замовлень у будівництві
Джерело: Державна служба статистики www.ukrstat.gov.ua

- очікування щодо змін кількості працівників у жовтні-грудні 2023р. – мінус 26% (рис. 2.5)

Рис. 2.5 Динаміка зміни чисельності працівників на будівельних підприємствах

Джерело: Державна служба статистики www.ukrstat.gov.ua

Актуальність та масштабність житлової проблеми змусили Кабінет Міністрів України проявити більшу ініціативу щодо перегляду пріоритетів виконання соціальних зобов'язань держави та вирішення питань щодо забезпечення доступу населення до житла. Проте повільна реалізація заходів щодо забезпечення українців житлом (тимчасовим, постійним) пояснюється пріоритетністю вирішення інших більш актуальних проблем та обмеженістю наявних ресурсів. Щомісяця Україна надає близько 5–6 мільярдів доларів США, які витрачаються на захист від російської агресії. На жаль, оскільки щодня все більше людей втрачають домівки та переїжджають у безпечніші райони, військові дії тривають, і проблема стає все гіршою. Керівництво країни працює над розробкою комплексного плану відновлення інфраструктури та конкретних алгоритмів реконструкції зруйнованих міст із залученням міжнародних інвесторів.

Сьогодні у сфері житлового будівництва передбачено використання технологій швидкого будівництва для зведення тимчасових укриттів. Що стосується капітального будівництва будівель, то все ж необхідно адаптуватися до українських реалій, щоб у майбутньому не було проблем. З огляду на те, рішення житлової проблеми має орієнтуватися більше на якість

самих будівель і на нову якість життя українського населення, а не на «швидкість». Доцільно відзначити, що почало поступово відновлюватися припинене з 24 лютого житлове будівництво. Приватні забудовники не приховують, що продажі йдуть погано, і багато хто з нетерпінням чекає можливості продати частину своїх нових квартир державі. На перший погляд, темпи прискорення відновлення житлового будівництва та нових проектів тимчасового житла для переміщених осіб здаються позитивними: економіка відновлюється, податки надходять до бюджету, з'являються робочі місця, збільшується кількість житла.

Однак сьогодні ринок будівництва житла в регіонах без активних бойових дій активно вивчає перспективи та можливості для відновлення роботи. Зараз для розробників починається важливий етап підготовки до відновлення сфери житлового будівництва.

Згідно проекту Плану відновлення України до кінця 2022 року передбачається відремонтувати 10% пошкодженого житлового фонду, до кінця 2025 року відремонтувати або компенсувати 50%, а до кінця 2032 року відремонтувати всі 100% пошкодженого житлового фонду. Протягом трьох років планується запровадити компенсаційний механізм, щоб повністю перевірити пошкоджені будинки та визначити, що потрібно відремонтувати, яку компенсацію компенсувати та як її надати.

Варіанти компенсації включають ремонт, будівництво нового будинку та купівлю нової квартири/будинку. При цьому про грошову компенсацію в плані не йдеться. В основі проблеми відновлення житлового будівництва лежить ризик нестачі коштів. На виплату репарацій може знадобитися кілька років. Навіть легкий ремонт у 2022 році важко профінансувати. План спрямований на надання притулку внутрішньо переміщеним особам і людям, чиї будинки були пошкоджені. Не враховуються ті, хто раніше не мав житла та засобів його забезпечення. Більше того, план не враховує той факт, що люди, які орендують квартири, можуть втратити роботу внаслідок війни і, як наслідок, платоспроможність.

До кінця 2022 року також планують запровадити фінансовий механізм субсидування квартплати для внутрішньо переміщених осіб та тих, чиє житло було зруйноване. Ці субсидії не сприяють розвитку інфраструктури державного житла та можуть спричинити низку проблем. Наприклад, субсидія може збільшити ринковий попит і змусити орендодавців збільшити орендну плату, зводячи нанівець ефект субсидії. Тому субсидії можуть бути короткостроковим механізмом, який неодмінно повинен супроводжуватися діями щодо забезпечення людей постійним житлом. Таким чином, наголос на тимчасовості заперечує стратегічну та тривалу потребу в соціальному та громадському житлі. Можливість надання пріоритету тимчасовим рішенням створює ризик того, що перехід до сталої та ефективної житлової політики не буде успішним.

Разом з тим, зауважимо, що житлове будівництво за сучасних умов має керуватись новими стандартами, які дозволяють уникнути високих цін для масового будівництва та створити оптимальні ціни на житло. За підрахунками експертів завдяки застосуванню кардинально нового підходу витрати на будівництво будуть зменшені на 25% порівняно з існуючими планами. При цьому головними критеріями житлового будівництва у воєнний та повоєнний час мають стати: комфорт, енергоефективність, швидкість нарощування, оптимальна вартість, мінімальний початковий капітал, короткий цикл.

В Україні наразі немає єдиного механізму відшкодування збитків, завданих державі, економіці та громадянам внаслідок російської агресії. Через війну громадяни страждають від майнових збитків, фіксувати які можна через електронний сервіс держпослуг «Дія», подавши відповідну заяву. Таким чином, сьогодні держава може отримувати інформацію про зруйноване житло громадян через додаток «Дія», створюючи окремі реєстри за регіонами та місцем проживання постраждалих. Проте залишається невирішеним джерело фінансування будівництва (реконструкції), а також чітка система компенсації (грошової чи житлової) моральної шкоди особам,

які потребують окремої категорії житла, вітчизняним забудовникам, іноземним забудовникам, фондам, інвесторам та постраждалим. Зокрема, актуальна тема сьогодення – відновлення пошкоджених житлових будинків чи основної інфраструктури, яке можна вирішити за допомогою отримання компенсації у вигляді нових квартир (які мають бути збудовані) як окремий комплексний механізм розрахунку розміру компенсації. Проблема житлового будівництва одночасно викликає різні правові та економічні процеси в комплексі, такі як, наприклад: оцінка, експертиза, матеріальне виробництво, дизайн тощо. Зауважимо, що відновлення житлового фонду та інфраструктури має фінансуватися за рахунок державних коштів та донорських коштів міжнародних організацій. Проектом Закону про відновлення житла, втраченого в результаті здійснення Російською Федерацією збройної агресії проти України №7134 від 10.03.2022, який від 06.09.2022 №2557-IX був включений до порядку денного, виділено основні засади і принципи відновлення житла в Україні. Враховуючи можливі правові зміни, досі не розроблено механізм відшкодування громадянам за зруйноване житло, адже законопроект включено до порядку денного, який зараз опрацьовується. Так, державна політика у сфері реконструкції та будівництва житлових комплексів з метою забезпечення житловою площею постраждалих ґрунтується на таких принципах і засадах:

1) забезпечення прозорості та постійного інформування зацікавлених сторін та громадськості про діяльність органів державної влади, місцевого самоврядування та суб'єктів містобудівної діяльності в рамках реконструкції та будівництва житлових комплексів;

2) створення прозорого списку постраждалих людей на основі правдивих даних;

3) визначення суб'єктів містобудівної діяльності, реставрації та будівництва об'єктів житлової забудови;

4) відновлення пошкоджених житлових комплексів або будівництво нового житла з метою забезпечення житлом постраждалих у найкоротші

терміни після припинення збройної агресії ворога;

5) узгодження державних, громадських та приватних інтересів, а також інтересів органів місцевого самоврядування при плануванні та реалізації проектів реконструкції житлових комплексів;

6) об'єднання коштів інвесторів та донорів для міського та державного бюджетів, для здійснення інженерної освіти, будівництва об'єктів соціальної, інженерної та транспортної інфраструктури, благоустрою та озеленення прилеглих житлових територій.

Разом з тим, Верховна Рада України у першому читанні ухвалила законопроект №6458, який було розроблено, щоб удосконалити чинний механізм реконструкції старих будинків, в якому деякі вимоги практично не виконуються. Новий законопроект спрямований на усунення цих та інших проблем, дозволяючи органам місцевого самоврядування ініціювати комплексну реконструкцію житлового фонду у громадах. Законопроект передбачає реконструкцію не лише багатоквартирних будинків, а й існуючої соціальної та транспортної інфраструктури, розташованої у громаді. Це покращить процес компенсації власникам старіючого будинку. Проектом пропонується перебудувати житловий комплекс за новою будівельною нормою, яка передбачає такі аспекти, як енергоефективність, доступність та створення необхідної інфраструктури. Очікується, що це значно зменшить витрати на утримання будинку. Зважаючи на ці законодавчі зміни, уряд спростив процес отримання дозволів на будівництво та реєстрацію в умовах воєнного стану, щоб пришвидшити відновлення та будівництво житлових будинків. Поряд з тим, Кабінет Міністрів України прийняв рішення, яке може прискорити капітальний ремонт і реконструкцію пошкоджених будівель і будівництво нових. Такі засади визначені у постанові Кабінету Міністрів «Деякі питання здійснення дозвільних та реєстраційних процедур у будівництві під час війни», яка встановлює нову функцію для проведення процедур дозволу на будівництво та реєстрації у воєнний час. Ухвалене урядом рішення спрощує процедуру подання та

отримання дозволів та реєстрації будівництва протягом року з дня припинення або скасування воєнного стану. Таке спрощення пришвидшить як будівництво новобудов, так і відновлення пошкоджених житлових будинків, які підлягають капітальному ремонту чи реконструкції.

Сучасна житлова політика України має ґрунтуватися на засадах економічної та соціальної ефективності і справедливості. Вона має базуватися на високоякісних даних, а також відповідати потребам різноманітних груп людей. Житлова політика має бути прозорою для громадян.

Відновлення житлового фонду супроводжується оновленням систем водо-, теплопостачання та інших засобів зв'язку, безбар'єрного транспорту та інфраструктури (дитячий садок, школа, лікарня, зелені насадження, громадський транспорт). Цінним є комплексний підхід при плануванні міст та районів. Це означає, що житлові, соціальні та інфраструктурні потреби мешканців можуть бути враховані. Зменшення ризику незаконної та хаотичної забудови міст потребує розробки та прийняття актуальних містобудівних документів із застосуванням сучасного та спільного підходу. Нове будівництво та реставрація має здійснюватися відповідно до принципів орієнтованих на людей, соціального та фізичного залучення, гендерно-чутливого та транзитного проектування. Окрім питання відновлення житлового будівництва, сьогодні одним із найважливіших питань в Україні є відновлення моніторингу стану навколишнього природного середовища. У зв'язку з вторгненням російських військ сьогодні фіксується збільшення викидів у атмосферне повітря, забруднення ґрунтів та водних ресурсів. На жаль, усі ці наслідки війни негативно впливають на довкілля не лише в Україні, а й на всьому континенті Європи. Поряд зі сміттям, поширеним у всьому цивілізованому світі, в Україні з'явився інший вид сміття – відходи руйнації. З огляду на те, на рівні держави, а також на рівні органів місцевого самоврядування, вирішуються питання, як утилізувати ці відходи, оскільки вони становлять суттєвий вплив на навколишнє природне середовище.

Висновки до розділу 2

За час війни економіка України закономірно зменшилася в рази, і після перемоги однією із основних задач буде її відновлення як мінімум до довоєнного рівня. Основні особливості, які можна виділити наступні:

1. Зруйнована економіка в цілому по всій країні. Так, на початок липня 2022 було зруйновано об'єктів інфраструктури на суму більше 90 мільярдів доларів США. Втрати ж перевищують 250 млрд. доларів. Таким чином загальна кількість коштів для відновлення становить близько 349 млрд. доларів. Найбільше коштів потребують відновлення будинків (69 млрд.), розмінування земель (73 млрд.), відновлення транспортної інфраструктури (74 млрд.), комерція та індустрія (21 млрд.), енергетика (10 млрд.);

2. Знищена промисловість. Особливо це стосується індустриального регіону Донбасу, а також зв'язки між трикутником Донбас – Дніпро/Запоріжжя – Крим;

3. Відтік населення в результаті війни, достатня частина якого не повернеться ні після перемоги, ні в близькому майбутньому. Зокрема, з початку вторгнення більше 7 мільйонів українців виїхали за кордон, що становить близько п'ятої частини всього населення. Водночас повернення військових з фронту;

4. Енергетичний дефіцит, внаслідок знищення або пошкодження енергетичної інфраструктури;

5. Спустошення регіонів, де були активні бойові дії. Саме тому, під час відбудови необхідно зосередити увагу на ключових галузях, щоб вони стали опорою нової економіки.

У той же самий час, варто зазначити, що до 2014 року частина Української економіки була сформована за рахунок індустриального південно-східного регіону, внаслідок географії та покладів значних об'ємів природних ресурсів: вугілля та заліза на Донбасі, марганцевих та алюмінієвих руд в Запорізькій та Дніпропетровській областях. Для забезпечення

електроенергією підприємств, в особливості металургійних, була побудована низка тепло станцій у відповідних регіонах разом з Запорізькою АЕС.

При цьому, спустошення даних регіонів в результаті війни, розмінування від снарядів та зачищення місцевості від боєприпасів потребує час, як мінімум півроку-рік. Цей час необхідно використати для налагодження транспортної інфраструктури, бо більшість інвестицій та матеріалів буде йти з країн-партнерів заходу. Основними способами доставки товарів будуть залізні дороги та судноплавство.

Наступним кроком буде, за рахунок налагодження логістики, відновлення енергетичної інфраструктури. Це дасть фундамент для подальшого будівництва промисловості для металургії. Україна має достатню кількість електростанцій, тому на початковому етапі необхідно зосередитися на відбудові наявних та їх модернізацію під сучасні стандарти.

РОЗДІЛ 3. КЛЮЧОВІ ПРІОРИТЕТИ РЕФОРМ ДЛЯ ПІСЛЯВОЄННОЇ ФІНАНСОВОЇ ВІДБУДОВИ УКРАЇНИ

3.1. Відновлення та розширення інфраструктури як основний фактор впливу на відновлення економічної активності

Залізниця. Залізнична мережа України достатньо гарно розвинена. Крім того, до повномасштабного вторгнення країна була на шляху до модернізації інституційної нормативно-правової бази, маючи на меті запровадити надання послуг у сфері залізничного сполучення на конкурентних засадах. Державна залізнична система керується вертикально інтегрованим державним акціонерним товариством «Укрзалізниця». Компанія відповідає за управління та забезпечення послуг з перевезення пасажирів та вантажу на залізничних шляхах довжиною більше 23 000 кілометрів (приблизно 14 300 миль), понад 1700 станціях, а також за всю супутню інфраструктуру. За довжиною залізничних колій, що проходять територією України, залізнична мережа країни посідає 13 місце у світі. До вторгнення «Укрзалізниця» входила в топ-10 світових постачальників послуг з перевезення пасажирів і вантажів залізничним транспортом (за оцінкою кількості перевезених пасажирів і ваги перевезеного вантажу, відповідно). На той час у компанії працювали близько 400 000 людей – це більше, ніж у компанії «Deutsche Bahn», яка є головним залізничним оператором Німеччини. Останній факт ставить під сумнів загальну ефективність діяльності «Укрзалізниці». Як зазначено вище, до повномасштабного вторгнення українська залізниця була на шляху до інституційної реформи, спрямованої насамперед на запровадження конкуренції у сфері надання послуг.

Залізнична мережа України організаційно розділена на ті шість регіональних підрозділів, які були засновані ще за часів СРСР. Навіть назви цих підрозділів не змінилися. Деякі з цих назв можуть здатися дивними для

спостерігача, який не знайомий з історією країни. Найбільш яскравим прикладом є Південно Західна Залізниця, яка розташована в центрі України, у той час як Південна Залізниця знаходиться в північно-східній частині країни. Ці назви пов'язані з розташуванням відповідних районів відносно Москви.

Протягом усього періоду конфлікту українська залізниця продовжує свою роботу. За межами територій, де відбуваються активні бойові дії, об'єкти залізничної інфраструктури зазнали пошкоджень унаслідок ракетних ударів. Однак такі атаки призвели лише до короткочасних перерв у роботі залізниці. Крім того, «Укрзалізниця» спроможна достатньо швидко відновлювати надання своїх послуг на звільнених українськими збройними силами територіях. Наприклад, для відновлення пасажирського транспортного сполучення з Балаклією Харківської області знадобилося менше тижня відколи місто було звільнене після шести місяців російської окупації. Території України, на яких відбуваються запеклі бої, особливо на Донбасі, потребуватимуть більше робіт з реконструкції інфраструктури, а саме відбудови мостів, станцій та інших споруд. Втрачена також значна кількість локомотивів та рухомого складу, однак, залізничний рухомий склад України був дуже застарілим.

Найважливішим проект, який потрібно реалізувати для української залізниці після закінчення війни, є зменшення ширини колії до стандартної 1435 мм. Цей проект принесе подвійну користь. По-перше, стандартна ширина колії сприятиме торговельним зв'язкам України з Європейським Союзом, який вже є і залишатиметься головним торговельним партнером країни після війни. По-друге, що не менш важливо, зменшення ширини колії зламає російську воєнну логістику у випадку ще одного нападу. Росіяни активно використовують залізничний транспорт для доставки важкого озброєння і амуніції до ліній фронту, особливо під час бойових дій на Донбасі. Можна сказати, що якщо зміни ширини колії буде достатньо для того, щоб попередити напад Росії аналогічний тому, який розпочався 24 лютого 2022 року, переваги цього проекту будуть однозначно вагоміші за витрати.

Заміна або модернізація локомотивів і рухомого складу потребуватиме додаткових витрат, які наразі важко оцінити. Теоретично, цифра буде так само в межах десятків мільярдів. Оптимізація залізничного сполучення в межах країни потребуватиме будівництва нових колій. Враховуючи цифри, приведені вище для відповідних витрат, загальна сума може вирости досить швидко. Інституційні реформи в залізничному секторі в усьому світі зосереджені на вирішенні двох вагомих питань. Перше питання полягає у тому, чи має управління залізничною інфраструктурою бути вертикально інтегрованим із наданням послуг. Друге питання стосується доцільності конкуренції за надання послуг (з пасажирських та вантажних перевезень) на залізниці. При вирішенні цих ключових питань необхідно враховувати декілька аспектів. Перший – це право власності і організаційно-правова форма оператора залізничної інфраструктури. Другий – механізми економічного регулювання, які будуть використовуватися. Головним під час запровадження конкуренції на ринку надання послуг є питання щодо конкуренції «на ринку» чи «за ринок».

Незалежно від інституційної моделі обраної для залізничної мережі країни, існує тенденція запровадження певної форми економічного регулювання. Якщо вертикальна інтеграція не зберігається, економічному регулюванню підлягає як мінімум плата за доступ до інфраструктури, тому що оператори інфраструктури зберігають своє монопольне становище. Регулювання тарифів на перевезення пасажирів та/або вантажів не розповсюджене, але зазвичай присутнє. Економічне регулювання, якщо використовується, має бути раціональним, а також має включати механізми стимулюючого регулювання, які б гарантували, що компанії, які працюють у цій галузі, матимуть стимул підвищувати ефективність своєї діяльності без шкоди для безпеки та якості послуг.

Під час аналізу результатів різних реформ залізничного сектору головна увага завжди зосереджена на ефективності. Реформа може вважатися успішною, якщо клієнти отримують доступ до дешевших послуг без зниження

безпеки та основних параметрів якості послуг. Нижчі витрати також дають можливість знизити тарифи на перевезення пасажирів та вантажів.

Незалежно від обраної моделі – вертикально інтегрованої чи розподіленої, ймовірно, матимемо єдиного державного оператора залізничної інфраструктури. Важливо, щоб такий оператор підлягав економічному регулюванню, яке стимулюватиме його до підвищення ефективності, наприклад, через механізм стимулюючого регулювання цінового порогу (також відомий як ІСЦ – X). Зазначений механізм, який досить широко використовується в економічному регулюванні інфраструктурних галузей, передбачає, що зростання буде нижчим за інфляцію (виміряну Індексом Споживчих Цін) на рівень очікуваного підвищення ефективності (позначається літерою X). Як зазначалося вище, до вторгнення український уряд почав рухатися в напрямку реформи, яка зрештою дозволила б відокремити інфраструктуру від перевезень у залізничній галузі. Доцільно виконати подальший аналіз, у тому числі оцінку розмірів економії від масштабу та диверсифікації, пов'язаної з вертикальною інтеграцією, до підтвердження цього курсу

Автомобільні дороги. Мережа автомобільних доріг України достатньо добре розвинена і забезпечує добре сполучення по всій країні. У цьому секторі не бачимо виразних прогалів у сполученні, схожих на ті, на які вказували при обговоренні залізничної інфраструктури. Схоже, головною вадою української мережі автомобільних доріг порівняно з європейськими країнами є відсутність системи автомагістралей. Придорожня інфраструктура, незважаючи на певний прогрес, досягнутий у цьому напрямку за останнє десятиліття, також залишається малорозвиненою. Світовий Банк оцінює можливості країни будувати та обслуговувати дороги як «відносно слабкі». Рівень безпеки на дорозі – ще одне питання, яке викликає занепокоєння. Відповідно до даних Всесвітньої організації охорони здоров'я у 2016 році (на веб-сайті організації це останній рік, для якого доступні дані) рівень смертності в автомобільних катастрофах в Україні становив 19,1 на 100 000 осіб. Така цифра виглядає дуже

невтішною порівняно з Німеччиною, де такий показник становить 6 смертей на 100 000 осіб, Францією (8) і навіть порівняно з Польщею, де цей показник найвищий серед країн ЄС 16,4.

Напередодні повномасштабного вторгнення Україна інвестувала значну суму коштів у покращення дорожньої інфраструктури. Проект «Велике будівництво», розпочатий у 2019 році, спрямував 5,3 млрд доларів США в будівництво доріг та автомагістралей. Ще одним помітним досягненням у сфері інвестицій в дорожню інфраструктуру є Програма державно-приватного партнерства у дорожній галузі, розпочата в жовтні 2020 року Міністерством інфраструктури України за підтримки Світового Банку, Глобального Інфраструктурного Фонду G20, Міжнародної фінансової корпорації. Метою програми було залучення приватних коштів в обсязі 9 млрд доларів США на відновлення та обслуговування 4 500 км автомобільних доріг. Програму можна буде використати після війни як інструмент для залучення коштів приватного сектору на реконструкцію доріг. Реконструкція державної мережі автомобільних доріг буде масштабним завданням після війни. Крім пошкоджень і руйнувань внаслідок бойових дій, дороги (у тому числі ті, які розташовані далеко від територій, на яких відбуваються активні бойові дії) зазнають значних пошкоджень, тому що використовуються для перевезення важкої військової техніки. На нашу думку, для післявоєнної реконструкції актуальні такі питання. По-перше, автомобільні дороги – це інфраструктура подвійного призначення, й не можна недооцінювати їхнє значення для оборони. Після війни реконструкцію автомобільних доріг потрібно буде проводити з метою оптимізації їх використання для відбиття будь-яких майбутніх атак зі сторони Росії. Для цього може знадобитися будівництво нових доріг. Однак, це питання не є предметом дослідження даної роботи.

Головним завданням для мережі автомагістралей після війни буде залучення приватного капіталу для реконструкції доріг. Скоріше за все, попит на державне фінансування та будь-які ресурси, надані спонсорами для післявоєнної реконструкції, перевищить пропозицію коштів. Вищевказана

Програма державно-приватного партнерства у дорожній галузі може слугувати моделлю для залучення приватного капіталу до будівництва доріг. Однак, виникає інше питання – інвестори захочуть отримати прибуток зі своїх інвестицій. Отже, на основних автомобільних дорогах, які будуть отримувати інвестиції приватного сектору, потрібно запровадити плату за користування.

У світі існують декілька схем фінансування автомобільних доріг. Найбільш поширеним способом фінансування дорожньої інфраструктури залишається оподаткування автомобілістів (у тому числі збори за реєстрацію автомобілів та податки на паливо). Приватні та деякі державні автомобільні дороги (наприклад, автомагістраль «Florida Turnpike») фінансуються через збори за користування дорогами. De Palma and Lindsey (2000) розробили теоретичну модель, яка показує, що платні дороги можуть підвищити ефективність розподілу ресурсів та суспільний добробут. У Європі існують різні механізми фінансування автомагістралей. У Німеччині, Сполученому Королівстві, країнах Бенілюкс, а також у кількох інших країнах фінансування доріг здійснюється через оподаткування автомобілістів та стягнення плати з деяких користувачів (наприклад, з вантажних автомобілів стягується плата за доступ до мережі автобанів Німеччини). Багато європейських країн, у тому числі Іспанія, Італія, Франція, Португалія, Хорватія стягують плату з користувачів пропорційно користуванню дорогами (розмір плати залежить від відстані, яку водій проїхав по автомагістралі). Менші за розміром країни, наприклад, Австрія, Швейцарія, Словаччина, стягують з користувачів автомобільних доріг фіксовану плату (наприклад, в Австрії можна придбати абонемент на десять днів, два місяці або рік).

В плані залучення приватних інвестицій в мережу автомобільних доріг України більш раціональним буде державно-приватне партнерство (ДПП), ніж приватизація. ДПП з більшою імовірністю забезпечить розвиток дорожньої мережі не лише на основі прагнення отримати прибуток, але й для забезпечення суспільного добробуту й національної оборони. Варто розглядати платні дороги як найефективніший спосіб стягнення оплати з

користувачів. Також варто виступити за впровадження правильного економічного регулювання роботи операторів автомобільних доріг з використанням механізмів стимулюючого регулювання (такі як максимальні ціни), щоб забезпечити ефективність за умови дотримання заздалегідь установлених стандартів якості послуг.

Порти. Річкові та морські порти України мають надзвичайно важливе значення для торгівлі країни, особливо сільськогосподарськими товарами. Починаючи з лютого 2014 року цей сектор інфраструктури страждає через російську агресію. Окупація Криму та подальше закриття портів півострова Відбудова України: принципи та політика для легальних міжнародних перевезень вплинули на економіку та торговельну логістику України. Контроль над Керченською протокою дозволяє Росії створювати проблеми для портів Азовського моря (Бердянського та Маріупольського), зриваючи торгову логістику, свавільно створюючи затримки на протоці. Тим не менше, з 2014 року українські порти дуже динамічно розвивалися. Контейнерні порти країни втратили близько 40 відсотків своєї пропускної здатності в період з 2013 по 2015 рр., проте відновлення в подальші роки було швидким. До 2017 року пропускна здатність відновилася майже до рівня 2013 року, досягнувши небувало високого рівня в 2018 році (згідно даним UNCTAD). Управління українськими морськими портами здійснюється державним підприємством – Адміністрацією морських портів України. До початку повномасштабного вторгнення українська портова галузь рухалася до заснування державно-приватних партнерств у ключових портах країни. Як і з дорогами, ДПП в портовій галузі розглядалося як інструмент для фінансування покращення інфраструктури. Багато річкових портів країни були приватизовані. Портова інфраструктура України порівняно з іншими галузями, про які йдеться цьому розділі, зазнала більше пошкоджень. Порт Маріуполя розділив долю міста; деякі порти Чорного моря зазнали ракетних ударів, у результаті яких їхні споруди були зруйновані або серйозно пошкоджені. Протягом перших кількох місяців після початку повномасштабного вторгнення військово-морські сили

Росії підвищували небезпеку для цивільних морських перевезень у Чорному морі, встановлюючи морські міни – деякі з них досі можуть дрейфувати в морі. Також зареєстровано декілька випадків атаки російських воєнно-морських сил на торговельні судна. На сьогоднішній день робота деяких портів Чорного моря, що знаходяться на підконтрольній Україні території, продовжується завдяки угоді про сприяння експорту зерна за участю посередників – Туреччини та ООН, а також завдяки нещодавно отриманим Україною протикорабельним ракетам, які тримають російський флот за сотні кілометрів від берегів України. Зусилля, спрямовані на післявоєнну реконструкцію об'єктів портової інфраструктури, будуть включати, крім відновлення матеріально-технічної бази й інституційних реформ, боротьбу з російськими атаками. Гадаю, що це посилене завдання для портів Чорного моря. Однак, порти Азовського моря, ймовірно, продовжать стикатися з проблемами в роботі, пов'язаними з контролем Росією Керченської протоки (або ж територіальним сусідством із нею). Навіть після того, як російські сили будуть виведені з Криму, вони все ще матимуть змогу заважати морським перевезенням. Географія Керченської протоки схожа на географію Ормузької протоки в Перській затоці, де Іран час від часу створює проблеми для судноплавства. Водночас присутність військових кораблів НАТО в Чорному морі, разом з військовим потенціалом України, вірогідно, буде слугувати сильним стримуючим фактором проти ворожих воєнних дій росіян (аналогічно тому, як присутність П'ятого Флоту Військово-морських сил США в Перській затоці забезпечує безпеку і охорону навігації у тій частині світу). Інституційні реформи портової інфраструктури мають бути спрямовані на підвищення ефективності. Дослідження чітко демонструють, що більш ефективні портові операції збільшують торговельні потоки, і при цьому зменшують витрати на морські перевезення. Проте сама по собі приватизація портової інфраструктури не обов'язково веде до покращення ефективності. Ймовірно, побачимо продовження зусиль із залучення приватного капіталу в українські порти. ДПП слугуватиме важливим інструментом залучення коштів

для реконструкції та відновлення портової інфраструктури. Ще одним важливим інституційним питанням, яке потрібно враховувати, є розділення інфраструктури та операційної діяльності портів. Європейський підхід передбачає розподіл на протиположній інтегрованій моделі, прийнятій у Північній Америці (Rodrigue and Notteboom, 2010). Тому ми очікуємо, що після війни для українських портів буде обрана модель розподілу. З точки зору Теорії галузевих ринків, найбільшою проблемою вертикально інтегрованої моделі є загроза закриття ринку для конкурентів – вертикально інтегровані порти ставлять у гірші умови компанії, які конкурують за надання послуг, при цьому розподіл може призвести до неефективності, якщо в портовій галузі є економія від диверсифікації, аналогічна тій, яка існує для залізниць.

В плані економічного регулювання портова галузь відрізняється від залізничної, оскільки порти конкурують як один з одним, так і з іншими видами транспорту. Про конкуренцію між портами йдеться, зокрема, в публікаціях Організації економічного співробітництва та розвитку (2011), Cullinane et al. (2006) та Yap and Lam (2006). У цьому випадку економічне регулювання було б виправданим тільки за умови, що порти не лише займають панівну позицію на ринку, а й будуть визнані такими, що зловживають нею. Варто провести аналіз ринкового становища портів до ухвалення будь-яких рішень з цього питання. Крім того, залучення приватного капіталу, найімовірніше, дасть поштовх для підвищення рівня незалежності під час ухвалення управлінських рішень у портовій галузі (на сьогоднішній день всіма морськими портами керує одна державна компанія), при цьому конкуренція між морським та залізничним транспортом може посилитися, особливо коли ширина залізничної колії в Україні буде змінена на стандартну, яка використовується в Європі.

Авіаційна інфраструктура – аеропорти та аеронавігація. На сьогодні повітряний простір України закритий для цивільної авіації. До повномасштабного російського вторгнення авіаційний сектор був краще інтегрований в європейський ринок і готовий для роботи в повоєнних умовах,

ніж інші транспортні галузі в країні. Після анексії Криму українська влада закрила повітряний простір над півостровом. Однак, російські авіакомпанії продовжували туди літати – порушуючи як українське, так і міжнародне законодавство. Коли уряд України закрив повітряний простір (навіть для прольоту над територією) для російських авіакомпаній, які продовжували надавати свої послуги в Криму, російський уряд відповів на це заборонаю українським авіалініям користуватися російським повітряним простором. Уряд України зі свого боку заборонив усім російським авіакомпаніям користуватися українським повітряним простором. Таким чином, з кінця 2014 року пряме комерційне авіаційне сполучення між двома країнами відсутнє – це приклад тієї ситуації, яка, ймовірно, чекає й інші види транспорту протягом певного часу після закінчення війни. Найбільший аеропорт України – «Бориспіль» у місті Київ. Це справжня повітряна брама країни; у 2019 році він пропустив приблизно 15 млн пасажирів, що становить майже 60 відсотків усіх пасажирських авіаперевезень країни. До вторгнення до п'ятірки найбільших аеропортів входили: «Київ» (Жуляни), «Львів», «Одеса», «Харків», у вказаному порядку, обслуговуючи сумарно приблизно 8 млн пасажирів (і щонайменше один мільйон кожен). В останній рік перед пандемією жоден з інших аеропортів країни не обслуговував більше, ніж півмільйона пасажирів. Після початку російської агресії в 2014 році список 5 найбільш багатолюдних аеропортів України сильно змінився. У 2013 році найбільш багатолюдними аеропортами були «Бориспіль» (Київ), «Київ» (Жуляни), «Сімферополь», «Донецьк», «Одеса» у цьому порядку. На українсько-європейському авіаційному ринку протягом певного часу відбувалася лібералізація, найбільші обмеження, які стосувалися кількості і частоти перевезень, були зняті. У жовтні 2021 року Україна і ЄС підписали Угоду про спільний авіаційний простір. Внаслідок значної лібералізації візового режиму (з червня 2017 року власникам українських біометричних паспортів не потрібно отримувати шенгенські візи для короткотривалих поїздок) та завдяки заходу європейських авіаперевізників економ класу кількість пасажирів, яких

обслуговували українські аеропорти, збільшилась більш ніж удвічі з 2015 по 2019 рр. Крім того, Україна – держава-член міжнародної організації «Євроконтроль», яка працює над забезпеченням безпечного і безперешкодного повітряного руху по всій Європі. Організація заснована в 1960 році, на сьогодні до її складу входить 41 країна. Російська агресія в 2014 році призвела до закриття двох із п'яти найбільших аеропортів країни. У той час як аеропорт «Сімферополь» продовжує працювати під управлінням окупаційної адміністрації (котра навіть побудувала там новий пасажирський термінал), аеропорт «Донецьк» непридатний до експлуатації, його споруди були сильно зруйновані під час інтенсивних бойових дій у 2014 та 2015 роках. Повідомлялось, що на нинішньому етапі російського вторгнення аеропорт «Дніпро» зазнав значних ушкоджень. Також відомо про ракетні удари по деяких менших регіональних аеропортах. Однак, інфраструктура більшості основних аеропортів, а саме «Бориспіль» (Київ), «Київ» (Жуляни), «Львів», здається, не зазнала серйозних ушкоджень. Отже, комерційні рейси до/з України можуть бути відновлені протягом декількох тижнів після закінчення війни. Аналогічно іншим транспортним галузям, українська авіаційна інфраструктура переважно належить і контролюється державою. Аеропорти працюють як державні підприємства, а постачальником аеронавігаційних послуг (як на аеродромі, так і в польоті) виступає державне підприємство «Украерорух». Стандарти та рекомендовані процеси, встановлені Міжнародною Організацією Цивільної Авіації для цієї галузі, передбачають відлагоджені механізми забезпечення надійної і безпечної роботи цивільної авіації. Єдиний підхід в усьому світі до методів експлуатації полегшить реінтеграцію аеропорту «Сімферополь» в українську авіаційну екосистему після закінчення окупації Криму. Аеропорти «Донецьк» і «Дніпро», тим не менше, потребуватимуть значних інвестицій для проведення реконструкції (вірогідно, вартість буде вимірюватися сотнями мільйонів доларів). Ставлення до переходу об'єктів авіаційної інфраструктури в приватну власність у світі відрізняється, особливо щодо аеропортів. У секторі аеронавігаційного

обслуговування переважна більшість постачальників послуг (також відомих як провайдери аеронавігаційного обслуговування) знаходиться у державній власності. У деяких країнах аеронавігаційні послуги надаються державними підрозділами – наприклад, Федеральним Авіаційним Управлінням в США, Управлінням Аеронавігаційного Обслуговування у Франції. Нещодавно почали з'являтися невеликі приватні провайдери аеронавігаційного обслуговування, оскільки у деяких європейських країнах відповідний ринковий сегмент був відкритий для конкуренції «за ринок». Певним провайдерам вдалося підписати контракти на аеронавігаційне обслуговування аеродромів у деяких аеропортах. Тільки чотири великих провайдери аеронавігаційного обслуговування, які пропонують аеронавігаційні послуги як для аеродрому, так і польотів, частково належать приватному сектору, а саме: NATS в Сполученому Королівстві, Nav у Канаді, ENAV в Італії, Skyguide в Швейцарії. На відміну від провайдерів аеронавігаційного обслуговування, багато аеропортів у світі приватизовані. Приватизація є нормою в Європі, Австралії, Японії, а також інших країнах. З іншого боку, аеропорти у США знаходяться в державній власності, зазвичай ними управляє місцева чи регіональна влада. Таким чином, з погляду інституційних реформ, ключовими питаннями стосовно аеропортів будуть їх приватизація та економічне регулювання. Результати досліджень свідчать, що приватна форма власності підвищує ефективність роботи аеропортів. Одне з фундаментальних досліджень у цій галузі (Oum et al., 2008) виявило, що аеропорти, які належать приватним компаніям, автономним державним корпораціям або незалежним органам управління, більш рентабельні порівняно з аеропортами, які повністю належать державі. Проте, частково приватизовані аеропорти менш ефективні, ніж ті, які повністю належать державі або повністю приватні. У своїй публікації Oum et al., (2008) роблять другий головний висновок про те, що приватизація одного чи більше аеропортів у місті, в якому розташовані кілька аеропортів, покращує рентабельність всіх аеропортів у цьому місті. Нарешті, вони встановили, що структури власності, в яких передбачена вища автономія

керівних органів, підвищують рентабельність аеропортів незалежно від того, хто є власником. Інші дослідження, які вказують на те, що приватизовані аеропорти більш ефективні, ніж державні, – включають Graham (2009), Pels et al. (2003), Tsui et al. (2014) and Chen et al. (2017). З іншого боку, Martini et al. (2012), аналізуючи дані італійських аеропортів, дійшли висновку, що ефективність аеропортів зростає, якщо більша частка в структурі власності аеропортів належить органам місцевого самоврядування. Це можна пояснити тим фактом, що органи місцевого самоврядування можуть уважніше ставитись до проблем, пов'язаних із шумом та місцевим забрудненням повітря, тому що вони впливають на їхніх виборців. Це може бути аргументом, який знижує очікувану вигоду від приватизації аеропортів при врахуванні балансу інтересів. Аналогічно Parker (1999) зробив висновок про відсутність покращень у роботі аеропортів після того, як у липні 1987 року аеропорти Сполученого Королівства були приватизовані. Враховуючи як наведені дослідження, так і очікувані потреби в державних коштах, можемо передбачити необхідність участі державного сектору в розвитку аеропортів після війни. Лише час покаже, чи потрібна буде приватизація аеропортів (і чи буде бажання її здійснити). У будь-якому разі слід рекомендувати забезпечити органам місцевої влади часткову власність та/або право голосу в управлінні місцевими аеропортами. Більше того рішення стосовно розвитку міжрегіонального сполучення повинні ухвалюватися на регіональному рівні замість планування розвитку авіаційної інфраструктури центральним урядом (яке може передбачати, наприклад, якийсь загальний план для аеропортів). Певний рівень участі центрального уряду неминучий, однак, потрібно підтримувати баланс між такою участю та конкуренцією між регіонами за надання послуг авіаційної галузі. Альтернативним шляхом для залучення приватного сектору, при цьому зберігаючи державну власність, є підписання договорів концесії для аеропортів. За останні два десятиріччя у Східній Європі вони стали досить популярними. Стандартними умовами таких контрактів передбачене залучення зовнішньої компанії або консорціуму для управління

аеропортом протягом тривалого часу (до 20-30 років). Управляюча компанія здійснює концесійні платежі державі (яка зберігає право власності на аеропорт) і зазвичай бере на себе зобов'язання з відновлення інфраструктури аеропорту. До 2014 року ідея такого договору концесії виникала для аеропорту «Бориспіль» у Києві. Після війни такі механізми можуть бути розглянуті для відбудови найбільших аеропортів, які отримали значні пошкодження – «Донецьк», «Луганськ», «Дніпро». Регіональні аеропорти, інфраструктура яких до війни не була добре розвиненою і була пошкоджена внаслідок російських бомбардувань (наприклад, аеропорти Вінниці та Кривого Рогу), також могли б отримати користь від договорів концесії. Економічне регулювання аеронавігаційних зборів (збори, які стягуються аеропортами з авіакомпаній та інших користувачів аеронавігаційної інфраструктури) також має різні форми у світі. У деяких країнах (наприклад, у багатьох європейських державах) застосовуються різні форми регулювання норми прибутку з використанням механізмів стимулюючого регулювання. У США відсутнє пряме економічне регулювання аеропортів. Жорстке регулювання ефективно замінене загальними принципами, які не дозволяють аеропортам зловживати своєю ринковою владою – недотримання цих принципів може призвести до того, що аеропорт втратить доступ до коштів державного бюджету. В Австралії і Новій Зеландії механізм регулювання замінений на моніторинг зборів з реальною загрозою повторного запровадження обмеження норми прибутку в разі виявлення зловживання аеропортами їхнім становищем на ринку. Деякі аеропорти – зокрема більшість аеропортів у Великобританії – можуть встановлювати розмір зборів на свій розсуд. Управління Цивільної Авіації проводить періодичні перевірки ринкової влади, щоб визначити, в яких аеропортах потрібно запровадити регулювання зборів. На сьогодні збори регулюються тільки у двох найбільших аеропортах країни – «Лондон Хітроу» та «Лондон Гатвік». Певна форма британського підходу до регулювання може спрацювати в Україні після війни. Конкуренція з наземним транспортом та між аеропортами (за допомогою розвинутої мережі наземного транспорту),

імовірно, означатиме, що більшість аеропортів України (можливо, за винятком аеропорту «Бориспіль» у Києві) не матимуть ринкової влади. Однак, регулятивні рішення такого характеру мають ґрунтуватися на оцінці структури ринку.

3.2. Основні напрями повоєнного розвитку фінансового сектору

Глибокий, високоліквідний та стійкий фінансовий сектор може бути потужним двигуном довгострокового економічного розвитку. Добре функціонуючі фінансові системи мобілізують внутрішні та зовнішні заощадження та ефективно спрямовують їх у прибуткові інвестиції. Тому зміцнення банківського сектору України та розвиток її ринків капіталу буде важливою частиною зусиль з післявоєнної відбудови та розвитку. Необхідно буде мобілізувати дуже великі обсяги внутрішніх і зовнішніх коштів. Вартість реконструкції та відновлення, а також знешкодження мін та інших вибухонебезпечних залишків війни оцінюється Світовим банком у понад 350 мільярдів євро станом на вересень 2022 року (що майже вдвічі перевищує рівень довоєнного ВВП України) і, ця оцінка, ймовірно, зростатиме. Це фінансування має бути швидко спрямоване на правильні проекти без шкоди для фінансової стабільності. Балансування між цілями мобілізації ресурсів та стабільності буде в основі фінансової реконструкції України у коротко- та середньостроковій перспективі. У довгостроковій перспективі фінансовий розвиток України визначатиметься двома стратегічними факторами. По-перше, кандидатство країни в ЄС стане корисним інституційним якорем, який спрямовуватиме регуляторну політику та залучення або повернення іноземних інвесторів. По-друге, навіть після війни геополітичне становище України, ймовірно, залишатиметься невизначеним протягом значного періоду. Тому фінансове поглиблення може виграти, і на початковому етапі навіть залежати,

від домовленостей про розподіл ризиків із ЄС, двосторонніми донорами, а також багатосторонніми інституціями розвитку.

Ключовим джерелом фінансування бюджетних потреб є міжнародна допомога, яка надходить як у вигляді грантів, так і кредитів: у 2022 році отримано понад 32 млрд. дол. США та 18,5 млрд. дол. США у поточному році.

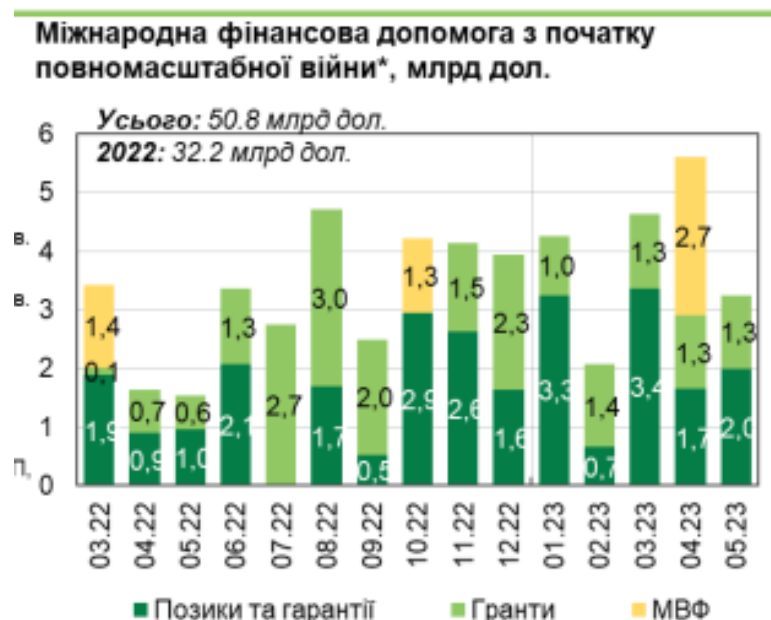

Рис. 3.1 Обсяги міжнародної фінансової допомоги у 2022-2023 рр.

Джерело: дані з вікритих джерел, Мінфін, НБУ.

Робота з непрацюючими кредитами, що залишилися після війни. Станом на середину 2022 року, за оцінками Київської школи економіки, збитки, завдані фізичним активам в Україні, перевищують 100 мільярдів євро. Частина банківської застави була пошкоджена або знищена, або зараз знаходиться на окупованих територіях. Інші підприємства переважно постраждали від економічного спаду та переміщення населення, спричиненого війною, хоча їхні активи не постраждали, а бізнес-моделі можуть бути життєздатними після відновлення миру. Оскільки аудитори наразі не можуть відвідати багато бізнес-об'єктів, всебічна та детальна оцінка якості активів може бути завершена лише після припинення бойових дій. Одразу після закінчення війни необхідно буде провести комплексну перевірку якості активів (ПЯА), яка дозволить НБУ визначити потреби в рекапіталізації конкретних банків. Після

перевірки якості активів необхідно буде запровадити загальногалузевий та стратегічний підхід до вирішення проблеми непрацюючих кредитів. Цей процес має бути ефективним і швидким, а також уникати дискримінації за типами банків (наприклад, між державними та приватними чи банками з українським та іноземним капіталом). Уряди можуть обирати між децентралізованим, напівцентралізованим та централізованим підходами до реструктуризації боргу. При децентралізованому підході право власності щодо проблемних активів залишається за банками-кредиторами, які самостійно здійснюють управління такими активами. Уряди не втручаються і дозволяють кредиторам та боржникам врегулювати та реструктуризувати проблемні кредити на двосторонній основі, використовуючи чинне законодавство про неплатоспроможність та за необхідності можливість звернення до суду.

Більшість кредиторів повинні погодитися з планом реструктуризації та виконати його. Якщо цей підхід добре працює, він може дозволити відносно великій частці компаній, які потребують фінансової реструктуризації, але є фундаментально стійкими, продовжувати свою діяльність без перерви. Також можна уникнути банкрутства через надмірно дорогі, обтяжливі та тривалі судові процедури. Однак, як це не парадоксально, такий підхід працюватиме лише тоді, коли кредитори зможуть хоча б до певної міри пригрозити фірмам-боржникам більш формальними процедурами ліквідації у разі недостатньої співпраці. Таким чином, він не є повною заміною недосконалим формальним процедурам неплатоспроможності з використанням судової системи. Повністю децентралізовані підходи є можливими лише якщо обсяг непрацюючих активів у банківській системі є відносно невеликим. Однак криза може призвести до такого значного зростання проблемної заборгованості, що стабільність банківської системи опиниться під загрозою. Зокрема це може статися через ризик перевантаження звичайних механізмів врегулювання проблемної заборгованості. Більше того, кількість справ про банкрутство може бути настільки великою, що місцеві суди не зможуть

впоратися з ними в розумні строки. Навіть якщо і банки, і суди в принципі зможуть впоратися з дуже великою кількістю випадків звернень стягнення на заставне майно, такий нескоординований підхід все одно може бути неоптимальним для банківської системи в цілому, оскільки ціни на заставне майно можуть ще більше знизитися. Таким чином, можна зробити висновок про необхідність більш централізованих програм реструктуризації боргу, якщо імовірно, що масштаб проблеми матиме наслідки для економіки в цілому, або якщо існує явний брак спроможності судової системи (або самих банків) розглядати справи підприємств, що порушили зобов'язання, на індивідуальній основі.

Відновлення стабільного розвитку фінансового сектору. Посилення комерційного спрямування банківського сектору Банківський сектор України тривалий час страждав від згубних наслідків політично мотивованого кредитування. Тому його післявоєнний перезапуск надасть українському уряду можливість очистити не лише баланси банків, але і їхню структуру власності та управління, де це необхідно, за міжнародної підтримки. Для цього потрібно буде запровадити ще більш сувору перевірку власників та директорів банків з метою усунення кредитування пов'язаних осіб, спираючись на позитивний досвід після кризи 2014-2015 років. Поглиблення реформування банківського сектору України вимагатиме приватизації більшості основних державних банків, на які, ймовірно, припадатиме ще більша частка всіх банківських активів після війни. Фундамент реформування державних банків був закладений у лютому 2018 року, коли влада затвердила ключові принципи стратегічного реформування державних банків. Тоді було визначено чотири пріоритети: реалізація стратегій відновлення комерційної стійкості та прибутковості; покращення корпоративного управління, дисципліни та виконання стратегій; заходи з підвищення якості активів та зміцнення балансів; вихід держави з власності банків у середньостроковій перспективі.

Для збільшення обсягів ринкового кредитування слід розпочати планування приватизації державних банків, можливо, шляхом їх продажу

високоякісним іноземним стратегічним інвесторам, які мають довгостроковий інтерес до країни. Зважаючи на ймовірний високий ступінь невизначеності одразу після війни, уряд міг би стимулювати міжнародні банківські групи до входження, розширення (або збереження) діяльності в Україні, пропонуючи їм фінансування мезонінного типу на привабливих умовах на післявоєнний період, що дозволить їм згодом створювати чи відновлювати капітал. Потрібно мобілізувати уряди країн-донорів та міжнародні фінансові установи для надання такого фінансування. Уряд також може (частково) приватизувати банки шляхом їх лістингу на національній або міжнародній фондовій біржі. Ключовою проблемою, яку необхідно терміново вирішити, є те, що державні банки, як і раніше, неохоче йдуть на списання або реструктуризацію боргу у спосіб, який зменшить вартість будь-яких (заставлених) державних активів. Хоча немає законодавчих обмежень на проведення фінансової реструктуризації державними банками поза межами Закону про фінансову реструктуризацію, на практиці існує думка, що будь-яка реструктуризація кредитів, яка передбачає (часткове) списання, може бути оскаржена правоохоронними органами і розглядатися як незаконне привласнення або пошкодження державного майна. Це може призвести до порушення кримінальних справ проти керівництва чи фахівців з кредитування, якщо прокуратура захоче захистити інтереси держави, розпочавши розслідування. Тому державні банки продовжують пролонгувати кредити, суттєво подовжуючи строки погашення, що перешкоджає більш ретельному очищенню їхніх балансів. Слід також розглянути можливість передачі всіх непрацюючих кредитів державних банків до управління централізованої компанії з управління активами (КУА).

Регуляторна гармонізація з ЄС. Україна є країною-кандидатом на вступ до ЄС і прагне набути членства в ЄС якнайшвидше. Регуляторне та інституційне узгодження із законодавством ЄС може забезпечити важливі економічні вигоди ще до вступу. Поступово це допоможе зробити українську регуляторну та наглядову систему надійнішою, а банківський сектор більш

стійким. Потрібно узгодити українську нормативно правову базу з банківською пруденційною системою ЄС, а саме з Регламентом про вимоги до капіталу (CRR) та відповідною Директивою (CRD), за допомогою яких стандарти Базельського комітету були імплементовані в ЄС. Процес зазвичай завершується позитивним висновком про відповідність, який видається Європейською Комісією на основі технічної оцінки, проведеної Європейським органом банківського нагляду (European Banking Authority – EBA). Узгодження нормативно-правової бази може сприяти вирівнюванню умов діяльності дочірніх компаній міжнародних банківських груп та підтримці довгострокової стійкості транскордонної діяльності в Україні. Наприклад, приведення українського законодавства щодо професійної таємниці та конфіденційності у відповідність до стандартів ЄС уможливить участь України у спільних наглядових колегіях та колегіях з питань врегулювання неплатоспроможності. Крім того, досягнення еквівалентності нагляду з ЄС значно знизить регуляторну вартість діяльності європейських банків в Україні. Це стимулюватиме іноземні банки продовжувати підтримувати свої українські дочірні банки та зробить Україну привабливішою для входу чи повернення інших фінансових установ.

Розвиток гривневого грошового ринку. Для забезпечення повернення до макроекономічної стабільності після війни та стабільного відновлення фінансового сектору Україні необхідно буде повернутися до режиму гнучкого обмінного курсу та інфляційного таргетування. З часом, як і інші країни ЄС, Україна, можливо, захоче розглянути можливість запровадження євро. Однак у перші роки після війни гнучкий обмінний курс буде корисним для поглинання шоків та управління інфляційним тиском, спричиненим як швидким зближенням реальних заробітних плат (починаючи з дуже низької бази), так і очікуваними значними міжнародними фінансовими надходженнями. Отже, необхідно буде докласти зусиль для сприяння розвитку глибоких і ліквідних гривневих грошових ринків, спираючись на кроки, зроблені в довоєнний період. Влада повинна заохочувати розвиток нових

фінансових продуктів, прив'язаних до базового Українського індексу міжбанківських ставок овернайт. Подальше поглиблення внутрішніх ринків РЕПО з контролем ризиків через розрахунковий центр має стати пріоритетом, особливо з огляду на обмеження, з якими стикаються банки на двосторонніх ринках РЕПО в умовах посилення лімітів на контрагентів. Ці дії також допоможуть закласти основу для поглиблення банківської системи.

Розвиток фондового ринку. Вкрай важливо переорієнтувати фінансовий сектор на ринки капіталу, оскільки українські компанії та підприємці потребуватимуть ширшого спектру інструментів для підтримки зростання свого бізнесу. Крім того, багато підприємств виснажили власний капітал під час війни, що також обмежує їхню здатність брати на себе додаткові борги. Для пожвавлення ринку цінних паперів, що зароджується, необхідні подальші регуляторні реформи та гармонізація. В Україні все ще відсутній закон про фінансову заставу, який є життєво важливим та фундаментальним для банків, фінансових компаній та альтернативних постачальників боргових ресурсів для ефективного залучення коштів та використання деривативів, операцій РЕПО, кредитування за цінними паперами та інструментів ринку капіталу. Реформування ринків деривативів необхідне для того, щоб Україна отримала від Міжнародної асоціації свопів та деривативів (International Swaps and Derivatives Association – ISDA) схвальний юридичний висновок щодо взаємозаліків та ліквідаційних взаємозаліків. Це дозволить об'єднати всі платежі між двома сторонами в один нетто-платіж, зменшивши таким чином загальний ризик. Додаткові реформи мають уможливити випуск облігацій з покриттям, а також сек'юритизацію. Зважаючи на значний інтерес соціальних та відповідальних інвесторів до підтримки економічного відновлення України, регулятор ринку цінних паперів (Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку – НКЦПФР) має визначити пріоритетом розробку та впровадження нормативно-правових актів, що дозволять випускати корпоративні та муніципальні облігації з цільовим соціальним спрямуванням надходжень від їх випуску. Соціальні облігації, облігації сталого розвитку та

облігації, прив'язані до сталого розвитку, можуть бути важливим джерелом фінансування під час повоєнного відновлення. Хоча вони є звичайними борговими інструментами, їхні доходи використовуються для фінансування або рефінансування відповідних соціальних та інфраструктурних проектів (таких як доступна інфраструктура, доступ до основних послуг або продовольча безпека). Для того, щоб кваліфікуватися як соціальні облігації, облігації сталого розвитку або облігації, прив'язані до сталого розвитку, мають бути виконані певні умови, пов'язані з використанням надходжень, процесом оцінки та відбору проектів, а також управлінням надходженнями та звітністю. Важливо розробити дорожню карту для приведення законодавчої та регуляторної бази України у сфері ринків капіталу у відповідність до законодавства ЄС. Вона включатиме законодавство у сферах інфраструктури фінансового ринку, ринку цінних паперів та інвестиційних послуг. У першу чергу потрібно забезпечити визнання правовою та бухгалтерською/податковою системами країни інструментів, які широко використовуються в інших країнах для коригування балансу між борговими та акціонерними ризиками. Такі інструменти, як конвертований борг/облігації, варанти, мезонінні цінні папери та привілейовані акції, ймовірно, користуватимуться високим попитом на етапі відбудови. Уряд може розглянути можливість створення пулу капіталу, який би ефективно поєднував донорське фінансування та приватний капітал. Таке змішане фінансування може бути розгорнуте у формі гібридних акцій, які самоліквідуються, наприклад, мезонінних інструментів чи боргових зобов'язань у поєднанні з варантами. Управління таким фінансуванням могла б здійснювати установа з фінансування розвитку з метою роботи з обраними банками. Така структура могла б забезпечити відносно просте і широкомасштабне залучення акціонерного капіталу. Крім того, Україна може стимулювати розвиток внутрішнього фондового ринку шляхом створення нової приватної інституції з міноритарними пакетами акцій державних компаній. Подальші кроки можуть включати створення торговельного репозитарію, можливо, в рамках

НБУ, для позабіржових операцій з деривативами та цифрові ініціативи. Вони можуть включати, наприклад, використання технології розподіленого реєстру для послуг на ринках капіталу; запровадження смарт-контрактів для документування цінних паперів та розробку системи електронного голосування для власників цінних паперів. Ці напрямки реформ можуть бути реалізовані в середньостроковій та довгостроковій перспективі і повинні бути узгоджені з ЄС. Паралельно з вирішенням проблем у законодавчому та регуляторному контексті необхідно буде продовжувати розширювати базу внутрішніх інвесторів. Серед можливих варіантів політики – запровадження обов’язкового накопичувального рівня пенсійної системи, за наявності відповідних умов, та стимулювання добровільних індивідуальних пенсійних заощаджень. Для того, щоб ринок акцій почав розвиватися, необхідно також продовжувати вдосконалювати законодавство із захисту прав акціонерів. Підтвердження та передача прав власності на акції має бути швидким, простим та недорогим процесом. Для цього потрібні прозорі правила лістингу, делістингу та примусового викупу акцій. Нарешті, необхідно консолідувати інфраструктуру ринків капіталу та розглянути можливість залучення в Україну міжнародної біржової платформи.

Фінансування малого бізнесу та фінансова інклюзія. Поглиблення фінансового сектору України має принести користь широким верствам населення, сприяючи таким чином відновленню робочих місць та засобів до існування. Банки – особливо ті, які традиційно орієнтуються на великі, державні та/або пов’язані з ними компанії – повинні будуть скоригувати свою практику кредитування, щоб стати більш інклюзивними та доступними кредиторами. Це вимагатиме кращого розуміння фінансових та нефінансових потреб фізичних осіб та малих і середніх підприємств (МСП). Ще до війни частка МСП, які мали обмежений доступ до кредитування, була високою і продовжувала зростати. Уряд України запровадив декілька програм підтримки МСП, орієнтованих на підтримку бізнесу під час пандемії COVID-19, які передбачають часткову компенсацію відсотків за кредитами, а також часткові

кредитні гарантії. Деякі з цих програм можуть бути використані знову після війни, наприклад, для стимулювання банків до кредитування недостатньо обслуговуваних сегментів ринку, таких як МСП, що належать жінкам, та більш ризикових сегментів, таких як стартапи, а також фізичні особи-підприємці, які розпочали свою діяльність нещодавно і не мають тривалої кредитної історії. Надання оперативної фінансової підтримки постраждалому від війни бізнесу дозволить успішним підприємцям зберегти свій підприємницький та організаційний капітал. Витрати на заміщення та відновлення можуть бути особливо високими для жінок та молодих підприємців, які, як правило, мають менший соціальний капітал та стикаються з непропорційно високими бар'єрами у доступі до кредитів навіть у звичайні часи. Щоб збалансувати фінансову систему України в бік більшого використання інструментів власного капіталу, уряд може розглянути механізм податкових стимулів для підтримки бізнесу, який хотів би залучити капітал. Уряд також може посилити роль Факторингового хабу, створеного у 2020 році, щоб зробити факторингові послуги доступними для ширшої групи МСП. Нарешті, донорська консультативна підтримка МСП може допомогти постраждалому від війни, але життєздатному бізнесу розширитися та, де це доречно, діджиталізувати свої бізнес-процеси. Малим експортерам може бути надана підтримка у дотриманні стандартів ЄС. Це буде особливо важливо для підприємств, які залежали від торгівлі з Росією та Білоруссю і потребують доступу до нових ринків. Цифровізація банківської діяльності може мати вирішальне значення для того, щоб зробити банківські продукти та послуги більш доступними для фізичних та юридичних осіб, які не отримують достатнього рівня обслуговування. Особливу увагу слід приділити вдосконаленню грошових переказів та транскордонних платіжних послуг, щоб забезпечити фінансовий зв'язок нової іноземної діаспори з друзями та родичами на батьківщині. Надходження грошових переказів слід використовувати для підтримки засобів до існування людей, у тому числі шляхом сприяння новим підприємницьким ініціативам. Цифрові інструменти

також можуть бути використані для підвищення фінансової грамотності населення, спираючись на досвід інших східноєвропейських країн, таких як Естонія.

Залучення зовнішнього фінансування та збереження фінансової стабільності. Після війни Україна значною мірою потребуватиме зовнішнього фінансування, що передбачатиме масштабні фінансові надходження протягом тривалого часу. У цей період слід приділити особливу увагу підтримці макроекономічної стабільності, зокрема, уникаючи надмірного припливу іноземного фінансування в низькопродуктивні інвестиції або споживання. Попередні випадки швидкого припливу фінансових ресурсів закінчувалися економічними кризами, що підривало підтримку населенням ринкової фінансово-економічної системи. Доларизація банківських кредитів та депозитів знизилася з нещодавнього максимуму у майже 60 відсотків у 2014 році, здебільшого завдяки новим правилам НБУ, які передбачають, що нові кредити фізичним особам мають надаватися в національній валюті. Тим не менш, частка кредитів в іноземній валюті залишається високою – близько 30% безпосередньо перед початком повномасштабної війни, хоча це значною мірою відображає старі кредити в іноземній валюті, видані фізичним особам, а також кредитування в іноземній валюті (часто хеджоване) корпоративного сектору. Оскільки міжнародні донори допомагатимуть Україні у відновленні після війни, вкрай важливо забезпечити передбачуваність надходження донорських коштів та поступово переорієнтовуватися на комерційні рішення з метою створення динамічного фінансового ринку та ринку капіталу в Україні після завершення періоду відбудови. Виділення значного обсягу ресурсів для страхування ризиків через спеціалізовані агентства, такі як Багатостороннє агентство з гарантування інвестицій (MIGA) Групи Світового банку, стане критично важливим для зниження політичних та військових ризиків. Це може знадобитися протягом тривалого періоду часу, оскільки стійкість будь-яких домовленостей про мир має бути перевірена на практиці.

Посилення органів нагляду. Регуляторні та правозастосовні повноваження Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку (НКЦПФР, орган регулювання та нагляду на ринках цінних паперів та деривативів), а також механізми її фінансування потребують подальшого посилення. Це дозволить НКЦПФР відповідати найкращим міжнародним практикам та дозволить Україні приєднатися до Меморандуму Міжнародної організації комісій з цінних паперів (IOSCO). Нагляд НБУ за страховою діяльністю також потрібно посилити. Після ухвалення нового закону про страхування та рамкового закону про фінансові послуги та фінансові компанії необхідно буде допрацювати підзаконні акти. НБУ також має підготуватися до післявоєнного і давно назрілого очищення страхового сектору, подібного до «капітального ремонту» банківського сектору в 2014 році. Це дозволило б міцнішим гравцям у секторі зростати, а після стабілізації ситуації – залучити нових надійних міжнародних інвесторів до страхового сектору України, який лише зароджується. Після стабілізації банківського та небанківського фінансових секторів, відновлення наглядової спроможності та покращення стану державних фінансів, уряду слід відновити обговорення вигідних з податкової точки зору індивідуальних накопичувальних рахунків; заохочення розвитку добровільної системи пенсійного забезпечення (III рівень); та з часом розглянути можливість запровадження обов'язкової системи недержавного пенсійного забезпечення (II рівень).

Фінансування зеленого переходу. Повоєнна відбудова створить можливість прискорити «озеленення» економіки України та виконати зобов'язання України щодо Національно-визначеного внеску (Nationally Determined Contribution – NDC). Оскільки Україна стала кандидатом на вступ до Європейського Союзу, з часом на неї буде покладено зобов'язання щодо виконання спільних для ЄС зобов'язань у цій сфері. Фінансовий сектор відіграватиме ключову роль у фінансуванні сталих інвестицій, особливо якщо влада спрямує на цю мету частину коштів, призначених для відбудови, або співпрацюватиме з міжнародними фінансовими установами, які пропонують

«зелені» ініціативи (такі як участь у непокритих ризиках, покриття ризиків дефолту та інструменти сприяння торгівлі). Національний банк є членом Мережі для озеленення фінансової системи (NGFS) – об'єднання центральних банків та наглядових органів для співпраці з питань екологізації (озелення) фінансових систем. Такі майданчики мають надати можливість виявити найкращі практики у цій сфері та, за необхідності, отримати підтримку їхнього впровадженні в Україні.

3.3. Стимулювання економіки через міжнародну торгівлю та прямі іноземні інвестиції

Україна – це мала відкрита економіка зі значною залежністю від зовнішньої торгівлі та загалом сприятливим торговельним режимом. Приєднавшись до СОТ у 2008 році, Україна взяла на себе зобов'язання із застосування низького тарифного захисту та широкого недискримінаційного доступу до своїх ринків послуг. Підписання у 2014 році Угоди про асоціацію з ЄС сприяло подальшим реформам у сфері торгівлі, які наблизили українське законодавство та практики до норм ЄС. Така гармонізація зумовила зменшення нетарифних бар'єрів у торгівлі з ЄС і створила можливості для ширшого доступу до ринків третіх країн.

За останнє десятиліття у зовнішній торгівлі України відбулося кілька структурних змін. Україна стала помітним гравцем на світовому продовольчому ринку, другим за величиною постачальником зерна після США та домінуючим постачальником соняшникової олії. Водночас Україна стала глобальним постачальником ІТ-послуг, і ця галузь продовжує процвітати, незважаючи на повномасштабну війну. З іншого боку, країні вдалося суттєво скоротити імпорт енергоносіїв. Географічно ЄС став найбільшим торговельним партнером України, тоді як економічні зв'язки з Росією переважно втрачені.

Отже, зовнішня торгівля є історією успіху, проте залучення прямих іноземних інвестицій (ПІІ) більше схоже на провал. Надходження ПІІ були невеликими та недостатніми для задоволення потреб розвитку та модернізації навіть до повномасштабної війни. Формально Україна пропонує правовий захист і податкові пільги для інвесторів, а також має кілька агенцій, відповідальних за залучення ПІІ. На практиці, однак, слабе дотримання таких засадничих умов як верховенство права, захист прав власності та боротьба з корупцією, завжди стримувало інвесторів.

Вплив повномасштабної війни на зовнішньоекономічні зв'язки України був руйнівним. Протягом весни 2022 року український товарний експорт скоротився майже вдвічі, переважно через блокаду Росією чорноморських портів. Нещодавня угода про дозвіл морських перевезень зерна, супутніх товарів і добрив є важливою, але недостатньою для повного відновлення експорту. Через блокаду торгівля все більше зосереджується на ЄС, його частка підскочила з 40% до понад 70% загального експорту.

Водночас повномасштабна війна сприяла історичній зміні у відносинах України з ЄС. У червні 2022 року Україна стала кандидатом на вступ до ЄС. Цей важливий для статусу України в Європі крок визначатиме шлях реформ у країні на наступні роки. Враховуючи значний трансформаційний потенціал підготовки до вступу до ЄС, ми очікуємо, що відбудова та модернізація будуть реалізовані в рамках цієї головної політичної мети. Проте швидке повоєнне відновлення економіки можливе лише за умови потужного експорту та значного надходження іноземного капіталу. Це означає, що країні доведеться завершити фундаментальні реформи, пов'язані з верховенством права та захистом прав власності. Ці реформи є передумовою для переговорів про вступ до ЄС і ключем до залучення іноземних інвестицій. Паралельно Україна продовжить галузеві реформи, які уможливлять економічну інтеграцію з ЄС іще до того, як країна стане членом Євросоюзу.

Очікується, що державно-приватні партнерства та загалом приватний капітал гратимуть провідну роль у повоєнному відновленні України. Головне

завдання міжнародних донорів щодо торгівлі та інвестицій – це технічна та фінансова допомога в реформах, спрямованих на інтеграцію до ЄС, і фінансування (нових) схем страхування для експортерів та інвесторів. Очікувані витрати, пов'язані з міжнародною технічною допомогою, будуть доволі скромними (кілька мільярдів доларів) порівняно з вартістю страхування операційного ризику можливої майбутньої ескалації, що, вочевидь, дуже залежатиме від характеру укладеного миру. Підписана у 2014 році Угода про асоціацію з Європейським Союзом (ЄС) зумовила подальші реформи у сфері торгівлі, які наблизили українське законодавство та практики до норм ЄС, що стало значним кроком уперед. Така гармонізація привела до зменшення нетарифних бар'єрів у торгівлі з ЄС і створила можливості для кращого доступу до ринків третіх країн.

Відтоді Україна продовжує активно укладати угоди про вільну торгівлю, і станом на січень 2022 року вона мала 19 угод про вільну торгівлю (ЗВТ) із 47 країнами, які охоплюють більше половини її товарообігу. За останнє десятиліття Україна стала значним гравцем на світовому продовольчому ринку, другим за величиною постачальником зерна після США та головним постачальником соняшникової олії. Відзначимо, що Україна постачає рослинну продукцію без ГМО, зокрема кукурудзу та сою, які мають великий попит у ЄС. Тим не менше, участь країни в глобальних ланцюгах доданої вартості залишається обмеженою. Україна є постачальником сировини (зерно, залізна руда) і проміжних товарів, таких як соняшникова олія наливом, різні чорні метали, комплекти дротів запалювання тощо, але її роль у кінцевому виробництві залишається скромною. Водночас Україна стала глобальним постачальником ІТ-послуг, і галузь продовжує процвітати, незважаючи на повномасштабну війну.

Отже, зовнішня торгівля є історією успіху, натомість залучення прямих іноземних інвестицій більше схоже на провал. Надходження ПІІ були невеликими та недостатніми для задоволення потреб розвитку та модернізації навіть до повномасштабної війни. Формально Україна пропонує

правовий захист для інвесторів і має кілька агенцій, відповідальних за залучення ПІІ. На практиці, однак, слабе забезпечення таких засадничих умов як верховенство права, захист прав власності та боротьба з корупцією завжди стримувало інвесторів. Боротьба з корупцією, спадщиною радянського минулого країни, довгий час була проблемою номер один для розвитку України, хоча останніми роками спостерігається покращення, і є надія, що повномасштабна війна стане переломним моментом, коли рух до ЄС забезпечить як сильну мотивацію, так і політичну волю для реформ. Вплив повномасштабної війни на зовнішньоекономічні зв'язки України був руйнівним. Протягом весни 2022 року експорт її товарів скоротився майже вдвічі, переважно через блокаду Росією чорноморських портів. Нещодавня угода про дозвіл морських перевезень зерна, супутніх товарів та добрив є корисною, але навряд чи достатньою для повного відновлення експорту. Адже угода не поширюється на інші основні експортні товари, такі як метали та руди. Також угода не стосується імпорту. У серпні 2022 року відвантаження зерна сягнуло близько 2,5 мільйона тонн, збільшившись більш ніж удвічі порівняно з весняними місяцями, але це все ще майже вдвічі менше, ніж до повномасштабної війни. Попри високі світові ціни на зерно, український експорт товарів у 2022 році, ймовірно, буде щонайменше на третину нижчим, ніж рік тому.

Через блокаду торгівля все більше зосереджується на ЄС, його частка підскочила з 40% до понад 70% від загального експорту; ЄС і Молдова наразі є єдиними легкодоступними торговельними партнерами. Торгівля з ЄС виросла навіть у номінальному вираженні попри значне падіння загального обсягу торгівлі. ІТ-експорт продовжує зростати, незважаючи на повномасштабну війну. У першому півріччі 2022 року експорт комп'ютерних послуг виріс на 30% порівняно з аналогічним періодом минулого року.

Повномасштабна війна привела до історичного зрушення у відносинах України з ЄС. У червні 2022 року Україна стала країною-кандидатом на вступ до ЄС, що встановлює конкретні та вимірювані цілі української політики на

десятиліття вперед та визначає чіткий шлях майбутніх реформ. Статус кандидата не виключає імплементацію Угоди про асоціацію 2014 року з її інтеграційними перевагами, але передбачає швидшу подальшу інтеграцію, ніж це здавалося можливим до повномасштабної війни. Це важливий крок для України, хоча, щоб уповні скористатися ним, Україна має продовжувати реформи врядування.

Окрім отримання Україною статусу кандидата, повномасштабна війна та російська блокада значно прискорили плани розвитку транспортних та логістичних шляхів між Україною та ЄС. Передбачено значне розширення транспортних коридорів і збільшення потужності пунктів пропуску. Україна та ЄС уже підписали тимчасову угоду, яка забезпечує кращий доступ українських автоперевізників до ЄС. Для більшості товарів сухопутні перевезення набагато дорожчі за морські, тому повне відновлення доступу до портів Чорного моря залишається найважливішим фактором відновлення успішного розвитку торгівлі України, як це було до повномасштабної війни. Тим не менше, з часом покращення наземної логістики з ЄС матиме серйозний вплив. Відповідно до базових припущень цієї книги, ми припускаємо, що після війни повний доступ до Чорного моря буде відновлено, але беремо до уваги можливість вищих страхових ставок, особливо якщо бойові дії низької інтенсивності зумовлять тривалу невизначеність.

З урахуванням збитків від повномасштабної війни та нових потенційних сфер зростання, очікувана структура експорту України може включати:

- Збереження провідної частки зерна та іншої сільськогосподарської та харчової продукції в експорті, що видається можливим з огляду на те, що в 2023 році, незважаючи на повномасштабну війну, очікується врожай зернових приблизно на рівні двох третин від рекордного 2022 року і лише на 14% менше, ніж у 2021 році. Крім того, реформа ринку землі 2020 року, яка скасувала тривалий мораторій на продаж землі сільськогосподарського призначення, лише почала давати свої

плоди перед повномасштабною війною та, ймовірно, продовжить бути фактором подальшого зростання.

- Відновлення експорту металу. Бомбардування, блокада, втрата робітників через мобілізацію та міграцію призвели до різкого скорочення експорту металу в короткостроковій перспективі. Однак доступ до залізних руд всередині країни, збільшення пропозиції металобрухту, навчений персонал, налагоджені зв'язки на глобальних ринках та очікуваний високий внутрішній попит створюють передумови для відновлення сектору в довгостроковій перспективі, з будівництвом нових, більш ефективних заводів замість знищених. Звісно, це залежить і від того, як швидко повернуться біженці.

- Розширення експорту зброї. Україна, ймовірно, збільшить експорт зброї в середньо- та довгостроковій перспективі, коли мир буде відновлено. Вона мала значні потужності до війни, будучи четвертим за величиною світовим експортером зброї у 2012 році. Після російської агресії у 2014 році оборонна промисловість України переорієнтувалася на внутрішні потреби, і її частка у світовому експорті зброї знизилася з 2,5% у 2012-2016 роках до 0,7% у 2017-2021 роках. Тим не менше, у 2021 році Україна посідала чотирнадцяте місце у світі за обсягом постачання зброї. Війна зумовила швидкий розвиток та зростання довіри до української зброї, створивши повоєнні ринкові можливості.

- Пропозиція інноваційних продуктів. Україна виявилася надзвичайно інноваційною в низці нових медичних продуктів і технологій, пов'язаних із реабілітацією жертв повномасштабної війни, і це також, ймовірно, перетвориться на нову експортну галузь. Наприклад, українські медичні експерти досягли значних успіхів у створенні кровоспинних та протиопікових препаратів, тож, окрім внеску в добробут людей, тут є можливості для комерціалізації та експорту.

- Збільшення експорту енергоресурсів. Розвиток сектору «зеленої» енергетики в Україні, якому сприяє підготовка до вступу до ЄС і що

стане, ймовірно, однією з умов повоєнної допомоги, передбачає, що експорт енергії, включно з електроенергією та згодом воднем, може перетворити Україну на чистого експортера енергоносіїв. Розділ цієї книги про енергетику надає більше деталей.

- Розширення експорту ІТ- та бізнес-послуг. Очікується, що ІТ-сектор збереже свою провідну роль в українському експорті послуг, оскільки це один із ключових секторів, на які безпекові загрози впливають менше, ніж на інші. Експорт бізнес-послуг, таких як консалтинг, також, імовірно, розшириться відповідно до тенденцій, які існували до повномасштабної війни. Проте експорт транспортних послуг, ймовірно, залишиться нижчим, ніж до війни, а доходи, пов'язані з транзитом російської нафти та газу до Європи, скоріше за все, зникнуть.

Короткострокова та довгострокова структура імпорту, вочевидь, будуть різними.

У короткостроковій перспективі Україні доведеться імпортувати всі нафтопродукти, оскільки її виробничі потужності зруйновані. Зараз, наприклад, бензин і дизельне паливо доводиться перевозити по суші вантажівками, що вкрай неефективно. Така ж проблема і з багатьма іншими товарами, оскільки Україна змушена компенсувати відсутнє власне виробництво в секторах, які зазнали значних руйнувань внаслідок війни. Однак у довгостроковій перспективі імпорт енергоносіїв, імовірно, різко знизиться через заходи з енергоефективності та відновлення внутрішнього виробництва. Водночас потреби відбудови та модернізації сприятимуть подальшому збільшенню імпорту машин та обладнання, яке вже є найбільшою категорією імпорту.

Географічно, вочевидь, торгівля буде більше орієнтована на ЄС навіть після повного відновлення морського судноплавства. Таким був досвід інших країн, які приєдналися до ЄС, що є природним наслідком членства в митному союзі. Тим не менше, частка експорту до ЄС, швидше за все, наблизиться до довоєнного рівня, оскільки попит на чимало українських товарів, зокрема

сільськогосподарських, залишатиметься переважно за межами ЄС. Перспективні сектори для майбутніх надходжень ПІІ зокрема такі:

- Енергетика, особливо «зелена», враховуючи безпекові ризики, пов'язані з традиційними джерелами енергії та існуючими кліматичними зобов'язаннями.
- Машини та обладнання, включно з військовою технікою, як-от безпілотниками. Україна має власне виробництво, але з огляду на постійні безпекові ризики, вона вітатиме іноземні інвестиції у внутрішнє виробництво за стандартами НАТО.
- Інформаційні технології та зв'язок (ІКТ). Сектор інтенсивно розвивається навіть попри війну і має стати одним із ключових драйверів експорту країни.
- Будівництво та будівельні матеріали. Безпрецедентна потреба у відбудові – враховуючи масштаби руйнувань – зробить цей сектор «клондайком» для інвесторів, як вітчизняних, так і іноземних. Крім того, розбудова сучасної інфраструктури, яка відповідатиме стандартам ЄС, буде завданням на роки, пропонуючи інвестиційні можливості також у форматі державно-приватного партнерства (докладніше див. розділ про інфраструктуру).
- Сільське господарство та харчова промисловість. Цей сектор є конкурентоспроможним на міжнародному рівні та виявився досить стійким до безпекових потрясінь.
- Металургія. Значне руйнування існуючих виробничих потужностей у поєднанні з наявними ресурсами та кваліфікованою робочою силою робить відновлення галузі привабливим.
- Виробництво медичних виробів та фармацевтичної продукції. Досвід війни активізував інновації, зробивши ці галузі привабливими для потенційних інвесторів.

Статус кандидата на членство в ЄС і потреби у відбудові потенційно роблять Україну особливо привабливою для іноземних інвесторів. Однак, як

показує досвід інших країн колишнього радянського блоку, щоб реалізувати ці можливості, потрібно вирішити низку проблем на додачу до викликів, пов'язаних із переміщенням людей та руйнуваннями, спричиненими повномасштабною війною. Ці проблеми, а саме захист прав власності, верховенство права та боротьба з корупцією – глибоко вкорінені, і для їх вирішення не існує «чарівної пігулки».

Крім того, і торгівля, і ПП – і економіка в цілому – залежатимуть від наявності людського капіталу (повернення біженців та/або припливу мігрантів), реконструкції інфраструктури та доступу до фінансування. З огляду на свій статус кандидата до ЄС, Україна має включати євроінтеграційні положення до всіх змін своєї політики, включно з тими, що стосуються відбудови. Членство в ЄС передбачає імплементацію багатьох норм, які досі не закріплені в українському законодавстві. Для забезпечення ефективного використання коштів ці норми необхідно враховувати при плануванні відбудови. Це можуть бути, наприклад, норми щодо охорони навколишнього середовища, енергоефективності та будівництва.

Висновки до розділу 3

Початкова стадія відбудови вимагатиме швидкого реагування в багатьох сферах. До них належать: невідкладне харчове та медичне забезпечення; тимчасовий притулок для тих, чиє житло було зруйновано російською армією; відновлення основної інфраструктури, як-от ліній електропередач та зв'язку, джерел чистої води, залізниці, доріг тощо. Більшість екстреної допомоги потребуватиме швидкої доставки.

Імператив швидкості на ранній стадії відбудови впливає на організацію управління та методи розподілу ресурсів, тобто співвідношення ролі уряду та ринків. Тут корисно згадати уроки з теорії організації. Уроки з теорії організації (Weitzman, 1974, Bolton та Farrell, 1990) показують,

що коли важливі швидкість і ефективність досягнення цілей, що матиме місце на початку повоєнного періоду відбудови, є очевидні переваги директивного розподілу ресурсів (порівняно зі стандартним ринковим механізмом, який спирається на ціни) та інтенсивного застосування централізованого механізму ухвалення рішень. Потреба у більшій централізації та меншому використанні ринкових механізмів порівняно зі «звичайним» мирним часом передбачає, що українські інститути протягом раннього періоду відбудови повинні враховувати ці особливі вимоги перехідного періоду. Однак необхідно, щоб ці тимчасові інститути не збереглися й були докорінно змінені, щоб стати інститутами для «нормального» мирного часу. Як цього досягти? Намагаючись відповісти на це запитання, потрібно уникнути кількох потенційних пасток. Однією з пасток було б ігнорувати потребу в швидкості на початку періоду відбудови та наполягати на присутності «нормальних» демократичних інститутів без урахування особливих умов відбудови одразу після війни. Це може зумовити розчарування та непотрібну напруженість у разі відсутності адекватного ухвалення рішень та відкрити двері для всіляких зловживань й інституційних відхилень, зокрема для можливої загрози військової хунти чи популістської диктатури.

Ще одним підводним каменем було б, як зазначено вище, вважати управління періоду відбудови ідентичним управлінню під час війни. Справді, хоча в обох випадках потрібне швидке ухвалення рішень, цілі періоду реконструкції є більш численними, різноманітними та менш взаємопов'язаними порівняно з управлінням під час війни. Це вимагає меншої централізації, ніж військова мобілізація, яка зосереджена на єдиній меті – перемозі у війні. Надмірна централізація в період відбудови несе ризики виникнення «вузьких місць» у процесі прийняття рішень і надмірної пріоритизації важливіших секторів, що є вадою традиційного централізованого планування.

У будь-якому разі, враховуючи імператив швидкості на ранній стадії відбудови та передбачувану слабкість ринків у ранній період реконструкції,

буде важливо мати достатньо сильну та компетентну українську державну службу, яка неминуче повинна буде швидко та компетентно втручатися в ринкові процеси розподілу ресурсів, створюючи певний «керований капіталізм».

Розбудова сильної державної спроможності на ранній стадії буде не лише виправданою, але й дуже необхідною для успіху відбудови.

Нами визначені пріоритети реформ після війни. Головні цілі. Для того, щоб фінансовий сектор став ефективним механізмом розвитку, вкрай важливо вирішити давні проблеми України, пов'язані з дотриманням принципу верховенства права та корупцією. Інші передумови включають відновлення ефективної макроекономічної політики, зокрема поступове зниження фіскального домінування воєнного часу, а також повернення до інфляційного таргетування. Соціальна політика, спрямована на зменшення нерівності в доходах, а також на підвищення рівня самодостатності, у тому числі за рахунок довгострокових приватних заощаджень, сприятиме створенню бази місцевих інвесторів. Нарешті, дуже важливо, щоб більша частина майбутньої міжнародної допомоги на відновлення була спрямована на комерційно життєздатні проекти через комерційних інвесторів, у багатьох випадках за активної участі міжнародних фінансових установ. Якщо окреслювати пріоритети післявоєнних реформ, що ґрунтуються на таких загальних цілях:

1. Забезпечення стрімкого відновлення банківського сектору. Швидке вирішення проблеми непрацюючих кредитів та пов'язана з цим рекапіталізація банків матиме ключове значення. Країна не може дозволити собі банківський сектор, який на довгі роки загруз у непрацюючих кредитах, що ускладнює фінансування нових інвестицій.

2. Більше ринкового фінансування. Одразу після закінчення війни необхідно відновити комерційний та ринковий розподіл ресурсів. Це включає необхідність приватизації державних банків та створення внутрішніх інструментів для мобілізації місцевих заощаджень. Ці кроки будуть ще більш важливими з огляду на історію (неправильного)

розподілу ресурсів державою в Україні та пов'язані з цим управлінські виклики. Якщо ситуація з безпекою залишатиметься невизначеною після припинення військових дій, критично важливо буде мобілізувати міжнародну підтримку для страхування на випадок війни, щоб підтримати комерційні інвестиції (детальніше про це йдеться у розділі про торгівлю та прямі іноземні інвестиції).

3. Розвиток місцевої бази інвесторів та культури акціонерів. Збалансований і стійкий фінансовий сектор не має надто покладатися на боргове фінансування – потрібно також залучати державні та приватні інвестиції через ринкові канали (СБРР, 2015). Війна знищила значну частку акціонерного капіталу в економіці. Отже, необхідно буде закласти основи для розвитку ефективних і ліквідних ринків капіталу.

4. Збільшення частки сталого фінансування. Величезний виклик, пов'язаний з відбудовою, надає можливість збільшити частку сталих проектів, що підтримуються фінансовим сектором. Це дозволить Україні зробити свій внесок у боротьбу з глобальним потеплінням та мобілізувати соціальних інвесторів.

5. Сприяння фінансовій інклюзії. Поглиблення фінансового сектору має принести користь широким верствам українського суспільства та покращити життя людей у довгостроковій перспективі. Основними проблемами фінансування інноваційного розвитку підприємств України є: низькі обсяги витрат підприємств на інноваційну діяльність; концентрація витрат підприємств на інновації напрямку придбання машин, обладнання та програмного забезпечення; низька частка витрат підприємств на внутрішні та зовнішні науководослідні роботи; нестача власних коштів та брак фінансової підтримки інноваційної діяльності підприємств з боку держави; відсутність довгострокового кредитування інноваційної діяльності підприємств з боку банківського сектора; підвищений ризик будь-яких форм інвестування.

Відповідно, основними шляхами вирішення виявлених проблем є: забезпечення пріоритету фінансування інноваційного розвитку вітчизняних підприємств під час розробки Проекту державного бюджету; фінансування за рахунок державного бюджету інноваційних розробок, що мають пріоритетне значення для держави; гарантування державою позик на інноваційний розвиток; удосконалення законодавства щодо венчурного інвестування для забезпечення фінансування інвестиційних проектів новостворених підприємств за рахунок інвестицій учасників фонду; створення пільгових умов для банківського кредитування інноваційної діяльності підприємств; створення сприятливого інвестиційного клімату для залучення іноземних інвестицій; сприяння практичній реалізації усіх нормативно-правових документів, які були розроблені для активізації інноваційного процесу на макро- та мікрорівні.

Враховуючи, що власні кошти є практично єдиним джерелом фінансування інноваційного розвитку вітчизняних підприємств, найбільш пріоритетним є розробка та впровадження інструментів податкового стимулювання інноваційної діяльності підприємств: податкова знижка (зменшення бази оподаткування на величину інвестиційних витрат інноваційного характеру, що відповідають критеріям, встановленим державою); податкові канікули (для підприємств, що працюють винятково у сфері певних пріоритетних напрямів інноваційного розвитку та для новостворених підприємств у разі виробництва ними високотехнологічної продукції; податкове списання (зменшення оподатковуваного доходу), податковий кредит (зменшення суми податкового зобов'язання); застосування диференційованих ставок податків або їх зменшення відповідно до

обсягів та напрямків інноваційної діяльності, для підприємств, що експортують високотехнологічну продукцію.

ВИСНОВКИ

Повномасштабна війна в Україні поставила підприємства на межу виживання, оскільки багато успішних бізнесів було знищено чи переміщено і вони змушені починати все з нуля. Але попри складний процес релокації українські підприємці продовжують працювати, шукаючи інноваційні ідеї для масштабування та виходу на нові ринки. Це призвело до негативних наслідків, у тому погіршення економічного становища України. Величезна кількість установ, підприємств, організацій змушені уповільнити свою діяльність або взагалі призупинити, логістика ускладнилася, попит знизився, зруйнувалися безліч ланцюгів поставок. Європейська інтеграція є пріоритетом української влади і являє собою зближення України з Європейським Союзом як на рівні законів, так і на рівні правил та звичаїв. Її метою є вступ України до ЄС, оскільки українці отримають від цього практичні вигоди, у тому числі позитивний вплив на економіку. Формування сучасної фінансової інфраструктури підтримки підприємництва в Україні за європейським зразком є важливим заходом щодо забезпечення розвитку малого та середнього бізнесу. Однією з головних переваг країн Європейського Союзу є розвиток інноваційного підприємництва, що визначає конкурентоспроможність. Розвиток малого та середнього бізнесу є одним з головних напрямків розвитку економіки України в умовах євроінтеграції та подолання наслідків повномасштабної війни. Ця форма підприємництва дає можливість за невеликий проміжок часу розвинути економіку, у тому числі розмір валового внутрішнього продукту, бо це має можливості до змін зовнішнього середовища швидко адаптуватися, а також брати участь у міжнародному поділі праці. Фінансування інноваційної діяльності підприємств в Україні є недостатнім, що призводить до падіння ефективності функціонування науково-технічної й інноваційної сфери та її впливу на розвиток економіки країни.

Необхідно вже сьогодні формувати стратегію повоєнного економічного

розвитку України, орієнтовану на її максимальну дерегуляцію та демонополізацію. А зважаючи на реалії військового часу, коли бомбардуванням піддаються насамперед великі склади палива та продовольства, а також потужні логістичні вузли, доцільно вести мову про якнайшвидше закладення основ своєрідної «москітної економіки» (за аналогією з «москітними» військовими стратегіями, коли основні цілі на полі бою досягаються насамперед за рахунок використання надмобільних інноваційних засобів та ресурсів, які є на озброєнні у великій кількості малочисельних автономних груп добре підготовлених бійців).

Зворотною стороною пропонованих змін є суттєве обмеження соціальних видатків та мінімізація бюджетного сектору економіки. Це має стати другим пріоритетом економічної модернізації України. Війна показала, що соціальні програми не мають жодного значення, якщо країна не здатна захистити себе від зовнішньої агресії. І якби сотні мільярдів гривень, які щорічно витрачалися з державного бюджету України на житлові субсидії та на різного роду соціальні виплати, були скеровані на розбудову збройних сил і на розробку нових видів озброєння (принаймні протягом 2015-2021 років), то соціальний захист тих мільйонів українців, які сьогодні залишилися без житла та без роботи, був би точно вищим, ніж це є зараз. Саме тому видатки на оборону є головним засобом забезпечення соціального захисту громадян.

Таким чином, слід констатувати, що повоєнний економічний бум в Україні можливий лише в тому разі, якщо заходи економічної політики держави реалізовуватимуться в руслі чіткої та послідовної стратегії, спрямованої на дерегуляцію економіки та створення сприятливого інвестиційного клімату. Основним пріоритетом такої стратегії має стати зміна бюджетних орієнтирів держави. Тобто, замість переобтяження державного бюджету різного роду соціальними програмами, основний акцент має бути зроблений на фінансуванні оборонних програм та розбудові військово-промислового комплексу, включаючи створення сучасної системи територіальної оборони. Крім того, бюджетне фінансування слід

спрямовувати на гарантування населенню базових медичних (соціальна медицина) та освітніх (шкільна освіта) послуг, а також на підтримку закладів культури (музеї, бібліотеки, театри тощо).

Натомість вирішення переважної більшості соціальних проблем мешканців нашої держави має відбуватися в основному за рахунок стимулювання їх самозайнятості, включаючи зменшення податкового навантаження на працю, та впровадження дієвого механізму громадських робіт. Це створить передумови для зростання доходів громадян, зменшення рівня їх безробіття та працевлаштування в легальному секторі економіки, який дає змогу отримати значно вищий рівень соціальних гарантій ніж у тіньовому секторі.

Крім того, повномасштабна війна проти росії показала, наскільки стійким є місцеве самоврядування, яке здатне гідно протистояти будь-яким викликам, зокрема і у фінансовій частині. Адже організація та забезпечення діяльності тероборони, матеріально-технічна допомога ЗСУ, залучення допомоги іноземних партнерів – це ті речі, які органи місцевого самоврядування взялися підтримувати з самого початку ганебного вторгнення росії, забезпечуючи при цьому, постійну підтримку всіх сфер життєдіяльності громадян на місцевому рівні (допомога внутрішньо переміщеним особам, підтримка релокованого бізнесу, організація укриттів, продовження надання послуг на високому рівні). Незважаючи на щоденні обстріли все це забезпечується завдяки ефективно проведеній децентралізації, котра дала змогу ОМС отримати автономні, самостійні, належні фінансові ресурси, які відіграли ключову роль в протистоянні викликам.

Отже, місцеві фінанси як цілісна і складна система економічних відносин мають відіграти важливу роль у реформуванні вітчизняної економіки, створенні основ ринкового господарювання, формуванні демократичної соціально-орієнтованої держави. Сучасні зміни у сфері місцевих фінансів спрямовані на їх подальшу розбудову і вдосконалення з метою досягнення таких цілей: стабілізація економічної системи; адаптація

суб'єктів господарювання, зокрема малих і середніх підприємств, до ринкових перетворень; формування інвестиційно-інноваційної моделі суспільного розвитку; забезпечення фінансової незалежності органів місцевого самоврядування; формування самодостатніх територіальних утворень; реалізація завдань державної регіональної політики; стимулювання підприємницької діяльності та інвестиційної активності; вирішення соціальних, демографічних, екологічних, національних та інших проблем регіонів. Перспективи розвитку системи формування доходів місцевих бюджетів в Україні за дотримання умов відповідності їх обсягів потребам місцевого самоврядування забезпечить повноту наповнення місцевих бюджетів та виконання повноважень органами місцевого самоврядування. Дані процеси необхідно розглядати та моделювати крізь призму формування ефективності таких систем в європейських країнах.

Модернізація української економіки на засадах інноваційного розвитку має забезпечуватися комплексним застосуванням усіх доступних важелів економічної політики та запобіганням конфлікту між їхніми впливами і вирішенням стратегічних і поточних завдань. За цих умов інноваційна стратегія як така, що за визначенням сприяє підвищенню рівня прибутковості національних підприємств, може стати реальним простором для багатогранної співпраці держави і бізнесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України. URL: Конституція України | від 28.06.1996 № 254к/96-ВР (rada.gov.ua)
2. Господарський кодекс України. URL: Господарський кодекс України | від 16.01.2003 № 436-IV (rada.gov.ua)
3. Закон України «Про інноваційну діяльність». URL: Про інноваційну діяльність | від 04.07.2002 № 40-IV (rada.gov.ua)
4. Закон України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні». URL: Про пріоритетні напрями інно... | від 08.09.2011 № 3715-VI (rada.gov.ua)
5. Закон України «Про інвестиційну діяльність». URL: Про інвестиційну діяльність | від 18.09.1991 № 1560-XII (rada.gov.ua)
6. Закон України «Про наукову та науково-технічну діяльність». URL: Про наукову і науково-техні... | від 26.11.2015 № 848-VIII (rada.gov.ua)
7. Закон України «Про особливий режим інноваційної діяльності технопарків». URL: Про спеціальний режим іннова... | від 16.07.1999 № 991-XIV (rada.gov.ua)
8. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки та інноваційної діяльності» № 2859-IX. (2023, 12 січня). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2859-20#n6>
9. Кабінет Міністрів України «Розпорядження Про схвалення Стратегії розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року» від 10 липня 2019 р. № 526-р. URL: Про схвалення Стратегії розвит... | від 10.07.2019 № 526-р (rada.gov.ua)
10. Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України» № 1277. (2013, 29 жовтня). <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#n121>

11. EU sets up €20 million support for Ukrainian start-ups through European Innovation Council. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/uk/IP_22_3533
12. Лебедева Л.В. Сучасна інноваційна політика держави в Україні: проблеми та перспективи реформування. Ефективна економіка. 2014. № 1. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2664>
13. Гевко В.І. Інноваційна політика держави як чинник соціально-економічного розвитку. Агросвіт. 2020. № 10. С. 136–143
14. Терещенко І.І. Інноваційна політика держави як фактор розвитку людини. URL: <https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/5959/1/10-1%285%29-5.pdf>
15. Глобальний інноваційний індекс. Національний репозитарій академічних текстів. URL: <https://nrat.ukrintei.ua/globalnyj-innovacziynyj-indeks-2021>
16. В Україні запрацювали чотири фонди відновлення: що це і як допомогти. 2022. 12 березня. Економічна правда. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2022/03/12/683904/>
17. Данилишин Б. (2019). Як перейти від сировинного експорту до технологічного. Укрінформ. <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2773823-ak-perejti-vid-sirovinnogo-eksportudo-tehnologicnogo.html>
18. Омеляненко В. (2022). Інноваційні основи відновлення та розвитку країн після збройних конфліктів: інноваційний вимір. Інститут стратегій інноваційного розвитку і трансферу знань. https://iidskt.org.ua/wp-content/uploads/Monografiya_Vidnovlennya_2022.pdf
19. Яцкевич І. (2022). Інноваційна політика України у післявоєнний період. Економіка та суспільство, 39. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-39-53>
20. Сучасні виклики сталого розвитку бізнесу: тези виступів III Міжнар. наук.-практ. конф. – Житомир: Житомирська політехніка, 2022. – 317 с.

21. Тези Всеукраїнської науково-практичної конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених “Сталий розвиток країни в рамках Європейської інтеграції”, 30 листопада 2022 року. Житомир: «Житомирська політехніка», 2022. 119 с.

22. Гоменюк М.О. Кластер як інноваційна форма територіального розвитку. Науковий вісник Мукачівського державного університету. 2019. Вип. 1. С. 76–81.

23. Красота О.В. Роль соціальної інклюзії у відновленні макроекономічної стабільності. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Економіка». Вип. 213 (6). 2020. С.6-13

24. Проблеми та перспективи розвитку інноваційної діяльності в Україні: виклики воєнного часу : [Електронний ресурс] : тези доп. XIV Міжнар. бізнес-форуму (Київ, 23 берез. 2023 р.) / відп. ред. А. А. Мазаракі. – Київ : Держ. торг.-екон. ун-т, 2023. – 197 с. URL: Microsoft Word - 23_122_79E_Tezi (knute.edu.ua)

25. Фінансові аспекти розвитку економіки України: теорія, методологія, практика : збірник наукових праць здобувачів вищої освіти і молодих учених. Ред. кол.: Н. А. Хрущ, Р. С. Квасницька, І. В. Форкун та ін. (відп. ред. Н.А. Хрущ). Хмельницький : ХНУ, 2022. 130 с.

26. Kyiv School of Economics. (2023). <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/zbitki-naneseni-infrastrukturi-ukrayini-v-hodiviyini-skladayut-mayzhe-63-mlrd/>

27. Макроекономічний та монетарний огляд, січень 2021 року. [Електронний ресурс]. Режим доступу: Макроекономічний та монетарний огляд, січень 2021 року (bank.gov.ua)

28. OECD. (2023). <https://data.oecd.org/>

29. World Economic Forum. (2022). <https://www.weforum.org/reports/>

30. Official website of the IMF. World Economic Outlook, October 2020: A Long and Difficult Ascent URL:

<https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2020/09/30/world-economic-outlook-october-2020>

31. Офіційний сайт статистики ЄС [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/>

32. Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua>.

33. Інформаційно-аналітичні матеріали щодо інвестиційного клімату в Україні [Електронний ресурс]. URL:
<https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=ukUA&id=93e0fdd8-41bc-4737-a700-75d32c29d885&title=InformatsiinoanalitichniMaterialiSchodoInvestitsiinogoKlimatuVUkraini>

34. The World Bank. Ukraine Rapid Damage and Needs Assessment (English). Веб сайт URL:
<https://documents.worldbank.org/en/publication/documentsreports/documentdetail/099445209072239810/p17884304837910630b9c6040ac12428d5c>